

T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ

SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EGE YÖRESİNDE YETİŞEN BAZI ÖNEMLİ TIBBİ
BİTKİLERİN KADİM TIPTA, HALK TIBBINDA VE BUGÜNKÜ
ARAŞTIRMALARDAKİ YERİNİN KARŞILAŞTIRMALI
İNCELENMESİ**

NAZIM TANRIKULU

TIP TARİHİ VE ETİK ANABİLİMDALI

DANIŞMAN

PROF.DR. AYTEN ALTINTAŞ

İSTANBUL-2021

ÖZET

EGE YÖRESİNDE YETİŞEN BAZI TIBBİ BİTKİLERİN KADİM TIPTA, HALK TIBBİNDA VE BUGÜNKÜ ARAŞTIRMALARDAKİ YERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ

Bu çalışmada Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin (*Artemisia absinthium*, *Rosmarinus officinalis*, *Achillea millefolium*, *Nigella sativa*, *Laurus nobilis*, *Malva sp.*, *Althaea sp.*, *Vitex agnus-castus*, *Cichorium intybus*, *Tilia platyphyllos*, *Urtica sp.*, *Valeriana officinalis*, *Rosa canina*, *Cistus creticus*, *Origanum majorana*, *Myrtus communis*, *Glycyrrhiza glabra*, *Sambucus nigra*, *Melissa officinalis*, *Viscum album*, *Pistacia lentiscus*, *Hypericum perforatum*, *Plantago lanceolata*, *Matricaria recutita*, *Arum maculatum*) belirlenen kadim eserlerdeki kullanım geçmişleri ve amaçları temel alınarak, bu geçmiş ve amaçların halk tıbbındaki kullanımı ve günümüz bilimsel çalışmalarında ne kadarının bir karşılık bulunduğunun tespiti, analizi ve ilaç geliştirme çalışmalarındaki öneminin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan araştırma sonucunda, belirlenen 25 tıbbi bitkinin %84'lük bir oranla halk tıbbı ve günümüz bilimsel çalışmalarında kabul gördüğü ortaya çıkmıştır, elde edilen bulgular ortak kullanım ve farklı kullanım olmak üzere karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Etnobotanik, etnofarmakoloji, fitoterapi, geleneksel tıp, halk ilaçları, halk tıbbı, Osmanlı tıbbı, tıbbi bitki, tıp tarihi,

ABSTRACT

A COMPARATIVE STUDY OF VARIOUS MEDICINAL PLANTS OF THE AEGEAN REGION IN ANCIENT FOLK MEDICINE AND PRESENT MEDICAL RESEARCH

In this study, 25 medicinal plants will be researched (*Artemisia absinthium*, *Rosmarinus officinalis*, *Achillea millefolium*, *Nigella sativa*, *Laurus nobilis*, *Malva sp.*, *Althaea sp.*, *Vitex agnus-castus*, *Cichorium intybus*, *Tilia platyphyllos*, *Urtica sp.*, *Valeriana officinalis.*, *Rosa canina*, *Cistus creticus*, *Origanum majorana*, *Myrtus communis*, *Glycyrrhiza glabra*, *Sambucus nigra*, *Melissa officinalis*, *Viscum album*, *Pistacia lentiscus*, *Hypericum perforatum*, *Plantago lanceolata*, *Matricaria recutita*, *Arum maculatum*) and the aim is to determine the use of these past and in traditional use which given option to determine how much of a response is found in today's scientific studies, to analyze their importance in medicine development studies.

As a result of the research, it was revealed that the determined 25 medicinal plants were accepted in medicine and today's scientific studies with a rate of 84% the findings obtained were examined in two different aspects as common use and different use and a comparison was made.

Keywords: Ethnobotany, ethnopharmacology, phytotherapy, traditional medicine, folk remedies, folk medicine, Ottoman medicine, medicinal plant, medical history,

3. GİRİŞ VE AMAÇ

Ülkemizin etnokültürel çeşitliliği, kültürlerin sürdürüldüğü coğrafyalardaki zengin bitki florasına, kullanım çeşitliliği ile yansımıştır. Her etnik grup bitki kullanım bilgisini kendi kültürüyle nesilden nesile aktaragelmiştir. Bitkilerin bu kullanım bilgisini derleme çalışmaları son yıllarda etnobotanik ve halk hekimliği araştırmalarıyla giderek yoğunlaşmıştır.

Etnobotanik araştırmalarda, bitkilerin gıdadan ilaca; yakacaktan süs eşyasına halkın bitkiyle temas kurduğu tüm yaşamsal alanları da içerdiğinden daha genel bir yaklaşımla derleme yapılmaktadır. Bitkilerin ilaç olarak kullanım amacı bu araştırmalarda daha çok ilaç araştırmacıları tarafından dikkat çekmekte; etnofarmakolojik çalışmalarda¹ referans alınmaktadır. Halk ilaçları derlemeleri, biyoaktivite çalışmalarına ve klinik araştırmalara da temel oluşturmaktadır.

Gerek halk hekimliği çalışmaları gerekse de etnobotanik araştırmalar tez konusu olarak kayıtlara geçmektedir. Bilginin kaynağı genellikle kaynak kişilerin günümüze taşıdığı, nesilden nesile sözlüaktarımla gelen bilgilerden oluşmaktadır. Bu bilgilerin, tıp yazmalarında, günümüzde halk arasında ve modern tıptaki araştırmalarda kullanımının üçlü karşılaştırılması konusunda çalışma bulunmamaktadır. Halk ilacı araştırmalarında az da olsa derlenen bilgiler biyoaktivite çalışmaları ile test edilmektedir.

Bitkiler günümüzde fitoterapi² alanında eğitilmiş hekimler tarafından reçete edilerek kullanılmakta ve bu konuya ilgi duyan hekim ve eczacı sayısı da giderek artmaktadır. Bu ilgi dolaylı olarak ilaç araştırmalarını da bitkilere, doğal olana daha fazla yönlendirmektedir. Araştırmalar da ilk olarak halk ilaçlarına yönelmektedir. Fakat halk ilaçlarının yazılı kaynağı olan yazma tıp eserlerine yönelen çalışmalar çok yetersizdir denilebilir.

---

¹ Ülkemizde etnofarmakoloji temelli halk ilacı envanter çalışmalarına 1986-1995 yıllarında Japon uzmanların iş birliği ile Gazi Üniversitesi'nde başlanmıştır.

² WHO'nun tanımına göre bir hastalığı önlemek veya tedavi etmek için bitkisel ilaçların kullanılmasıdır.

Bu çalışmada, farklı araştırmacılar tarafından günümüz diline çevrilerek yayımlanan yazma eserlerimizdeki bitki kullanım bilgisi, günümüzdeki halk ilaçları çalışmaları ve modern araştırmalardaki bulgularla karşılaştırılmaktadır.

Çalışmamızın ana eksenini “Bugünkü kullanılan bilginin esas kaynağı ne?” sorusuna cevap aramaktır. Neden ilaç geliştirme çalışmalarında yazma eserlerimizden faydalanılmıyor? Bu maksatla hem bilimsel anlamdaki hem de halk hekimliğine dayalı etnofarmakolojik değeri olan bilgilerin kaynakları eski yazılı kaynaklarla karşılaştırılmıştır.

Çalışma kapsamında Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin genel özellikleri, belirlenen kadim tıp eserlerinde kullanılışları, halk tıbbı ve günümüz araştırmalarında hangi hastalıkların tedavisi için kullanıldığı, kullanımının geçmişten günümüze nasıl bir değişim gösterdiği hakkında bilgilere karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir.

Bugünkü tecrübe edindiğimiz bilgilerin kaynağının, tarihin diğer dönemlerinde tecrübe edinilen deneyimlere dayalı olduğu görülmektedir. Tıp pratiğinde de günümüz insanının deneyimlemediği pandemi gibi tedavi pratiklerinin insanlık tarihi boyunca tecrübe edildiği görülmektedir. Bu konuda tıp büyüklerimiz İbn-i Sina ve Er-Razi'nin enfeksiyon hastalıklarındaki tecrübeleri, bugün de çözüm olarak sunulan karantina kavramının gelişimine katkı sağlamıştır. Yine günümüzde karantinanın yanısıra pandemi sırasında sağlık, diyet ve hijyen kurallarını ortaya koyan da yine bu hekimlerdir (1).

Yaptığımız literatür taramasında ülkemizde karşılaştırmalı olarak bu kapsamda yapılan üç çalışma bulunmuştur.

Bunlardan birincisi Serpil Demirci Kayıran (2) tarafından 2019 yılında hazırlanan Dioscorides'in Materia Medica'sındaki Bitki Kullanım Bilgisi ile Doğu Akdeniz'deki Güncel Bitki Kullanım Bilgisinin Araştırılması başlıklı makalede Materia Medica'da yer alan Doğu Akdeniz Bölgesinde yetişen 131 tıbbi bitki türünün eserdeki kullanım bilgisi ile günümüzdeki halk arasındaki kullanım bilgileri bölgede 2001-2008 yılları arasında yapılan etnobotanik araştırmalar ışığında karşılaştırılmıştır.

İkinci çalışma Sevgi Şar ve Kenan Süveren (3) tarafından hazırlanan Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Mücerrebname Adlı Eserindeki İlaçlarla İç Anadolu Bölgesi'nde Halk Arasında Kullanılan İlaçlarının Karşılaştırılması adlı çalışma Amasyalı Hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Mücerrebname adlı eserindeki droglar ile İç Anadolu Bölgesindeki halk ilaçlarının halk arasında ve araştırma yapılan tarihteki güncel bilimsel kullanımı karşılaştırılmıştır. Bu çalışma araştırma makalesi olarak Farmacia Dergisinde yayımlanmıştır.

Üçüncü çalışma ise Elif Gültekin ve R. Zehra Bakar (4) tarafından hazırlanan "Tabib İbn-i Şerif'in Yâdigâr Adlı Eserindeki Bir Hastalığın Tanımı ve Sağaltımı ile Modern Dönem Karşılaştırılması" günümüzde "rahim sarkması" olarak nitelenen hastalıkla Yadigar'da "rahmin aşağı inip kapanması" olarak tanımlanan hastalık ve iki dönemin tedavisi karşılaştırılmıştır. Bitki kullanım bilgisinin karşılaştırılması olmasa da yazma eserdeki tedavi yöntemiyle günümüz tedavi yöntemini karşılaştırması açısından bu çalışmayı da buraya eklemeyi uygun bulduk.

Literatür taramaları sonucunda elde edilen benzer diğer çalışmalar ise Tablo 3.1 'de belirtilen gibidir (Tablo 3.1)

Tablo 3. 1 Benzer Çalışmalar Tablosu

Sevgi Şar, Esin Kahya	"Dioscorides'in Materia Medica Adlı Eserinde Tedavide Kullanılan Bazı Bitkilerin Geçmişte ve Günümüzde Kullanımları Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmada Materia Medica'daki bazı bitkilerin kullanımları ile günümüzdeki kullanımlar karşılaştırılmıştır.	1999
Sevgi Şar, Esin Kahya	"Ömer Şifai'nin Eserlerinde Tedavide Kullanılan Drogların Bugünkü Kullanılışları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu araştırmada Ömer Şifai'nin eserlerinde yer alan bitkisel drogların kullanımlarla günümüz kullanılışları karşılaştırılmıştır.	2002
Sevgi Şar, Kenan Süveren	"İbni Sina'nın Akraadin Adlı Eserinde Kayıtlı Olan İlaç Terkiplerinden Luhuk'ların Günümüz Eczacılığı Açısından İncelenmesi" adlı çalışmada dönem ve günümüz eczacılığındaki ilaçlarla karşılaştırılmıştır.	2003
Sevgi Şar	"Baytarname'de kullanılan bitkisel drogların günümüzdeki kullanımları üzerine bir araştırma"da Baytarname'de yer alan bitkisel drogların günümüzdeki kullanım farklılıkları ve benzerlikleri anlatılmaktadır.	2005
Sevgi Şar	"İbn Sinâ'nın El Kânun Fi't Tıbb adlı eserinde yer alan bazı tıbbî bitkilerin günümüzdeki kullanımları"nı içeren karşılaştırmalı bir çalışmada, tıbbi bitkilerin belirtilen kadim eserle günümüzdeki kullanımı karşılaştırılmıştır.	2008

4. GENEL BİLGİLER

4.1 Tıbbi Bitkiler

İnsanoğlunun bitkilerle olan etkileşimi insanın yeryüzünde var olmaya başlamasıyla tarihlendirilmektedir. Yapılan arkeolojik bulgulara göre ilk çağlardan bu yana insanlık hastalıklarını sağıaltmak amacıyla bitkilere başvurmuştur (5).

Bitkilerle tedavi, “fitoterapi³” adıyla bir bilim dalı olarak anılmaktadır. Ve günümüzde gün geçtikçe bu konudaki araştırmaların sayısı ve niteliği artmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Biyoçeşitlilik El Kitabı’nda ise tıbbi bitkileri “hastalıkları engellemek, sağılığını korunması ve rahatsızlıkları tedavi amacıyla insanlara ilaç ve şifa olan bitkiler” olarak tanımlanmaktadır. Tek veya karışım olarak hazırlanan ve tedavi yöntemlerinde ayrıca eczacılık sanayinde ilaçların yapımında etken maddeler olarak kullanılan bitkiler diye tanımlanmaktadır (6). Dünya Sağılık Örgütü (WHO) günümüzde kullanılan ilaçların %25’inin tıbbi ve aromatik bitkilerden üretildiğini belirtmektedir, FAO raporuna göre ise %30 civarındadır (7).

114 familyadan 458 cins 1200 kusur takson gıda ve şifa amaçlı kullanılmaktadır (8). Tıbbi ve aromatik bitkiler çok farklı alanlarda kullanılmakta olup, en çok ilaç sanayi, kozmetik, parfümeri, gıda, boya, baharat, içecek amacıyla yararlanıldığı tespit edilmiştir (9). Son yıllarda organik tarımda doğal pestisit olarak, jayva hastalıkları ve hayvan beslemede yem katkısı olarak da sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Tıbbi bitkilerin geleneksel ve tamamlayıcı tıp başlığı altında tedavide kullanımı giderek artmaktadır (10, 11).

---

³ Phyto: Bitki, Theraphy: Tedavi (Bitkiyle tedavi)

Çalışmamızın kapsamındaki bitkilerin yerel kullanımlarını derleyen etnobotanik bilimi, ülkemizde bilimsel olarak 1970'lerden itibaren incelenmeye başlanmış olduğu görünmektedir (12).

4.2. Tıbbi Bitkiler Kavramının Tarihi Gelişimi

Bitkilerle tedavi yöntemi, insanlık tarihi kadar eski bir iyileştirme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgileri, deneyimleri ve inanışları bir bütün olan bu tedavi birikimini oluşturmuştur (13).

Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan kemik ve fosiller, hastalık etkenlerinin insanlardan daha önce dünya üzerinde var olduğunu düşündürmüştür (14). İ.Ö. 3000'li yıllara kadar dayanan araştırmalardan elde edilen kil tabletleri, mezar taşları, duvarlarda bulunan resimler, insanların hastalıkların iyileştirilmesi amacıyla bitkilerden tıbbi olarak yararlanma zamanlarının, eskilere dayandığını kanıtlar niteliktedir. Halk tarafından yaygın olarak kullanılan tıbbi bitkilere dair ilk yazılı kayıtlar, Hindistan, Mısır, Yunanistan, Roma ve Çin gibi eski kültür merkezlerinde bulunmaktadır (15-17).

Anadolu insanı Yontma taş (Paleolitik) çağından beri bitkilerin tedavi durumları ve hastalık önleme amacıyla kullanmaktadır. Hakkari'nin güneyindeki Şanidar mağarasından çıkarılan Neanderthal mezarları içinde bulunan bitki örnekleri, bitki ve insan ilişkisinin başlangıcı, bir milad olarak kabul edilir. Altmış bin yıl önceden günümüze kalan ve bir şaman veya bilge kişiye ait olduğu düşünülen bu mezarda, *Achillea sp.*, *Senecio vulgaris*, *Alcea sp.*, *Centaurea cyanus*, gibi günümüzde de kullanılan bitkilerin olduğu görülmüştür. Böylece ölümden sonraki yaşama inanıldığının göstergesi olarak, o dönem çok sık kullandıkları bitkileri yanlarına gömdüklerinden anlaşılmıştır (18).

Tıbbi ve aromatik bitkiler üzerine en eski yazılı belgeler ise Ninova Tabletleri (M.Ö 3000) ile Ebers Papirüsleri (M.Ö 1550) 'dir (19).

Ebers Papirüslerinde *Aloe vera*, *Cinnamomum casia*, *Cannabis sativa*, *Cassia senna*, *Thymus sp.* gibi çeşitli bitkilerden bahsedilmiş; Hammurabi Kanunları'nın da günümüzde de kullanıma devam edilen tıbbi bitkinin listelendiği görülmüştür (20).

Paleolitik çağdan beri Anadolu insanı sürekli etrafındaki bitkilerden gıda, yakacak, silah ya da ev yapımı için faydalanmıştır. Bu kullanımlara zamanla ilaç yapımı da eklenmiştir. Ancak bitkilerden ilaç yapımına oldukça geç başlanmıştır. Anadolu’da bitkilerin ilaç olarak kullanımı Hititler dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde yabancı bitkilerden ilaç olarak yararlanılmasının yanı sıra özel olarak tıbbi bitki bahçelerinde yetiştirilmiştir. Hatta Hititler ve Bizanslılar döneminde drog amaçlı yetiştirilen bitkilerin dış ülkelere satıldığına ilişkin bilgiler mevcuttur (15).

Şifalı bitkilerle ilgili yazılı metinler sadece Anadolu da değil, Asya medeniyetinin de en önemli unsurları arasında olduğu görülmüştür (21). Yazma Hint eserlerinin en eskilerinden (M.Ö. 2000) kabul edilen “Veda” metinlerinin dört kısmından “Riga Veda” bölümünde geleneksel tedavi yöntemlerinin yanında yaklaşık bin kadar bitkinin içinde bulunduğu şifalı tıbbi kullanımından da bahsedilmektedir (20-21). Hint krallarından Kanişka’nın doktoru Caraka tarafından hazırlanan Carakasamhita adlı yapıtında 600’den fazla bitkisel, hayvansal ve madeni drogtan bahsedilmiştir (22). Asya medeniyetinden devam edildiğinde geleneksel Çin tıbbına göre ise, şifalı bitkilerin kullanımının Taoizm inancından kaynaklı ve bu durumun bir unsuru olarak geliştiği görülmektedir (20-21). Çin’de ise bitkilerle şifa ve tedavilerde öncü olarak kabul edilen Shennong’un 2200 yıllık eseri geleneksel Çin tıbbının ilk yazılı belgesi olarak tanımlanmaktadır, bu belge tıp tarihi açısından birçoğu bitkisel kökenli olan 365 drog’un listelenmesi bakımından önemlidir (21, 23).

Anadolu ve Yunanistan’da ilk olarak canlılarla uğraşan ve onları sistematik bir sınıflamaya sokan bilim adamlarından Aristo ile ağaçlar, otlar, tek yıllık, çok yıllık gibi bitkileri dış görünüşüne göre sınıflama başlamış, onun öğrencisi Theophrastus ile bu sınıflama devam etmiş ve 1500’lü yıllarda bitkileri çok iyi resimleyen Herbalistlerce devam ettirilmiştir. İlk çağlarda Aristo daha çok teorik bilgilere yer verirken, onun öğrencisi Theophrastus tarafından ilk olarak nebati ilaçlar, Bitkiler Tarihi (De Historia Plantarum) kitabında tariflenmiş ve bitkilere ait tüm çalışmalar Plinius tarafından Historia Naturalis isimli kitapta toplanmıştır (15).

Roma döneminde ise M.S. 1. yüzyılda’da Anavarza’da yaşamış Adanalı bir hekim olan Pedanius Dioscorides’in yazdığı Materia Medica adlı eseri, dönemin en

önemli eczacılık kitaplarından kabul edilmektedir. Eser, 500'den fazla bitkisel drogu incelemiş, hastalıklardan da bahsetmiştir. 1500 yıldan fazla Batı ve Doğu'da sözü anılan bir eser olarak kabul edilmiştir (24). Ülkemizde Materia Medica günümüzün insanının anlayacağı dile de çevrilmiş, farklı dillerden yeniden yayımlanmıştır. Modern tıbbın babası gibi isimlerle anılan Hipokrat, kaleme aldığı yapıtlarında 400'e yakın bitkiyi anlatmıştır (19).

Uygur Türklerine (M.S. 745-840) ait olduğu düşünülen Uygur tıp eserlerinde farklı hastalıklar için bitkisel ve hayvansal maddelerin kullanıldığı reçetelerin yer aldığı belirtilmiştir. İslam medeniyetinde üstad olarak anılan İbn-i Sîna tarafından kaleme alınan "El-Kanun Fi't-tıbb" adlı eserinde 800 civarı hayvansal ve bitkisel drog ayrı ayrı irdelenmiştir (22).

Ebu Reyhan El-Bîrûnî tarafından kaleme alınan "Kitab-üs Saydana Fi't-Tıb" adlı kitapta 20 kadar tıbbi bitkiden bahsedilmiştir (19).

Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügati't Türk'te de tedavide kullanılan birçok tıbbi bitkiden bahsedilmiştir (22). İbnü'l Baytar tarafından yazılan "Câmi'u Müfredâtu'l-Edviye ve'l-Ağziye" adlı eserde de 1400 kadar bitkisel, hayvansal ve madeni drogtan bahsedilmiştir. Yine 14. ve 15. Yüzyılda yazılan eserlerde ve bu dönemin hastahaneleri olan şifahanelerde de sağaltımda bitkiler önemli bir yer tutmaktaydır (22).

16. yüzyıla kadar büyük bir durgunluk yaşayan bitki taksonomisi, 200 yıl boyunca birçok bitkinin toplanmasıyla gelişmiş, İngiliz John Ray (1623-1705) otsu bitkileri, yosun ve eğreltiler ile tohumlu bitkiler diye ayırması ve yazdığı Historia Plantarum kitabı ile 18 bin türün tanımını yaparak bu gelişime katkı sağlamıştır (19).

Tarihten bu yana tıbbi bitkilerin tedavide kullanım oranının antik çağlardan günümüze sürekli bir artış eğilimindedir. Mezopotamya döneminde kullanılan bitkisel drog sayısı 250 civarıyken, Grek döneminde bu rakamın 600'lere kadar çıktığı görülmüş, 19. yy başlarında da sayının 13 binleri bulunduğu görülmüştür (6).

5. MATERYAL VE METOT

5.1. Araştırmanın Amacı ve Şekli

Çalışmamızda kadim tıp metinlerindeki bitki kullanım bilgisinin günümüz halk tıbbı ve modern tıbbındaki kullanımlarının karşılaştırılarak, aktarılagelen bilginin kaynağının bilim perspektifi ile irdelenmesinin sağlanması ve konuyla ilgili yeni araştırmalara kaynak teşkil etmesi, etnofarmakoloji çalışmalarına katkı sunulması amaçlanmıştır. Araştırmamızda modern fitoterapi alanındaki çalışmalardan elde edilen bulgular da amacı gerçekleştirmek için değerlendirilmiştir.

Geçmişten günümüze yazılı ve sözlü kaynaklarla taşınan bilgilerin modern tıp araştırmalarında ne kadar karşılık bulduğu, halk tıbbındaki bilgilerin kaynağı olması açısından kadim tıp metinlerinin günümüz diline çevrilmesinin önemini vurgulanması bu tezin diğer amaçları arasındadır. Böylelikle bu konuda yapılmış olan çalışmaların günümüz araştırmacılarına katkı sunması; kayıt altına alınan bilgilerin sınanması sağlanarak bitkisel ilaç geliştirme çalışmalarına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Araştırmamızda Ege florasında yetişen 25 tıbbi bitki seçilmiş, bu bitkilerin geçmişten bugüne tıbbi kullanımları, literatür taraması sonucu ulaştığımız verilerle karşılaştırmaya tabi tutulmuştur.

Bitkilerin seçiminde şu kriterler dikkate alınmıştır:

- Ülkemizin diğer bölgelerinde de yetişiyor veya kullanılıyor olması
- Halk tıbbında öteden beri kullanılıyor olması
- Geçmişten günümüze geleneksel tıp metinlerinde yer alıyor olması

Çalışmamızda bitkiler şu başlıklar altında incelenmiştir:

- Bitkinin genel özellikleri: Bu bölümde bitkinin botanik özellikleri, Türkiye florasından hareketle yayılış alanları, ekolojik istekleri gibi bilgiler

verildikten sonra bahse konu tür dışında Türkiye genelinde etnobotanik araştırma bulgularında kullanıldığı tespit edilen cinse bağlı diğer türler de listelenerek, kısaca hangi amaçlarla kullanıldığı belirtilmiştir. Bitkilerin bilimsel isimlendirmeleri Uluslararası Bitki İsimleri İndeksi (IPNI) üzerinden teyit edilerek Latince olarak da yazılmıştır. Latince isimlendiren (otör) kısmı tezimizin içindekiler bahsinde yazıldığından diğer bölümlerde sadece Latince cins ve tür adı ile yetinilmiştir.

- Halk tıbbında kullanımı: Bu bölümde bitkinin halk tıbbında kullanımını konu alan etnobotanik, etnofarmakoloji temelli araştırmalardan derlenen tıbbi kullanım bilgileri listelenmiştir. Çalışma kapsamına folklorik çalışmalardan derlenen, bitkilerin doğru tayinine dayalı Latince bitki adları bulunmayan kaynaklar alınmamıştır. Farmasötik botanik, sistematik botanik gibi tıbbi bitki tanımlama konusunda uzmanlaşmış bilim dallarından bilim insanlarının bilimsel çalışmaları kapsama alınmıştır. Bitkilerin halk tıbbında kullanılışları, kaynaklarda verilen detaylar kadar çalışma kapsamına alınmıştır. Bitkinin ne amaçla, nasıl kullanılacağı genellikle kaynak kişilerin aktarımına göre kayıtlara geçmiş, fakat ne kadar süre kullanacağı, hangi dozda alınacağı genellikle belirtilmediğinden çalışmamızda bu bilgilere yer verilmemiştir.
- Kadim tıpta kullanımı: Bu bölümde yirmi bir (21) kadim tıp konulu eserin çoğunlukla kendisi ya da yazma eserin tıbbi bitkiler bölümünü konu alan bilimsel çalışmalar (tez, makale vb.) kaynak olarak kullanılmıştır. Yazma eserlerde bahsi geçen hastalıklar günümüz diline çevrilerek metinde yer verilmiş, böylece üç farklı başlık altında bilgileri karşılaştırma olanağı doğmuştur. Eserler seçilirken tüm dönemlerden eser seçilmeye özen gösterilmiştir.

Halk tıbbı, kadim tıp ve modern tıpta bahsi geçen 25 tıbbi bitkiyle ilgili bulgular da araştırmanın daha kolay incelenebilmesi için, farklılıklar, ortak kullanım gibi başlıklarda tablo halinde listelenmiştir.

Araştırmamıza konu olan tıbbi bitki türleri Tablo 5.1 de verilmiştir.

Listelenen bu yirmi beş tıbbi bitkinin genel özellikleri, belirlenen kadim tıp eserlerinde kullanışları, halk tıbbı ve günümüz araştırmalarında hangi hastalıkların tedavisi için kullanıldığı, kullanımın geçmişten günümüze nasıl bir değişim gösterdiği konusunda literatür araştırması yapılmış, çıkan sonuçlar tablo halinde derlenmiştir.

Tablo 5.1 Tezde yer alan bitkiler

No	Yaygın Türkçe Adı	Latince Adı
1	Acıpelin	<i>Artemisia absinthium</i>
2	Biberiye	<i>Rosmarinus officinalis</i>
3	Civanperçemi	<i>Achillea millefolium</i>
4	Çörekotu	<i>Nigella sativa</i>
5	Defne	<i>Laurus nobilis</i>
6	Ebegümece	<i>Mavla sylvestris</i>
7	Hatmi	<i>Althaea officinalis</i>
8	Hayıt	<i>Vitex agnus-castus</i>
9	Hindiba	<i>Cichorium inthybus ve Taraxacum officinale</i>
10	Ihlamur	<i>Tilia platyphyllos</i>
11	Isırgan	<i>Urtica dioica</i>
12	Kediotu	<i>Valeriana officinalis</i>
13	Kuşburnu	<i>Rosa canina</i>
14	Laden	<i>Cistus ceticus</i>
15	Mercanköşk	<i>Origanum majorana</i>
16	Mersin	<i>Myrtus communis</i>
17	Meyankökü	<i>Glycyrrhiza glabra</i>
18	Kara mürver	<i>Sambucus nigra</i>
19	Oğulotu	<i>Melissa officinalis</i>
20	Ökseotu	<i>Viscum album</i>
21	Sakızağacı	<i>Pistacia lentiscus</i>
22	Sarı kantaron	<i>Hypericum perforatum</i>
23	Sinirliot	<i>Plantago lanceolata</i>
24	Tıbbi papatya	<i>Matricaria recutita</i>
25	Yı lanyastığı	<i>Arum maculatum ve Dracunculus vulgaris</i>

Araştırmamızda bitki kullanım bilgileri günümüzle karşılaştırılan eserler Tablo 5.2’de belirtilmiştir.

Halk tıbbında ve günümüz araştırmalarına dayalı kullanım bilgisi için de ilgili literatür taraması yapılarak ulaşılan etnobotanik konulu kitaplar, tez çalışmaları ve makalelerden faydalandığı için burada listelenmemiş, kaynakçada yer verilmiştir. Günümüz modern tıbbında referans aldığımız ana kaynaklarını da, Avrupa İlaç Ajansı (EMA), WHO, ESCOP, FFD monografaları ve Pubmed'de yayımlanan incelenen bitkiyle alakalı bilimsel araştırma bulguları oluşturmuştur.

Tezde yer alan yirmi bir adet kadim eser hakkında temel bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Bu eserlerin tıp tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır, fakat araştırmanın temel konusu ve tezin araştırma sorusu bu eserlerin ayrıntılı açıklaması olmadığından, bilgiler eserin yazarı, yüzyılı ve eserde yer alan öz içerikle sınırlandırılmıştır.

Tablo 5.2. Tezde yer alan kadim eserler

Eser	Müellifi	Tezde Kullanılan Çalışmanın Niteliği
1 Cerrah-nâme Ala'im-i Cerrahin	İbrahim bin Abdullah	Kitap (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016)
2 El-Kânûn Fi't-Tıbb	İbn-i Sina	Kitap (Esin Kahya, Atatürk Kültür Merkezi /çevirisi)
3 Hulâsatu't Tıbb	Hekim Bereket	- Yüksek Lisans Tezi (Aydın Demir, Hacettepe Üniversitesi SBE, 2010) - Yüksek Lisans Tezi (Gizem Doğru, Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2015)
4 Kemâliyye	Hazırlayan: Ali Haydar Bayat	Kitap (Ali Haydar Bayat, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2007)
5 Kitabu'l Müntehab Fi't-Tıbb	Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni	Kitap (Ali Haydar Bayat, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2005)
6 Kolera Risalesi	İlyas Matar	Kitap (Kitapçı Karabet, 1983)
7 Lehcetü'l-Lügat	Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi	Kitap (Ahmet Kırkkılıç, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999)
8 Mâ- Hazara Fi't Tibbi'r Rûhâni Ve'l-Cismâni	Ebü Bekir Nusret Efendi	Yüksek Lisans Tezi (Şule Yüksek Özkaya, Özkaya, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarih Bilim Dalı, 2017)
9 De Materia Medica	Pedanius Dioscorides	Kitap (Esin Kahya, Ankara Nobel, 2019)
10 Merkez Efendi	Hazırlayan: Efsun Sertoğlu	Kitap (Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2012)
11 Musa Bin Hamon ve Diğ Tababetine Katkısı	Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer	Kitap (Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2012)
12 Mücerrebname	Şerefeddin Sabuncuoğlu	Kitap (İlter Üzel, Atatürk Kültür Merkezi, 2000)
13 Müfid (Nazmü't-Teshil)	Muhyiddin Mehi	Doktora tezi (Emel Kaya Gözül, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008)
14 Neşatı Yağ "Tıbbi Yağlar Üzerine Bir Risale"	Derviş Mehmed	Kitap (Nil San, Ramazan Tuğ, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2009)
15 Nühzetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân	Hekim Dâvûd bin Ömer el-Antâki	Doktora Tezi (Sadık Nazik, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2015)
16 Physica	Hildegard von Bingen	Yüksek Lisans Tezi (Yurdağul Ertem, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı, 2019)
17 Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risalesi	Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzi	Kitap (Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği (2013)
18 Terceme-i Cedide Fi'l-Havass'i'l-Müfredede	Mehmed bin Ali	Kitap (Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2006)
19 Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a	Ali ibn Abbas El-Mecusi	Kitap (Tuncay Böler, Kesit Yayınları, 2014)
20 Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar	İbn-i Baytar	Kitap (Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, 2017)
21 Yadiğâr	Tabib İbn-i Şerif	Kitap (Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği)

5.1.1. Alaim-i Cerrahin (Cerrahname)

16. yüzyılda İbrahim bin Abdullah tarafından yazılmıştır. Cerrâh-nâme olarak da bilinmektedir. Bu eser hastalıklar ve bunların sağaltımı için ilaç terkiplerinden oluşmaktadır.

5.1.2. El-Kanun Fi't-Tıbb

Eser İbn-i Sina tarafından kaleme alınmıştır. Günümüzde de farklı tercümleri bulunmaktadır. Farklı ciltlerinde hastalıklara bakış, hastalıkların tedavisi, bitkilerin anlatıldığı bölüm de geniş yer tutmaktadır. Ülkemizde Esin Kahya tercümesi Atatürk

Kültür Merkezi tarafından yayımlanmıştır. Tokatlı Hekim Mustafa'nın tercümesi de Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır.

5.1.3. Hulasatu't-Tıbb

Hekim Bereket'in yazdığı XIV. yy Anadolu'sunda yayımlanan ilk Türkçe tıp kitaplarından birisidir. Eser Tuhfe-i Mübârizî adlı eserde Tabiatname ile birlikte aynı cilt içerisinde yer almaktadır.

5.1.4. Kemaliyye

Ibn Kemal'in onaltıncı yüzyılda kaleme aldığı bu eser 11 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm için hastalıklar sınıflandırılarak bu hastalıkların tedavisine yönelik bitkisel kaynaklı ilaç formülleri yer almaktadır.

5.1.5. Kitabul'l-Müntehab Fi't-Tıbb

1420'li yıllarda yazılan bu kitap Abdülvehhâb Mârdânî, Müntehab'ı, İslam tıbbının kıymetli metinlerini biraraya getirerek oluşturmuştur. Bu eserde genel olarak anatomi, sağlık ve hastalığın anlamı, baş hastalıkları göğüs ve karın hastalıkları, deri hastalıkları ve tüketilmesi gereken gıdalar yer almaktadır.

5.1.6. İlyas Matar'ın Kolera Risalesi

İlyas Matar tarafından on dokuzuncu yüzyılda yazılan bu eserde koleradan korunma yöntemleri ve koleraya iyi gelen bitkiler ve terkipleri anlatılmaktadır.

5.1.7. Lehcetü'l-Lügat

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tarafından 1732 yılında yazılan bu eser Türkçe'nin ilk sözlüğü olma özelliğine sahiptir. Bu sözlüğün bir diğer özelliği ise 81 tıbbi kelime içermesi, sözlükte bitki adlarınının yer almasıdır.

5.1.8. Mâ-Hazara Fi't-Tıbbı'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni

Ebû Bekir Nusret Efendi tarafından 18. Yüzyılda kaleme alınmıştır. Eserde hastalıkların maddi manevi tedavilerine yer vermesiyle önemlidir. Bitkiler geniş yer tutar.

5.1.9. De Materia Medica

Türkçe karşılığı ‘‘Tıbbi Materyaller’’ olarak bilinen bu eser tıbbi bitkiler ve bunlardan elde edilebilecek ilaçların bir farmakopesidir. Beş ciltlik eser Pedanius Dioscorides tarafından MS 50 ile 70 yılları arasında yazılmıştır.

5.1.10. Merkez Efendi

Kitap, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği tarafından yayımlanmıştır. İçeriğinde Merkez Efendi'nin terkipleri anlatılmakta, mesir macununa da geniş yer verilmiştir.

5.1.11. Musa Bin Hamon (1490- 1554)

Diş hastalıkları ve tedavilerinden söz edilen bu kitapta hümorale patolojiye yönelik bilgiler, ağız ve diş hastalıkları sebebiyle sindirim sisteminde oluşan problemler, nezle ve soğuk algınlığının diş hastalıklarındaki etkisi, dişlerin anatomisi, diş ağrısı- hastalıkları ve diş eti dokusuyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

5.1.12. Mücerrebnâme

1383-1468 yılları arasında Amasya'da yaşayan Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından yazılmıştır. Mücerrebnâme, genel itibariyle tecrübe edilmiş cerrahî durumlar ve denenip şifası tecrübe edilmiş ilaçlar hakkında bilgi verir.

5.1.13. Müfid (Nazmü't-Teshîl)

Muhyiddin Mehî tarafından yazılan eserde ilaçların özelliklerin yanı sıra, hangi gıdanın ne zaman yenileceği konusunda da bilgi verilmiştir. Kitapta bitkiler de geniş yer tutmuştur.

5.1.14. Derviş Mehmed'in Neşati Yağı Risalesi

Dönemin (1481-1512) eczacılığını yansıtan genel olarak bitkilerin yağları ve yararlarını içeren bu risale, uygulayıcısı olan Derviş Mehmed tarafından yazılmıştır.

5.1.15. Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân

Tıp âlimi Dâvûd Antâkî tarafından on altıncı yüzyılda yazılan el yazması bir eserdir. Türkçe adı "Bedenin İyileştirilmesinde Zihinsel Gezinti" olan bu yazma eser dönemin tıbbi bir başvuru kaynağı olması amacıyla hazırlanmıştır. Eser mukaddime, yedi bölüm ve hatime kısımları olmak üzere toplam dokuz bölümden oluşmaktadır.

5.1.16. Physica

1151-1158 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen, Bingenli Hildegard'a ait olan Rupertsberg Manastırı'nda yazılan el yazması bir eserdir. Eser Physica adını on altıncı yüzyılda almıştır. Dokuz ciltten oluşan eserde, hastalıkların bitkilerle tedavisi, sağlığı koruma ve dengeli bir yaşama ait terkipler bulunmaktadır.

5.1.17. Tabibin Ahlâkı ve Bir Saatte Şifa Risalesi

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî tarafından 10. yüzyılda yazılan eserde bitkilerin kullanıldığı çeşitli terkiplerin yanısıra hekim ve hasta ilişkisinden bahsetmektedir.

5.1.18. Terceme-i Cedide Fi'l - Havassi'l - Müfrede

Mehmet bin Ali tarafından 1690 yılında yazılan el yazması eserde dönemin tıbbi tedavisinde kullanılan bitkilerin resimleri, özellikleri ve etkileri anlatılmaktadır.

5.1.19. Tercüme-i Kâmilü's-Sına

Ali bin Abbas el- Mecûsî'nin onuncu yüzyılda yazdığı eser yazdığı eser dönemin ders kitaplarından biri olarak kabul edilir. 30 bölümden oluşan eser bitkilerden yapılan ilaç şekilleri ve hastalıklara göre tariflerini içermektedir.

5.1.20. Tercüme-i Müfredât

Botanik ve eczacılık alanında döneminin öncü bilim adamı olan İbn-i Baytar tarafından on üçüncü yüzyılda yazılmış bir eserdir. Çeşitli hastalıkların tedavisine yönelik ilaçların içerdiği eserde toplamda 1400 tane ilaç terkibi var olup, bunların 200 tanesi bitkisel terkiplerdir.

5.1.21. Yadigâr

15. yüzyıl Osmanlı Hekimlerinden Tabip İbn-i Şerif tarafından yazılan eser döneminde Türkçe yazılan önemli tıp kitaplarından biri olarak görülmektedir. Eser tıpkı basım ve çeviri ile günümüze kazandırılmıştır. İçeriğinde hastalıklara göre bitkisel ilaçlar geniş yer tutmaktadır.

Tablo 5.3. Tezde yer alan kadim eserlerin özeti

Tezde Yer Alan Kadim Eserler	Eserin Sahibi	Eserin Dönemi
De Materia Medica	Pedanius Dioscorides	1.yy
Tabibin Ahlakı ve Bir Saatte Şifa Risalesi	Ebu Bekr Muhammed bin Zekerriya er-Razi	10.yy
Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a	Ali b. el-Abbas el-Mecusi	10.yy
El-Kanun fi't-Tıb	İbn-i Sina	10.yy
Physica	Hildegard von Bingen	12.yy
Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar	İbn-i Baytar	13.yy
Yadigar	İbn-i Şerif	15.yy
Kitabu'l - Müntehab fi't - Tıb	Abdülvehhab bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni	15.yy
Mücerrebname	Sabuncuoğlu Şerefeddin	15.yy
Hulasatu't-Tıbb	Hekim Bereket	15.yy
Müfid (Nazmü't Teshil)	Muhyiddin Mehi	15.yy
Kemaliyye	Şeyhilislam İbn-i Kemal	15.yy
Musa bin Hamon ve Diş Tababetine Katkısı	Yayına Hazırlayan, Ahmet Zeki İzgöer	15.yy
Merkez Efendi Tekirleri	Merkezefendi	15.yy
Cerrâh-nâme (Alaim-i Cerrahin)	İbrahim bin Abdullah	16.yy
Nüzhât-ül-Ezhan fi İslah-il-Ebdan	Hekim Davud Bin Ömer El-Antaki	16.yy
Neşati Yağ	Derviş Mehmed	16.yy
Terceme-i Cedide fi'l-Havâssi'l-Müfredede	Mehmed bin Ali	17.yy
Lehcetü'l-Lügat	Şeyhilislam Mehmed Esad Efendi	18.yy
Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rühâni Ve'l-Cismâni	Ebu Bekir Nusret Efendi	18.yy
Kolera Risalesi	İlyas Matar	19.yy

5.2. Araştırma Yeri

Ege Bölgesinde doğal olarak yetişen bitkiler seçildiğinden araştırma yeri Ege Bölgesi olarak belirlenmiştir.

5.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma incelenen kadim eser sayısının 21 olması ve var olan ve Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkiyi içermesi araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

6. BULGULAR

6.1. Ege Yöresinde Yetişen İncelenen Tıbbi Bitkiler

Bu bölümde, Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin genel özellikleri, halk tıbbında kullanımı, kadim tıptaki yeri ve günümüz araştırmalarına dayalı tıbbi kullanımının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

6.1.1. Acıpelin (*Artemisia absinthium*)

6.1.1.1 Genel Özellikler

Bir (1m) metreye kadar boylanabilen, sarımtırak çiçekleri olan, kurak şartlara da dayanıklı olan çok yıllık otsu bir bitkidir.

Pelin türleri ülkemizde bazı kaynaklarda ayvadana, yavşan gibi isimlerle de belirtilmektedir.

Artemisia cinsine ait türler genellikle aromatik, hoş kokulu türlerdir. *Artemisia annua* türü “peygamber süpürgesi” olarak tanınır, 2015 yılında Geleneksel Çin Tıp Akademisi’nden Tu Youyou bu bitkiyle ilgili yaptığı araştırma ile Nobel Tıp Ödülü’ne layık görülmüştür.

Türkiye’de bazı bölgelerde organik tarımda biyolojik mücadele amacıyla yetiştirilmektedir. Botanik bahçeleri ve tıbbi bitkiler bahçelerinde de yetiştirilen belli başlı türlerdendir.

Bitkiden adıyla anılan bir içecek⁴ hazırlanmaktadır.

Artemisia cinsine ait *Artemisia absinthium* dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır (25).

Artemisia annua: Sindirim ve solunum sistemi hastalıklarında, kadın hastalıkları, cilt problemleri, şeker ve ateş düşürücü olarak kullanılır.

Artemisia austriaca: Sindirim, solunum sistemi hastalıklarında, hemoroitte ve *böcek kovucu* olarak kullanılmaktadır.

Artemisia causaica: Solunum sistemi rahatsızlıklarında kullanılır.

Artemisia chamaemelifolia: Sindirim ve boşaltım sistemi hastalıklarında, şeker ve ateş düşürücü olarak kullanılır.

Artemisia herba-alba: Sindirim sistemi rahatsızlıklarında kullanılır.

Artemisia santonicum: Sindirim sistemi ve cilt rahatsızlıklarında, şeker hastalıklarında kullanılır.

Artemisia scoparia: Cilt rahatsızlıklarında kullanılır.

Artemisia spicigera: Sindirim sistemi ve boşaltım sistemi rahatsızlıklarında, kuvvet verici, ateş düşürücü, baş ağrısı, solunum sistemi ve romatizma olarak kullanılır.

---

⁴ Absinthe, absent: Acıpelin, meyankökü, züfaotu, melekotu, anason, yıldız anasonu ve rezene bitkilerinin damıtılıp fermente edilmesiyle hazırlanır. Acıpelindeki thujon maddesinden dolayı zehirlenme vakaları görülebilmektedir.

Artemisia vulgaris: Sindirim sistemi ve boşaltım sistemi hastalıklarında kuvvet verici, ateş düşürücü, şeker ve antiseptik olarak kullanılır.

6.1.1.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel isimleri: Pelin, pelinotu, acıpelin, akpelin, büyük pelin, Şeyh Harosani, Halep Horasani ve Doğu Horasani

Türk halk hekimliğinde, *A. absinthium* ateş düşürücü, antiseptik, antihelmintik, tonik ve idrar söktürücü ve mide ağrıları için kullanılmaktadır.

Soğuk algınlıkları ve boğaz ağrıları, romatizmal ağrılar, diş ağrıları ve baş ağrısında ağrı kesici, mide üşütmesini tedavi edici olarak uygulandığı tespit edilmiştir (15).

Hindistanın Keşmir vadisinde “Tethwen” olarak adı geçen bu bitki, o yörede de kronik ateş tedavisi, karaciğer iltihabında antispazmodik ve antiseptik olarak, vermifuge (kurt düşürücü), haşere öldürücü olarak halk tıbbında kullanılmıştır (26).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı ise; Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Kırıkkale, Van, Antalya, Konya, Iğdır, Sakarya, Burdur yörelerinde gaz söktürücü, mide rahatsızlıkları, mide bulantısı, sindirim kolaylaştırıcı, safra kesesi, iştah açıcı, mide ağrısı, bağırsak kurtları için; Antalya, Isparta, Konya, Kahramanmaraş, Iğdır, Ardahan, Hakkari ve Kırıkkale yörelerinde nefes darlığı, verem, bronşit, soğuk algınlığı için; Kırıkkale, Kahramanmaraş'ta yara, Sakarya'da iltihaplı yara tedavisinde, Sivas'ta kaşıntı tedavisinde kullanılmaktadır. Erzurum'da idrar yolu hastalıklarının tedavisinde, kadın ve erkeklerde özel ve cinsel sorunlarına yönelik tedavide; Kırıkkale ve Isparta illerinde çocuk düşürücü, ayrıca Kırıkkale'de rahim kistini tedavici edici, Sakarya ilinde ise rahim kasılmalarını azaltıcı olarak kullanılırken, bağışıklık sistemini güçlendirmek için de Ağrı ve Sakarya illerinde kullanılmaktadır (25).

Ege yöresi halk tıbbında kullanımı ise Balıkesir yöresinde topraküstü ve çiçekli kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen ülser tedavisinde, iştahsızlıkta, bronşit, verem, şeker düşürücü olarak diyabette ve bağışık sistemini güçlendirici olarak, Bilecik yöresinde, iştah açıcı, gaz söktürücü olarak ve bağırsak kurtlarına karşı, İzmir yöresinde mide ağrısının giderilmesinde, iştah açıcı, sindirimin

kolaylaştırıcı ve safra kesesi rahatsızlıklarında, şeker hastalığının tedavisinde, damar sertliğinde, gut hastalığı ve romatizma rahatsızlıklarında, Manisa yöresinde mide ağrısının giderilmesinde, Muğla yöresinde bağırsak kurtlarına karşı kullanılmaktadır (25).

6.1.1.3. Kadim Tıptaki Yeri

Artemisia absinthium antik dönemden beri tıbbi özellikleriyle bilinmekte ve kullanılmaktadır. Bitki diüritik, iştah açıcı, ateş düşürücü ve kuvvet verici olarak eski çağlardan beri kullanıldığı kayıtlıdır (27).

Bingenli Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica* adlı tıp eserinde acıpelin otunun faydaları yan ağrılar, öksürük, diş ağrısı, gut hastalığı, güçsüz kalp, kulak parazitleri ve baş ağrısı olarak bahsedilmektedir.

Dioskorides (29) *Materia Medica* adıyla tanınan eserinde, acıpelin otunun bağırsak yassı kurtlarını dışarı attığını belirterek, çilleri giderdiğinden bahsetmiştir.

Tabib İbn-i Şerif'in (30) *Yadigâr* adlı eserinde acıpelin bitkisinin eklem ve bel ağrılarına faydalı olduğundan, mideye iyi geldiğinden, zihni temizlediğinden, kurtları düşürmekte etkili olduğundan bahsetmektedir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), *Lehçetü'l-Lügat*'ında bitkinin suyunun iştahı kestiğini, badem yağıyla kaynatılan özünün sağırlığı tedavi edici olduğunu, sindirime yardımcı olduğunu, bağırsak parazitlerini döktüğünü belirtir.

Hekim Dâvûd bin Ömer el-Antâkî (32), "Nüzhetü'l -Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân" adlı eserinde bitkinin bağırsak solucanlarını döktüğünden, nezleye iyi gelen bir ilacın terkiibinde bulunduğundan, çiçek ve kızamık izlerinin giderilmesini sağladığından bahsedilmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bitkinin suyunun akrep sokmasına iyi geldiğinden, mide hastalıklarını tedavi ettiğinden, suyunun sirke ile karıştırılıp içildiğinde boğaz ağrılarına faydalı olduğundan, kulak parazitlerine iyi geldiğinden bahsedilir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan *Cerrah-name*'de (Ala'im-i Cerrahin) ise bu bitki yılanlık hastalığı tedavisinde, ağız ve diş preparatlarında

gargara yapılarak uygulandığından, çörek otu ve biberiyle ezilip oluşturulan karışımının ise yaralarda tedavi edici olduğundan bahsedilmektedir.

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l-Müntehab Fi't-Tıbbı adlı eserinde acıpelin; sulu uyuz için kullanılan helile matbuhunun⁵ terkinde, adet gecikmesinin tedavisinde yarpuzla hazırlanan bir terkipte, hemoroit için defne tohumu ile birlikte kullanılan bir terkinin içerisinde, bağırsak kurtları düşürülmesi için hazırlanan bir terkinin içerisinde yer almaktadır.

Mehmet Bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fil Havassi'l Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, mide ve rahmin hareketini artırdığını, regl kanamasını kolaylaştırdığını, öksürük, mesane ve böbrek taşı tedavisinde kullanıldığını, mideyi ve kalbi güçlendirdiğini, ölü ceninin vücuttan uzaklaştırılmasını sağladığını belirtmiştir.

Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde ise bu bitkinin bağırsak temizlediğini, dışkıının kolay atılmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Ali bin Abbas el-Mecûsî (38), Tercüme-i Kâmilü's-Sınâ'a adlı eserinde bu bitkinin yağının sindirimi kolaylaştırıcı etkisinden bahsetmektedir.

Hekim Bereket'in (39, 40) Hulâsatu't Tıbbı adlı eserinde bu bitki, baş ağrısı ve ishal için, ayrıca kulak ağrısı için kullanılan bir yakının terkinde, bitkinin suyununsa; kulak ağrısı ve sağırlığının tedavisinde uygulandığından bahsedilmektedir.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid (Nazmü't-Teshîl) adlı eserinde hamile kadının rahim hareketini arttırdığını, dalak şişmesinde, bağırsak kurtları tedavisinde, yüksek ateşte kullanıldığını belirtilmektedir.

6.1.1.4. Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik, antianemik, antelmintik, antidepresan, antiinflamatuar, antikanser, antimalaryal, antimikrobiyal, antipiretik, antispazmotik, aperitif, dijestif, febrifüj, hepatoprotekif, nöroprotektif, sedatif, tonik* olarak rapor edilmiştir.

Midevi olarak da kullanılır, yüksek dozlarda bağırsak kurdu düşürücü ve adet söktürücü etkileri de kaydedilmiştir. Ancak taşıdığı uçucu yağdan dolayı yüksek dozlarda tehlikeli zehirlenme belirtileri meydana getirir (42-44).

⁵ Matbuh: Bir sıvı içine konulup kaynatılmış veya haşlanmış ilaç

Acıpelin, Avrupa İlaç Ajansının (European Medicines Agency (EMA) bitki monografına göre günümüzde *dispeptik, gastrointestinal bozukluklarda* kullanılmaktadır. İkincil olarak ise iştahsızlık durumunda kullanıldığı bildirilmiştir (45).

Artemisia absinthium % 0,5 civarında uçucu yağ içerir. Bu içeriği oluşturan tuyon ve tuyol zehirli maddeler olup, değişik formlarda zehirlenme tablosu ortaya koyabilmektedir. Ayrıca bitkide "absintin" maddesi bulunur, bu madde iştah açıcı özelliği bitkiye vermiştir. Önceden beri bu maksatla iştah açıcı olarak kullanılmaktadır (46, 47).

6.1.2. Biberiye: (*Rosmarinus officinalis*)

6.1.2.1 Genel Özellikler

Biberiye bir buçuk metreye (1,5 m) boylanabilen, çok senelik, herdem yeşil, yarıçalı formu bir bitkidir.

Güneşi bol alan ılıman bölgelerde, özellikle güney bakı yamaçlarda iyi yetişir. Soğuk bölgelerde sert rüzgarlar ve donlardan korunması gerekir. Donlara dayanıksız olup – 5'in altındaki soğuklardan etkilenir. Güney bakı yönüne dikilmesi sağlıklı gelişim açısından tavsiye edilir.

Biberiye Roma'da sadakatin, öğrenmenin, başarının sembolü olarak görülmektedir. Günümüzde baharat olarak biberiye yaygınlıkla et, sebze yemeklerinde kullanılmaktadır. Hoş kokulu adaçayı, lavanta vb bitkilerle karışım yapılarak tütsü olarak kullanılmaktadır. Biberiyede üç Tunus, Fas gibi farklı kalitelerde kemotipler içeren uçucu yağ elde edilmektedir.

Her yıl distilasyon metoduyla elde edilen tonlarca biberiye uçucu yağı Yugoslavya, İspanya, Fransa, İtalya, Fas, Tunus ve Orta Asya'da yetiştirilerek kullanıcıların tüketimine sunulmaktadır (48).

6.1.2.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel isimleri avaraca, büberiye, kuşdili, peygamberotu, hasalbal, akpüren'dir.

Türk Halk hekimliğinde, kas ağrısı ve romatizmal rahatsızlıklarda, burkulma ve eziklerde iyileştirici özelliği bulunmaktadır. Saç diplerindeki bezeleri uyarması sebebiyle losyonların bilişiminde erken saç dökülmelerini önleyici olarak kullanılır. Yüksek tansiyon ve dolaşım bozukluklarına karşı haricen kullanılır (15).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı ise; Denizli, Mersin, Edirne, Antalya, Burdur, Kırıkkale, Samsun, Şanlıurfa, Uşak, yörelerinde sindirim sistemi hastalıkları, mide ağrısı, mide ülseri, mide rahatsızlıkları, gastrit, sindirim kolaylaştırıcı, iştah açıcı, mide gazı, gaz söktürücü, karaciğer hastalıkları ve sarılık için; Şanlıurfa, Edirne, Antalya, Sakarya, yörelerinde soğuk algınlığı, nefes darlığı, bronşit, öksürük, grip ve boğaz ağrısında; Mersin, Elazığ, Kahramanmaraş, Kocaeli, Burdur ve Tekirdağda kolesterol düşürmeye yönelik; ayrıca Mersin, Sakarya, Antalyada romatizma ağrılarının giderilmesi, Kocaeli ve Uşak illerinde uykusuzluğa karşı kullanılmaktadır (25). Ege yöresi halk tıbbında kullanımı ise, Manisa ve İzmir illerinde toprak üstü kısımlarından hazırlanan çay haricen yara tedavisinde, Aydın'da çiçekli ve yapraklı dallarından hazırlanan çay , haricen yara tedavisinde antiseptik olarak, yapraklarından elde edilen uçucu yağ haricen romatizma tedavisinde Balıkesirde taze yaprakları zeytinyağı içinde bir müddet bekletildikten sonra bu zeytinyağı süzülüp haricen saç dökülmesine, yapraklarıyla birlikte hazırlanan infüzyon dahilen idrar yolu hastalıkları ve idrar artırıcı tedavisinde, sakinleştirici ve uykusuzluğa karşı olarak kullanılır. Çanakkale ilinde ise yapraklı dallarından hazırlanan infüzyon banyo da son durulanma suyu olarak kullanılarak saç dökülmesinde kullanılırken, İzmirde baş dönmesine yönelik olarak da kullanılmaktadır (25).

6.1.2.3. Kadim Tıptaki Yeri

Tabib İbn-i Şerif'in (30) Yadigâr adlı eserinde biberiyenin böbreğe ve cinselliğe yardımcı olduğunu belirterek, safraya iyi geldiğini, balgam söktürücü olduğunu anlatmıştır.

İbn Kemâl Kemâliyye adlı tıp eserinde biberiyenin alt ıslatma tedavisinde etkili olduğunu belirtmiştir (95).

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon (84) da biberiyenin nazal yollardan oluşan iltihabı gidermekte yardımcı olduğunu, diş ağrısını hafiflettiğini aktarmıştır.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde bu bitkinin kasık ağrısına iyi geldiğinden, taş düşürücü etkisinden, cinselliğe ve sinirlere iyi geldiğinden bahsetmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde ise bu bitki, lavmanlar, müshiller ve macunların anlatıldığı bendde, cinsel gücü arttırıcı bir macunun terkiibinde kullanıldığı belirtilmektedir (bab 21 varak (282b/7)).

Derviş Mehmed (49), Neşatı Yağı adlı eserinde bu bitki, temriye⁶ tedavisinde [bir cilt hastalığı] biberiye yağı [şemsiyye]⁷ verilir olarak yer almaktadır.

Mehmet b. Ali (36), Terceme-i Cedîde fil-Havâssil-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, mide ve bağırsak gazlarının dağıtılmasında, böbrek ve mesane temizliğinde, yılan sokmasında zehrin etkisini durdurmada kullanıldığı belirtilmiştir.

6.1.2.4. Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Biberiye, hazımsızlıkta hafif semptomatik rahatlama, gastrointestinal sistemin spazmodik bozuklukları ve minör periferik dolaşım bozukluklarında oral yolla alındığında iyi geldiği belirtilmiştir.⁸

Yapılan bilimsel çalışmalar biberiyenin antibakteriyel, antioksidan, antiviral özellikleri sebebiyle bağışıklık sistemini güçlendirici etkilerini ortaya koymuş, içerisinde bulunan yüksek oranda rosmarinik ve karnosik asit nedeniyle yüksek antioksidan özelliği taşıdığı belirlenmiştir (50).

⁶ Temre de denir. Hastalığın belirtileri egzamayı andırır.

⁷ Şemsiyye: Bir çeşit maserat yağ hazırlama metodudur.

⁸ Community herbal monograph on *Rosmarinus officinalis* L. EMA/HMPC/13633/2009

Kanser hücrelerinin apoptozise olan dayanıklılığının biberiye ekstraktıyla azalttığını kanıtlayan bir çalışmada ise biberiye ekstresinde bulunan polifenolle vücutta antikanser bir etki yarattığı, ayrıca antioksidant ve antiinflamatuvar etkiler gösterdiği gözlemlenmiştir (51).

Başka bir bilimsel araştırmada alzheimer üzerinde de iyileştirici etkisinin bulunduğu belirlenmiştir (52).

Biberiye uçucu yağının anikarsinojenik etkinliği gösterilmiştir (53).

Hazımsızlık, sindirim sisteminin hafif spazmlarında dahili olarak; eklem, kas ağrıları ve dolaşım bozukluklarında harici olarak kullanılmaktadır (43). Yaprakları dahilen tonik, kabız, sindirim sisteminde, safra ve idrar söktürücü olarak kullanılır. Haricen yara tedavisinde kullanılır (44).

6.1.3. Civanperçemi: (*Achillea millefolium*)

6.1.3.1. Genel Özellikler

60 cm kadar boylanabilen, çok yıllık, otsu formlu bir tıbbi bitkidir. Gövdesi dört köşeli ve dik, yaprakları çok parçalı ve ince, çiçekleri ise beyaz bazen pembemsi renktedir. Haziran- Eylül aylarında çiçeklenir. Yabani ortamında gözlediğimizde çok zorlu şartlarda yetişebildiğini görüyoruz. Çok soğuk, çok kurak, kıraç yerlerde yetiştiğini görüyoruz. + 45 / -30 C'ye kadar dayanabilen kurak iklim bitkisidir. Nem ihtiyacı çok düşüktür. Verimli toprağa sahip doğal ortamlarında gelişimi daha güçlü ve verimi de buna oranla yüksek olmaktadır. Su tutmayan, organik madde açısından zengin, güneş alan açıklık bir ortamda iyi gelişim gösterir.

Achillea cinsine ait *Achillea millefolium* türü dışında Türkiye genelinde aşağıdaki türleri de tedavi maksadıyla kullanılmaktadır: (25).

Achillea sp: Sindirim ve solunum rahatsızlıklarında kullanılmaktadır.

Achillea ablana: Romatizma rahatsızlığında kullanılır.

Achillea aleppica: Sindirim sistemi ve solunum yolu hastalıklarında hemoroid, cilt ve boşaltım sistemi rahatsızlıklarında kullanılmaktadır.

Achillea biebersteinii: Cilt ve sindirim sistemi hastalıklarında solunum, şeker, sarılık, çiçek, kanser, dolaşım, boşaltım, kadın, hemoroid, kuvvet verici ve sakinleştirici rahatsızlıklarında kullanılmaktadır.

Achillea cappadocica: Sindirim sistemi ve kadın hastalıklarında uyku verici, tansiyon, romatizma, sinüzit ve diş hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea crithmifolia: Hemoroid ve cilt rahatsızlıklarında sindirim sistemi, dolaşım, sakinleştirici ve şişkinlik hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea grandifolia: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea kotschy: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea lycaonica: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea magnifica: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea millefolium: Sindirim sistemi ve solunum rahatsızlıklarında dolaşım, hemoroit, sedef, boşaltım, kadın, zayıflatıcı, prostat, cilt, şeker, kuvvet verici, baş dönmesi, baş ağrısı, diş, vücut ağrısı, migren, kanser, sırt ağrısı, romatizma ve göz hastalıklarında kullanılmaktadır.

Achillea nobilis: Sindirim sistemi ve solunum rahatsızlıklarında kadın, hemoroid, cilt, şeker ve kolesterol hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea phrygia: Sindirim sistemi, hemoroid ve kadın hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea schischkiniti: Sindirim sistemi, şeker ve cilt hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea setacea: Sindirim sistemi ve kadın rahatsızlıklarında mayasıl, verem ve cilt hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea tenuifolia: Kolesterol, şeker ve solunum sistemi hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea teretifolia: Cilt ve kadın rahatsızlıklarında sindirim sistemi, sakinleştirici, boşaltım, kolesterol ve saç hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achillea vermicularis: sindirim sistemi ve solunum sistemi hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Achellia wilhelmsii: Kadın ve uçuk rahatsızlıklarında boşaltım sistemi, sindirim sistemi, hemoroid, cilt, çiçek, diş, solunum sistemi, kolesterol, migren ve dolaşım sistemi hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır.

Türlere göre de bakıldığında Anadolu'da civanperçemleri benzer amaçlarla kullanılmaktadır.

6.1.3.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel isimleri, marsamotu, ayvada, ayvadenesi, ak başlı, yavşan otu'dur. Bitkinin yerel isimlerinden ayvadanası, ayvadane, akbaşlı isimleri Anadolu'da en yaygın isimler olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. Halk tıbbında, civanperçemi en çok kan durdurucu bitkilerden biridir. Ayrıca adet düzensizliği ve yara iyileştirici olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak civanperçemi kan dolaşımını artırarak zindelik verir. Basit bel ve karın ağrılarında kullanılır, ağrı kesici, spazm çözücü etkilere de sahiptir. Ayrıca basurda pansuman olarak kullanılır (54). Sistit enfeksiyonlarında antiseptik etki yapar. Safra salgısı yetersizliğinde ve romatizma hastalığında etkilidir (55).

Bitkinin, çiçekli aksamı sancı giderici olarak çocuklara koklatılır, çiçekleri ezilerek bebeklerde göbek üzerine konulur, bu uygulamaya "göbek baskısı" denir. Ilık suda bir dal bekletilerek içilen çayı mide ağrısını giderici olarak kullanılırken, çiçekli toprak üstünün yakılması, dumanının ağızdan teneffüs edilmesiyle diş kurtları düşürülür (56).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı ise; Kütahya ilinde kurutulmuş toprak üstü kısımları en az 12 saat soğuk su içinde bekletildikten sonra bu su dahilen mide bulantısı ve karın ağrısı giderilmesinde, Elazığ'da yapraklarından hazırlanan dekoksyon dahilen mide ağrısının giderilmesini ve kansızlığa karşı, Kars'da toprak

üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon haricen diş ağrısının giderilmesinde, Trabzon ilinde toprak üstü kısımlarından hazırlanan dekoksasyon dahilen uzun süreli baş ağrısının giderilmesinde, Iğdırda ise çiçekli kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen kuvvet verici olarak kullanılmaktadır (25).

Ege yöresi halk tıbbında kullanımı; Çanakkale ilinde toprak üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen mide bulantısının giderilmesi olarak geçmektedir. Kütahya yöresinde kurutulmuş toprak üstü kısımları en az 12 saat soğuk su için de bekletildikten sonra bu su dahilen mide bulantısı ve karın ağrısı giderilmesinde kullanılır. Çiçekli kısımları ılık su içerisinde lapa halinde getirilip haricen bebeklerin karın ağrısını giderilmesinde kullanılır. Uygulama yapılmadan önce lapanın yapışmasını önlemek için önce cilde zeytinyağı sürülür ve uygulama birkaç saat sürdürülür (25).

6.1.3.3 Kadim Tıptaki Yeri

Achillea adı savaşta oluşan ayak yarasını civanperçemi ile iyileştiren Aşıl kaynaklıdır (57). Savaş yaralarını iyileştirmek için öteden beri gelen bu kullanım bitkinin kandurdurucuot ve askerin yaraotu⁹ anılmasına kaynaklık etmiştir (58).

Dioskorides (29) *Materia Medica* eserinde civanperçeminin yapraklarının kanayan yaraları kapattığını, iltihapları giderdiğini, rahim kanaması dahil olmak üzere kanamayı bastırabilme özelliğinin olduğunu ve dizanteri için de faydası olduğunu belirtmiştir.

Hildegard'ın (28) eseri *Physica*'da civanperçemi üç günde bir nükseden ateş vakalarında benli eğrelti ile birlikte alınması tavsiye edilmiştir. Göz bulanıklığına da iyi geldiği söylenmektedir.

Tabib İbn-i Şerif (30), *Yadigâr* adlı eserinde civanperçemini saç ve sakal çıkarmada, saç dökülmesini önlemekte kullanılan bir yağın muhdeviyatında kullanılmaktadır.

---

⁹ Bitki ülkemizde de bazı yörelerde askerotu olarak anılmaktadır.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) ‘Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân’ adlı eserinde akrep ve yılan sokmalarında kullanıldığını belirtmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde, bu bitkinin gözlerdeki şişliği giderdiğinden, nefes darlığına iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde ise bu bitki, kanserde ve yaralarda ezilerek kullanıldığından bahsedilmektedir (bab 17) (201a/9)(201b/8).

Hekim Bereket (39) 'in Hulâsatu't Tıbb adlı eserinde bu bitki, konak tedavisinde kullanılmaktadır.

6.1.3.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik (özellikle hemoroidte), antibakteriyel (özellikle ürogenital sistemde), antidiyareik, antiinflamatuvar; antihipertansif, antikoagülan, antipiretik / diyforetik (özellikle soğuk algınlığında), antiprüritik, antispazmotik, aperitif, astrenjan, dijestif, diüretik, emenagog, hemostatik, hipotansif, karminatif, koleretik, sikatrizan, tonik* olarak rapor edilmiştir.

Dahilen infüzyon halinde adet arttırıcı, diüretik ve iştah açıcı etkilere sahiptir. İştah kaybında, enflamatuvar ve spazmodik gastrointestinal sistem hastalıkları ile karaciğer safra kesesi hastalıklarının tedavisinde çay şeklinde ya da sulu ve alkollü ekstreler şeklinde kullanılır. Kadınlarda alt pelvis bölgesinin ağrılı ve kramplı durumlarında, oturma banyosu olarak kullanılır. Hemoroid kanamalarında yara iyi edici olarak ve terlemeyi azaltıcı banyo olarak kullanılır (44).

İştah kayıplarında, şişkinlik ve gaz gibi sindirim sistemi şikayetlerinde, karaciğer, safra kesesi şikayetlerinde ve regl sancılarında dahili olarak; kadınlarda karın ağrıları için de harici olarak kullanılmaktadır (43).

EMA'ya göre ise, öncelikli olarak hafif, spazmodik gastrointestinal şikayetlerin şişkinlik dahil semptomatik tedavisinde ikincil olarakta küçük yüzeysel yaraların tedavisinde kullanılmaktadır.¹⁰

6.1.4. Çörekotu (*Nigella sativa*)

6.1.4.1. Genel Özellikler

“*Ranunculaceae*” (Düğünçiçeğigiller) ailesinden, tek yıllık otsu bir bitkidir. Yol kenarları, boş tarlalar ve buğday ekilen tarlalar doğal yetişme alanlarıdır. Tam güneş alan yerleri tercih eder. Toprak isteği konusunda seçici değildir. Kıraç alanlarda, sulama imkanı olmayan yerler çörekotu tarımı için uygun alanlardır. Tohumlarından soğuk presle %20-35 oranında sabit yağ elde edilir. Bu yağ ilaç, gıda ve kozmetik alanında kullanılır. Timokinon içeriği kalitesini etkileyen husustur.

Yaklaşık 20- 50cm yüksekliğinde yumuşak tüylü, seyrek yapılı, tek yıllık otsu yapıda bir bitkidir. Bitkinin gövdesi dik, yaprakları ipliksi ve üç parçalı yapıda, çiçekleri ise beyaz, açık mavi renkli, sarımsı yeşil uçlu ve uzun saplı olup dalların uç kısımlarında bulunur. Tohum oluşturmamasını kendi kendini tozlayıp dölleyerek yapar ve meyvesi için genelde beyaz kenarlı bir kılıf meydana getirir. Meyveleri taşıyan bu kese belli bir süre sonra açılıp havayla temas edince rengi siyaha döner. Haziran ve temmuz aylarında çiçeklenir (59).

Bitki genelde Akdeniz ülkelerinde yayılış göstermekte olup, Güney Avrupa, İran, Pakistan, Suriye, Mısır ve Hindistanda da yetişmektedir (60). Çörekotu ülkemizde de tarımı yapılan bitkilerden biridir. Giderek tarım alanları da çörekotu açısından bereketlenmektedir.

Nigella cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

Nigella arvensis: Sindirim, solunum ve boşaltım sistemi hastalıklarında, kadın hastalıkları ve diş probleminde kullanılır.

---

¹⁰ Community herbal monograph on *Achillea millefolium* L., herba EMA/HMPC/290284/2009

Nigella damascena: Sindirim ve solunum sistemi hastalıklarında, romatizma, kolesterol, diş, bademcik hatalıklarında kullanılır.

Nigella segetalis: Sindirim sistemi hastalıkları ve şeker hastalığında kullanılır.

6.1.4.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel isimleri, karacaot, siyah susam, kara habbe, adi çörekotu, siyah kimyon, karaca, şevkerak, karaçörek¹¹ olarak geçmektedir.

Nigella sativa halk tıbbında; soğuk algınlığı tedavisinde, baş ağrısını gidermede, idrar söktürücü olarak, ayrıca astım ve sarılıkta, iltihap ve çeşitli romatizma hastalıklarının tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır (61).

Çok eskiden beri süt artırıcı, iştah açıcı, adet söktürücü amaçlarla ve baharat olarak kullanılmakta, hafif baharlı tohumları, özellikle Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Akdeniz mutfaklarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bağırsak hareketlerini ve boşaltımı kolaylaştırır. Ezilip su ile karıştırıldığında el ayak şişmelerine iyi gelmektedir (44).

Bunların dışında alerjik kaynaklı astım, dizanteri, enfeksiyon hastalıkları, obezite, bel ağrısı, tansiyon problemleri ve gastrit ülser gibi sindirim sistemi rahatsızlıklarını kapsayan geniş bir alan içinde hastaların tedavisinde halk arasında geleneksel ilaç olarak tarih boyunca kullanıldığı bilinmektedir (62).

Çörekotu tohumu ve yağı; vücut direncini yükseltmek, yüksek ateşi düşürmek, soğuk algınlığı tedavisinde, baş ağrısını gidermek, romatizmasal rahatsızlıklarda ve mikrobiyal enfeksiyon tedavilerinde, ayrıca tenya düşürmede kullanılmıştır (62, 63). Tohumu astım, bronşit, romatizma, iştah kaybı, ishal, migren, civa zehirlenmesi şikayetlerinde dahili olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda dahili olarak kullanıldığında solucan düşürücü, süt arttırıcı, gaz giderici, bağışıklık sistemini güçlendirici, adet söktürücü, idrar yaptırıcı, böbrek taşı düşürücü ve karaciğeri güçlendirici etkisi vardır. Soğuk algınlığı, el ayak şişmeleri, vitiligo, saç

¹¹ Ortadoğu ülkelerinde birçok hastalığın şifasının sebebi olduğu düşünüldüğü için “Habbat Al Barakah” ya da “Kutsanmış Tohum” olarak da bilinir.

dökülmesi, egzama, cilt lekesi ve sivilce şikayetlerinde harici olarak kullanılmaktadır (43).

Çörekotu uyku sorunu olan bebekleri sakinleştirip uyutmaya ve gaz sancısını giderici olarak kullanılır (56).

Türkiye genelinde halk tıbbında; Denizli, Sivas, Şanlıurfa yörelerinde, mide rahatsızlıkları, karın ağrısı, mide ülseri, kabızlık ve bağırsak gazının giderilmesinde, Balıkesir, Denizli, Sivas yörelerinde, soğuk algınlığı ve nefes darlığı tedavisinde kullanılır. Trabzon, Muğla, Gaziantep, Kilis yörelerinde, böbrek taşı düşürücü olarak, İç Anadolu bölgesinde, tohumları dövüldükten sonra gül suyu ile karıştırılıp haricen (başa sürülerek) baş ağrısının giderilmesinde ve Şanlıurfa yöresinde, tohumları ezildikten sonra balla karıştırılarak dahilen kuvvet verici olarak kullanılmaktadır (25).

İç Anadolu'da tohumlar *abortif* olarak kullanılır ayrıca tohumundan çay hazırlanır. Soğuk algınlığında ise kaynatılan tohumlar ılıdıktan sonra göğüs üstüne sarılır. Akşehir civarında karın ağrısı için, yetişkinlere toz edilmiş tohumlar yedirilir, çocuklara ise 2-3 damla sabit yağından verilir. Ermenek civarında kulağa damlatılarak kulak ağrılarında kullanılır (44).

Ege yöresi halk tıbbında ise, Denizli ilinde tohumları ısıtıldıktan sonra haricen (bir bezle sarılarak) karın ağrısının giderilmesinde, tohumları ateşte ısıtılıp buhara solunarak soğuk algınlığı tedavisinde; Balıkesir ilinde tohumları kaynatıldıktan sonra sıcak halde haricen (bir bezle sarılarak) soğuk algınlığı tedavisinde, Muğlada ise tohumları ezildikten sonra şerbet içinde kaynatılıp dahilen böbrek taşı düşürmek amacıyla kullanılır (25).

6.1.4.3 Kadim Tıptaki Yeri

Nigella sativa dünyanın eski uygarlıklarında geleneksel bir baharat bitkisi olarak tanımlanmıştır (64).

Hipokrat tarafından *Nigella sativa*'nın, karaciğer güçlendirmede ve sindirim sistemi rahatsızlıklarında kullanıldığı bildirilmiştir (65).

Pedanius Dioskorides (29) *Materia Medica* adlı eserinde tohumunun baş ve göz ağrısı, anne sütü arttırıcı, diş ağrısı, adet ve idrar söktürücü olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca doğum lekelerini, cüzzamları, eski şişlikleri ve sertleşmeleri giderdiğini, çam ağacı ve sirkeyle kaynatılıp gargara olarak kullanıldığında diş ağrılarına faydalı olduğunu ve göbeğe su ile sıvandığında yuvarlak bağırsak kurtlarını dışarı attığını, toz haline getirilip, bir torbaya bağlanıp ve koklanırsa, nezle olanlara yardımcı olduğunu; günlerce içildiğinde adet dönemini, idrarı ve sütü getirdiğini; soda ile içildiğinde nefes darlığını durdurduğunu belirtmiştir.

İslam tıbbında önemli bir yere sahip olan çörekotu, İbn-i Sina, Dâvud el-Antakî gibi meşhur hekimler tarafından pek çok reçetelerinin terkiplerinde yer verilmiştir. Hz. Muhammed'in (as) çörekotu ile ilgil meşhur hadisinden¹² dolayı ölüm dışında her derde deva olduğuna inanıldığından kullanımı oldukça yaygındır.

İbn-i Sina'nın (66) meşhur *El-Kanun fi't-Tıb* kitabında metabolizma uyarıcı, toksin atıcı, ateş düşürücü, soğuk algınlığı iyileştirici, diş ağrısı ve baş ağrısını giderici, cilt hastalıklarını iyileştirici, akciğer güçlendirici, yara iyileştirici, bağırsak kurdu dökücü, haşere sokmasını iyileştirici etkisinden bahsetmiştir.

Merkez Efendi (67) de mesir macunu terkibine giren *Nigella sativa* için tohumlarını kullandığından, idrar arttırıcı, iştah açıcı, adet söktürücü süt arttırıcı ve bağışıklık güçlendirici etkisinden bahsetmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30) *Yadigâr* adlı eserinde çörekotunun felç, sara ve soğuktan kaynaklanan tüm rahatsızlıklar ile unutkanlığa ve cinsel güce iyi gelecek olan macunun terkibinde yer aldığından bahsetmiştir. Ayrıca hafıza güçlendirici, bağırsak parazitlerini düşürücü, soğuk algınlığını giderici, metabolizmayı güçlendirici etkilerinden bahsetmiştir.

---

¹² "Ölüm harici hiçbir hastalık yoktur ki, çörekotu onun ilacı olmasın." [Buhârî, Müslim ve Tirmizi tarafından rivayet edilen çökreotu konulu bir hadis olduğu için sahih bir hadistir.]

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), Lehcetü'l-Lügat'ında çörek otu bitkisinin balgam söktürücü olduğunu, bal şerbeti ile kaynatıp içildiğinde mesanedeki taşları eritip çıkardığından bahsetmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde bu bitkinin baş ağrısına iyi geldiğinden, sinirleri ve zihni güçlendirdiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserinde bu bitkinin göz ağrısına iyi geldiğinden bahsedilmektedir (201a/9), (201b/8).

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l - Müntehab Fi't - Tıb adlı eserinde çörekotu; ishal için, kimyonla beraber hazırlanıp haricen uygulanan bir terkipte kullanılmaktadır.

Ebû Bekir Nusret Efendi'nin (68) "Mâ-Hazara Fi't-Tıbbı'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni" adlı tıp eserinde bu bitkinin suyunun ateşli hastalıklarda, böbrek taşı tedavisinde, bağırsak parazitlerinde, nefes darlığında, ağız kokusunu gidermek için kullanıldığından bahsedilmektedir.

Şerefeddin Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde ise bu bitkinin ağrı kesici özelliği olduğundan ve cinsel gücü arttırıcı etkisinden bahsetmektedir.

6.1.4.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik, antialerjik, anthelmintik, antiastmatik, antikarsinojen, antipiretik, diüretik, immunostimülan, karminatif, tonik* olarak rapor edilmiştir.

Tohumundan elde edilen yağı *antimikrobiyaldir ve bağırsak parazitlerine* karşı etkilidir. Kronik baş ağrısı, migren ve civa zehirlenmesi için kullanılır (42).

ABC (American Botanical Council) ve International Research Journal of Biological Sciences'ta (69) yayımlanan bulgulara göre günümüzde karın şişkinliğini gazla tedavi etmeye yönelik preparatların bileşeni olarak, ishal ve mide kurdu tedavilerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Kurutulmuş tohumu ise, astım, kolik, şişkinlik, mide güçsüzlüğü, *hemikrania continua* (kalıcı tek taraflı baş ağrısı) ve *migren, artralji* (eklem ağrısı), *lumbago* (bel ağrısı), *hemipleji* (felç) tedavisinde kullanılır.

Çörekotu yağının astım hastalıkları ve alerjiler üzerine etkisi (70), anti-tümör ve antikanser etkisi (71) anti-metastatik aktiviteye sahip olması (72), antikanser gibi etkilere sahip olduğu (73) tümörün büyümesini engellediği (74), karaciğer hasarını azalttığı (75), kalp toksisitesine karşı koruyucu etkisi (76), benzopiren kaynaklı mide tümörlerini engellediği (73) kanıtlanmıştır.

Çörekotu tohumundan mide ağrısı ve faranjit hastalıklarında da olumlu sonuçlar alınmıştır (77). Aids önleyici, böbrek hastalıklarını tedavi edici, kalbi koruyucu, kolesterolü düşürücü, romatizma karşıtı ve kan sulandırıcı mikrop öldürücü etkisi de bildirilmiştir (78). Ayrıca spazm çözücü (78) tenya düşürücü (79) etkileri bulunmaktadır.

6.1.5. Defne: (*Laurus nobilis*)

6.1.5.1. Genel Özellikler

Defne 10 metreye kadar büyüeyebilen, Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerde doğal olarak yayılış gösteren önemli bir tıbbi bitkidir. Tefrün nehtel, tenel, tahnal, tehnel, teynel ve tenhel isimleriyle bilinen ağaç ve çalı formu olabilen çok yıllık bir bitkidir. Organik maddece zengin, nemi tutan ve drenajı iyi topraklarda iyi gelişir. Kuru soğukları ve rüzgarı sevmez. -5 derecenin altındaki soğuklardan etkilense de baharın gelmesiyle soğuk zararını onarır. Zararlı ve hastalıklara karşı dayanıklı bir türdür. Tohumunun alınabilmesi için erkek ve dişi defne ağaçları birlikte yetiştirilmelidir.

Yapraklarının üst yüzü parlak, alt yüzü ise koyu yeşildir. Mart- Mayıs aylarında çiçeklenir. Tohumlu etli meyvesi yaklaşık 8-12x 1-1.25 mm çapında olup, parlak koyu mor-siyah renktedir. *Laurus nobilis* Akdeniz Havzası ve Küçük Asyada yayılış göstermektedir (80).

Eski çağlardan beri kutsallık atfedilen; barışın ve zaferin sembolü olarak görülen bir bitkidir. Mitolojide Işık Tanrısı Apollo'ya ithaf edilmiştir. Sabun, şampuan vb ürünlerde defne tohumu yağı ve yapraklarından elde edilen uçucu yağı

kullanılır. Defne tohumlarından kaynatma ve soğuk presle sabit; damıtmayla uçucu yağ elde edilir. Sabit yağına “defne gar yağı” denilmektedir.

Yaprakları aromatik kokusu ile böcek kovucu olarak kullanılır. Bakliyatların saklanması güvelenme önleyici olarak değerlendirilebilir. Peyzajda çit bitkisi ve süs amaçlı kullanılır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de çelenk yapımında kullanılan bitkilerden biridir.

6.1.5.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel isimleri¹³ Har, teynel, gar, harve, tehnel taflan, tefrin, defnün olarak geçmektedir. Yapraklarının terletici, antiseptik ve mide sorunları iyi edici özelliği vardır (15).

Yapraklarından elde edilen uçucu yağ hemoroid tedavisinde, romatizma ağrılarında, vücut parazitlerinin giderilmesinde ve veteriner hekimlikte ağrı kesici amaçla kullanılmaktadır (8, 15, 81).

Özellikle ülkemizin bazı bölgelerinde bu yağdan defne sabunu elde edilerek cilt ve saç hastalıklarında kullanılmaktadır (15).

Meyveleri idrar arttırıcı olarak ve romatizmaya karşı kaynatılmak suretiyle; genç filizler Ege’de çiğnenerek akrep sokmasında; tohumları ise dahilen hemoroid tedavisinde kullanılır (15, 82).

Romanya ve Ukrayna sınırında yaprak infüzyonu kulak ağrısına karşı kullanılmaktadır. Orta ve Güney İtalya’nın farklı bölgelerinde yapılan çalışmalarda bitkinin yaprak dekoksilyonunun karın ağrılarında karşı, mide kasılmalarında, midevi sıkıntılarda, soğuk algınlığı, kolik ve sancılı adet durumlarında tedavi edici olarak; yaprak infüzyonunun sindirim kolaylaştırıcı ve sakinleştirici olarak, meyve maseratinin ise basur, romatizma ağrıları, deride ezik ve çürümelere karşı kullanılmıştır. Kuzey İtalya’da meyveleri toz edildikten sonra, ateş düşürücü olarak

---

¹³ *Laurus nobilis* meyve verenlerine “açtı” denmekte, vermeyenlerine ise “aşlı” denmektedir (Baytop, 1984; Düzenli ve Karaömerlioğlu, 2012).

veya şarapla karıştırılıp baş ağrısına karşı kullanılmaktadır. Ayrıca taze meyvelerinin preslenmesiyle elde edilen yağ, zeytinyağı ile birlikte bağırsak kurtlarını düşürmek için tüketilmektedir (43).

Çatalca bölgesinde yapraklarından demlenerek hazırlanan defne çayı, kalp hastalıklarında ve sedatif amaçlı kullanılmaktadır. Rize’de yaprakları, kaynatılıp gargara halinde diş ağrılarında; tohumları da kolesterol düşürücü olarak kullanılır. (83).

Yaprakları çiğnenerek ağız kokusunu gidermede; kaynatılarak romatizma ve siyatik ağrılarında ağrı kesici olarak kullanılır (83).

İran’da sara hastalığı, Parkinson ve kas tutulması tedavisinde; Ürdün’de yapraklarından hazırlanan özüt çeşitli kanser hastalıkları ve cilt hastalıkları tedavisinde; Hindistan’ın Assam bölgesinde yaprakları lapa şeklinde deri döküntüsü, egzama gibi cilt hastalıklarında kullanılır (83).

Türkiye genelinde halk tıbbında; Muğla, İstanbul, Balıkesir, Antalya İstanbul, Kocaeli, Adana, Manisa, Rize, İzmir Trabzon yörelerinde mide ağrısı, kusturucu, mide rahatsızlıkları, ülser, karın ağrısı, kabızlık, safra taşları, bağırsak kurtları, sindirimi kolaylaştırıcı olarak; Antalya, Rize, Trabzon, Sakarya, İstanbul, Çanakkale, Balıkesir, Mersin, Isparta, Kastamonu yörelerinde, soğuk algınlığı, bronşit, nefes darlığı, grip, nezle, öksürük, anjin, bademcik ağrısı, mide ağrısı, boğaz ağrısı, ses kısıklığı ve kötü ağız kokusu rahatsızlıklarında; Balıkesir, İstanbul, Muğla, Trabzon, Hatay, Antalya, Sakarya, Aydın, İzmir, Isparta, Manisa, Rize, Kastamonu yörelerinde, şeker hastalığı, kalp hastalıkları, damar sertliği, hemoroid, kolesterol, kan pıhtılaşması, ve tansiyon düşürücü; Hatay, Manisa, Giresun, Kocaeli, Muğla, Balıkesir, Mersin, Sakarya, Antalya, yörelerinde, cilt hastalıkları, egzama, çıban, mantar hastalığı, mayasıl, ayak çatlakları, uyuz, sivilce, isilik, saç dökülmesi, saçlardaki kepeklenme, saçlardaki aşırı yağlanma, saçlara parlaklık kazandırma, saç diplerini canlandırma, saç bakımı, cilt bakımı, cilt çatlakları, antiseptik, yara tedavisi, berelenmelerde; İstanbul, Antalya, İzmir, Balıkesir yörelerinde, böbrek rahatsızlıkları, idrar arttırıcı, böbrek taşı düşürücü olarak, Çanakkale, Balıkesir, Muğla, Mersin, Rize, Antalya, Trabzon, İstanbul, Sakarya, Aydın, Kastamonu

yörelere, romatizma, eklem ağrısı, eklem kireçlenmesi, bel ağrısı, disk kayması, topuk dikenli rahatsızlıkları tedavisinde kullanılmaktadır (25).

Ege yöresi halk tıbbında, Muğla ve Manisa illerinde bitkinin meyvelerinin ezildikten sonra suda kaynatılması sonucunda elde edilen yağ dahil, (sabahları 1 veya 2-3 çay kaşığı) mide rahatsızlıklarının giderilmesinde, meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahil mide ağrısının giderilmesinde, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahil, karın ağrısının giderilmesinde, soğuk algınlığı, boğaz ağrısı ve nefes darlığı tedavisinde kullanılırken, çiçeklerinden hazırlanan infüzyon grip ve öksürük tedavisinde ayrıca kan şekerini düşürmek ve kan pıhtılaşmasını önlemek amacıyla kullanılırken, İzmirde yapraklarından hazırlanan infüzyon dahil sindirimi kolaylaştırıcı, hemoroitlere karşı olarak, meyvelerinden hazırlanan infüzyon dahil böbrek taşı düşürmek amacıyla kullanılır; Balıkesir ilinde çiçek tomurcuklarından hazırlanan dekoksasyon, dahil mide ağrısının giderilmesi, yapraklarından hazırlanan infüzyonun dahil safra taşlarının yok edilmesi, bağırsak kurtları dökmek, ses kısıklığının giderilmesi kan şekerini düşürmek, böbrek taşı düşürmek, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon haricen ayaklardaki mayasıl ve ayak çatlakları tedavisinde, saçlara parlaklık kazandırmak amacıyla, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahil kadınlarda kısırlık tedavisinde kullanılır. Aynı ilde, meyvelerinden (dövüldükten sonra) hazırlanan dekoksasyon dahil prostat büyümesine karşı kullanılmaktadır. Çanakkalede ise yapraklarından hazırlanan infüzyon dahil nefes darlığı tedavisinde kullanılır. Aydın ilinde yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahil kalp rahatsızlıkları tedavisi, romatizma ağrısının giderilmesinde ve eklemlerin kireçlenmesinde kullanılır. Muğla yöresinde yapraklarından hazırlanan dekoksasyon (ılık haldeyken) haricen (bacaklar bu suyun içinde bir müddet bekletilir.) siyatik ağrısının giderilmesinde, meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon da dahil romatizma tedavisinde kullanılmaktadır. Manisada ise, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahil hemoroitlere, diş ağrılarının giderilmesinde kullanılır (25).

6.1.5.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioskorides (29) *Materia Medica* adlı yapıtında defne yapraklarının kullanımıyla hazırlanan karışım sayesinde mide ve ağız yaralarına düzeltici bir etkisi olduğu, karışıma eklenen un ile birlikte inflamasyona karşı kullanıldığını, ayrıca şarapla beraber kullanıldığında akrep veya yılan sokmalarına karşı kullanıldığı belirtmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30) *Yadigâr* adlı eserinde defne bitkisi için haşere sokmalarına, soğuk algınlığına, sara, kalp çarpıntısına, soğuktan kaynaklanan eklem ağrılarına iyi geldiğini belirtmiştir. Ayrıca bir macunun terkinde yüz felci, felç ve titreme için kullanılmaktadır.

Musa Bin Hamon (84), bu bitkinin kabızlığa iyi geldiğini belirtmiştir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), *Lehçetü'l-Lügat*'ında defne bitkisinin kökünün veya kökünün kabuğunun böbrek taşına iyi geldiğini belirtmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) “*Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân*” adlı eserinde bu bitkinin sara hastalığı tedavisinde etkili olduğunu belirtmiştir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bu bitkinin dalak ağrısı, baş ağrısı, diş ağrısına iyi geldiğinden bahsedilmektedir (İbn-i Baytar, 2017).

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan *Alâim-i Cerrâhîn* adlı eserde ise bu bitki, bütün merhemlerin anlatıldığı bölümde, 15. bab'da uyuz merheminde yağ olarak, (176 a/6) ve kelliği tedavici turp yağı muhteviyatında (176 b/2) defneden bahsedilmektedir.

Ahmed el-Mârdânî (35), *Kitabul'l - Müntehab Fi't - Tıb* adlı eserinde defne; uyuz için hazırlanan terkinin uygulanmasından sonra masaj maksadı ile kullanılırken, bedenen güçsüzlüğe karşı defne yaprağı, papatya (*Matricaria recutita*), üzerlik (*Peganum harmala*) ve kokulu yonca (*Melilotus officinalis*) hazırlanan yakı tütsü olarak yakılırken, hemoroit için kullanılan terkinin içinde de tohum olarak yer almaktadır.

Sabuncuoğlu (37), *Mücerrebnâme* adlı eserinde bu bitkinin romatizmayı tedavi edici özelliğinden bahsetmektedir.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin zehirli hayvan sokmasına karşı kullanıldığını belirtmektedir.

6.1.5.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik, antidermatosik, antiromatizmal, antiseptik, antitüssif, aperitif, dijestif, diüretik, diyaforetik, karminatif* olarak rapor edilmiştir.

Antioksidan, antibakteriyel ve antifungal etkileri de yapılan çalışmalar ile gösterilmiştir (85, 86). *L. nobilis* uçucu yağının *antibakteriyel* aktiviteye sahip olduğu belirlenmiştir (86).

Antimikrobiyal, antimutajenik, antiviral, antidiyabetik, antispazmodik, antihepatotoksik ve antioksidan etkileri de *invivo* ve *invitro* çalışmalarda gösterilmiştir (83).

Antimikrobiyal, böcek kovucu etkileri bulunmaktadır. Tükürük ve mide sekresyonunu uyarır, hazım kolaylaştırıcıdır. Yaprak infüzyonu hazımsızlık, meyve dekoksiyonu ise romatizma ağrılarında kullanılır. Meyve yağı haricen romatizmal ağrılarda, veteriner hekimliğinde ise ağrı kesici ve hayvanları sineklerden koruyucu olarak kullanılır (87).

6.1.6. Ebegümeçi: (*Malva sylvestris*)

6.1.6.1. Genel Özellikler

Ebegümeçinin bu türüne günümüzde “büyük ebegümeçi” denilmektedir. Bu tür 1,5 metreye kadar boylanabilir. Kış aylarında taze yaprakları ve sürgünleri toplanarak yemeği yapılır. Ebegümeçi hemen her iklim koşuluna adapte olmayı başarmış, insanın olduğu her yerde yol kenarlarında, kaldırım aralarında, dere kanarlarında, tarla açıklıklarında yetiştiği görülmektedir.

Bazı ülkelerde tarımı da yapılan bu türden drog ihtiyacı ithalat yoluyla temin edilmektedir. Ülkemizde tıbbi bitkiler bahçelerinde ve botanik bahçelerinin koleksiyonlarında yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Ebegümececinin yenilebilir ve şifalı özelliği ülkemizde türkülere, manilere, şiirlere de konu olmuştur. Ülkemizin hemen her bölgesinde doğal olarak yetişen türleri bulunur. Her yörede de genellikle tanınır ve sağaltımda yörelerin kendi türleri kullanılır. Anadoluda ısırğan ısırıklarını yatıştırmak için sıklıkla kullanılmaktadır.

İklim açısından ve toprak isteği yönünden de çok seçici olmadığından ebegümececi hemen her bölgede yetişir (88).

Malva cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

Malva neglecta: Cilt, ağrı, mayasıl, incinme, şişlik, solunum, sindirim, hemoroid hastalıkları, boşaltım sistemi, prostat, kadın hastalıklarında kullanılır.

Malva nicaeensis: Cilt, solunum, sindirim, kuvvet verici, romatizma, bademcik, ısırğan dalaması, kırık, kanser, kadın hastalıkları, boşaltım sistemi, baş ağrısı ve hemoroid gibi hastalıklarda kullanılır.

Malva parviflora: Solunum sistemi, sindirim sistemi, boşaltım sistemi, kadın hastalıkları, zehirli hayvan sokması, cilt ve göz gibi rahatsızlıklarında kullanılır.

Malva pusilla: Solunum sistemi, ateş düşürücü ve bademcik iltihaplanması gibi rahatsızlıklarında kullanılır.

6.1.6.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları develik, saracak, ilmikotu, maloş, yastıman, ebecik, korkut, elegömece, gömeç, hubbaz, hamaylık, karagöz, molasa, paçık, tolik, kabalık’tır. Ebegümececi geçmişten bugüne solunum sistemi yumuşatıcı ve sindirim sistemi tahrişlerinde yatıştırıcı ve iltihap gidericisi, çıban olgunlaştırıcı ve yara iyileştirici amaçlı kullanılmaktadır.

Yaprakları büzücü, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı, balgam söktürüp yatıştırıcı etkili müsilaj maddesi ihtiva eder (89). Ülser ve gastrit gibi mide hastalıklarının tedavisinde etkin olarak kullanılır. Bağırsak ve mesane rahatsızlıklarında iyileştirici etkisi vardır (55).

Taze yaprakları ve kökleriyle hazırlanan çay yaygın olarak çapaklar ve arpacık için kullanılır (90).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Mersin, Kütahya, Kırklareli, Manisa, Muğla, Karaman, Burdur, Çanakkale, Tekirdağ, Konya, İstanbul, Aydın, Balıkesir, Kastamonu, Isparta, Bursa, Ordu, Edirne, Kocaeli, yörelerinde sindirim sistemi rahatsızlıkları, sindirim sistemi iltihaplanması, mide rahatsızlıkları, mide ağrısı, mide bulantısı, ülser, bağırsak rahatsızlıkları, karaciğer rahatsızlıkları, sindirim sistemi yaraları, sindirimi kolaylaştırıcı, kabızlık gibi hastalıklarda kullanılır. Balıkesir, Muğla, Kırklareli, Isparta, Edirne, Kütahya, Antalya, Giresun, Afyon, İstanbul, Kırşehir, Sakarya, İzmir, Kocaeli, Karaman, Manisa, Yalova, Tekirdağ, Denizli yörelerinde soğuk algınlığı, öksürük, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, bronşit, nefes darlığı, nezle, grip, boğaz hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, bademcik iltihaplanması, bademcik rahatsızlıkları, ses kısıklığı gibi hastalıklarda; Ankara, İstanbul, Edirne, Çankırı, Adana, Kocaeli, Tekirdağ, Burdur, Balıkesir yörelerinde hemoroid, hemofili, şeker hastalığı, kalp hastalığı, tansiyon düşürücü gibi hastalıklarda; Kocaeli, Muğla, Manisa, Burdur, İzmir, Ankara, Karaman, Şanlıurfa, Yalova, Aksaray, Afyon, Isparta, İstanbul, Çanakkale yörelerinde yara, yara ağrısı, iltihaplı yara, ciltteki iltihaplanma, ısırğan dalaması¹⁴, sivilce, çıban ve egzama gibi hastalıklarda kullanılır. Muğla, Giresun, Karaman, Bingöl, Bursa, İstanbul, Kocaeli, Adana, Balıkesir, Kırklareli, Düzce, İzmir, Şanlıurfa yörelerinde idrar yolu iltihaplanması, idrar yolu antiseptiği, böbrek hastalıkları, böbrek taşı ve kumu, idrar arttırıcı gibi hastalıklarda; Burdur, Muğla, Sivas, Karaman, Tekirdağ, Konya, Düzce, Trabzon yörelerinde romatizma, romatizma ağrısı, bacak ağrısı, bel ağrısı, incinme gibi rahatsızlıklarında kullanılır (25).

Ege yöresi halk tıbbında, Aydın ilinde yaprakları ve çiçeklerinden hazırlanan dekoksion dahilen kabızlığa karşı; Balıkesirde yaprakları ve çiçeklerinden hazırlanan dekoksion dahilen kabızlığa, soğuk algınlığına karşı kullanılırken, yapraklarından hazırlanan çay dahilen karın ağrısının giderilmesinde, bademcik iltihaplanmasına karşı, böbrek sancısının giderilmesinde, böbrek taşı ve kumu

---

¹⁴ Isırğan ısırması diye de bilinir. Balıkesir İvrindi yöresinde bu durum şu atasözümüze de kaynaklık etmiştir: “Isırğan daladı, ebegümeçi yaladı.” Daladı, “dağlamak” anlamında kullanılmaktadır.

düşürmek, rahim hastalıkları tedavisinde kullanılır. Manisa yöresinde, yapraklarından ve çiçeklerinden hazırlanan çay dahilen bronşit tedavisinde, mide rahatsızlıklarında, toprak üstü kısımlarından un ve su katılarak hazırlanan lapa haricen, guatr tedavisinde, kökleri, yaprakları ve meyvelerinden hazırlanan çay ise dahilen mide ağrısı için kullanılır. Çanakkale’de ise, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen mide ağrısının giderilmesinde, toprak üstü kısımlarından hazırlanan çay dahilen egzama tedavisinde; İzmir’de yapraklarından hazırlanan çay dahilen balgam söktürücü, idrar arttırıcı olarak, yapraklarından hazırlanan çay ise dahilen sakinleştirici (yatıştırıcı) olarak kullanılır. Muğlada ise toprak üstü kısımlarından hazırlanan kavurma yemeği idrar yolu hastalıkları tedavisinde, taze yapraklarından yapılan kavurma yemeği ise romatizma tedavisinde kullanılırken; yapraklarından ve çiçeklerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen soğuk algınlığı ve bronşit tedavisinde kullanılmaktadır (25).

6.1.6.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioskorides (29) *Materia Medica* eserinde, bağırsakları rahatlatır, özellikle filizleri bağırsak ve mesane için faydalıdır. Yaprakları çiğ olarak yenir (tuzsuz) ve çok az lapa olarak kullanılırsa, lakrimal fissürleri ortadan kaldırır. Eşek arısı sokmasında plaster haricen uygulanırsa faydalıdır. Zeytinyağı ile ebegümecinin ufalanmış yaprakları deriye sürülürse arı sokmasına karşı bağışıklık kazandırır. Saçta kepek ve konağı iyileştirir. Kaynatılıp, ezilip zeytinyağı ile uygulandığında, yaprakları yanık ve iltihap için fayda sağlar. Lapası oturma banyosu olarak uygulandığında bağırsakların, uterusun ve anüsün kemiren ağrıları için faydalıdır. Kökleri ile pişirilen çorba bütün zehirler için faydalıdır. Zehirli akrep ısırıklarına karşı da faydalıdır, zehri dışarı atmaya yardımcı olur. Çemenotu tohumuyla karıştırılıp şarapla içilirse mesane etrafındaki ağrıları iyileştirir.

Bingenli Hildegard’ın (28) yazdığı *Physica* adlı tıp eserinde de ebegümecinin kemik kırığına iyi geldiği, midenin iyi sindirim yapmasına yardımcı olduğunu, güçsüz mide ve baş ağrısı durumlarında ebegümeci kökünün ve yapraklarının olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30) Yadiğâr adlı eserinde ebegümececinin ağız kokusuna, diş etlerine iyi geldiğini, zature için kullanılan bir macunun terkinde kullanıldığını belirtmiştir.

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon (84) da ebegümececinin bağırsaklara iyi gelen bir macunun terkinde kullanıldığını belirterek, yaşlılık ağrılarına da iyi geldiğini belirtmiştir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), Lehcetü'l-Lügat'ında bu bitki için, arı sokmalarında, taze yapraklarıyla hazırlanan lapasının ise çıban ve yaraların tedavisinde kullanıldığı, öksürük, bronşit ve ses kısıklığında tedavi edici etkisini, göz kuruluşunda ise, çayının pansuman yapılmasının iyi geldiği ayrıca burun kanamalarını durduğu, burun tikanıklarını giderdiğini, kabızlığı giderdiği, ateşi düşürüp, vücuda rahatlık verdiği belirtmektedir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) "Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân" adlı eserinde ebegümececinin kasların düzensiz çekilmesi, damarların tıkanmasında kullanılan bir macunun terkinde yer aldığını belirtmiştir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde, bu bitkinin öksürüğe iyi geldiğinden, doğurganlığı arttığandan, kabızlığa iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34), Alâim-i Cerrâhîn adlı eserinde ise bu bitki; yara ve kanser tedavilerinin anlatıldığı bölümde, nezle için ısırgan, şıgır kıyruğu çiçeği karışımında varak 91b/2'te bahsedilmekte iken, ishal kesici özelliğinden varak 266b/4'te bahsedilmektedir.

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l - Müntehab Fi't - Tıb adlı eserinde ebegümececi; öksürük için verilen perhizde badem yağı ile ıspanak ve kabağın da yer aldığı içerikte yemek hazırlanması önerilirken, şişlikler için hazırlanan merhem tarifi, müşil olarak hindiba ile hazırlanan terkinin içinde ve zatülcenp için kullanılan bir karışımında yer almaktadır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde bu bitkinin, iştah acıcı özelliğinden ve kabızlığa iyi geldiğinden bahsetmektedir.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin ateşli hastalıklar, bağırsak rahatsızlıkları tedavisinde kullanıldığından bahsetmektedir.

6.1.6.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antioksidan, emoliyen ve laksatif* olarak rapor edilmiştir. Ebegümece EMA'nın yayınladığı monografıta (91) oral tahriş durumu ve buna bağılı kuru öksürüğün semptomatik tedavisi için kullanıldığını belirtmiştir. Ebegümece içeriğinde bulundurduğu müsilaj sebebiyle, solunum sistemi ve sindirim hastalıklarında etkindir.. Karın ağrısına ve ishale iyi geldiğı görülmüştür. Çiçeğı öksürük, bronşit, ağız yaraları, ağız ve boğaz iltihapları şikayetlerinde dahili olarak; yara tedavisinde harici olarak kullanılmaktadır. Yaprığı üst solunum yolları şikayetlerinde dahili olarak; ağrı ve çıban şikayetlerinde harici olarak kullanılmaktadır (43).

Ebegümece yaprağı müsilajca zengin olduğundan yumuşatıcı, öksürük kesici, lapa halinde de cilt hastalıklarına karşı kullanılır (92).

Yüksek oranda taşıdığı müsilaj yapısındaki maddeler nedeniyle irritasyonu azaltıcı etkiye sahiptir. Bitkinin bu kullanılışlarında, taşıdığı polisakkarit, flavonoid ve antosiyan yapısındaki bileşikler etkilidir. Alman Komisyon E monograflarında çiçeklerin, ağız ve boğaz mukoz membranlarının irritasyonunda ve kuru öksürükte; yapraklarının ise ağız ve boğaz mukoz membranlarının irritasyonunu azaltmak için ve ayrıca gastroenterit gibi mide-bağırsak sistemi hastalıklarında ve üst solunum sistemi hastalıklarında kullanıldığı kayıtlıdır. *M. sylvestris*'in çiçekleri Fransa'da emoliyen, bronkopulmoner ¹⁵ tedavide antitüssif ve laksatif olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İtalya'da soğuk algınlığı, öksürük, ateş ve bronşit tedavisinde *Tussilago farfara*, *Rosa canina* ve *Mentha pulegium* ile birlikte kullanılır ayrıca, yaprakların ağızdaki yaralarda, kabızlıkta hafif laksatif olarak, boğaz inflamasyonunda ve diş ağrısını hafifletmek için kullanılmıştır. Portekiz'de yaprakların veya çiçeklerin tek başına veya yaprak ve çiçeklerin birlikte inflamasyon ve enfeksiyonlarda, kabızlıkta, beslenme bozukluklarında, obezitede, mesane ve prostat hastalıklarında kullanıldığı, ayrıca, antihipertansif etkisi vardır (44).

¹⁵ Bronkopulmoner displazi (BPD) bir tür akciğer rahatsızlığıdır.

Yapılan birçok araştırmaya göre ebegümececinin *antimikrobiyel* etkinliği gözlemlenmiştir. Ebegümececinde bulunan sekonder metabolitler¹⁶ antibakteriyel etkinlik gözlemlenmiştir (93). Ayrıca bitkide bulunan çeşitli sitokinlerin iltihap önleyici etkiye sahip olduğu kanıtlanmıştır (93). Ayrıca kuru öksürükte, bronşiyal hastalıklarda, faranjit vb boğaz enfeksiyonunda, kabızlık gibi durumlarda etkinliği ortaya konulmuştur (94).

6.1.7. Hatmi: (*Althaea officinalis*)

6.1.7.1. Genel Özellikler

İki (2) metreye kadar boylanabilen, balçıklı topraklar, su kenarları, bataklı alanlar ve tarla kenarları gibi alanlarda doğal yayılış gösterir. Gövdesi, yaprakları tüylerle kaplıdır. Dokunulduğunda kadifemsi his uyandıran yaprakları, kül rengi yeşildir. Çiçekleri beyazımsı mor renklidir ve küçüktür. Yaprak, kök ve çiçekleri müsilaj ihtiva ettiğinden iyi yumuşatıcıdır. Kökler lif yapısında olduğundan misvak gibi de değerlendirilmektedir. Hatmi, gıda, kozmetik ve ilaçta yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Yaklaşık 120 cm yükseliğinde çok yıllık bir türdür. Gövdesi dallanmamış, yaprakları düzensiz, dişli, sık yıldız tüylerle kaplıdır. Haziran- Ağustos aylarında çiçeklenir. Bu türün çiçekleri tek ya da ikili- üçlü kümeller halinde yaprakların koltuğunda veya gövdesinin ucunda salkım durumunda bulunur. Genellikle beyaz veya pembemsi renktedir.

Althaea sp., Avrupa, Batı Asya, Kuzey Amerika'da yayılış göstermektedir. Nemli ve tuzlu topraklar, bataklık ve tarla kenarları hatminin yetişme ortamına uygun yerlerdir.

Althaea cinsine ait bu tür dışında Türkiye'de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır:

---

¹⁶ Bitkilerde tıbbi etkilerden sorumlu ikincil madde grubudur.

Althaea sp. : Solunum sistemi hastalıklarında kullanılır.

Althaea armeniaca: Solunum sistemi hastalıklarında kullanılır.

Althaea cannabina: Eklem kireçlenmesi tedavisinde kullanılır.

Althaea hirsuta: Solunum sistemi, cilt ve incinme tedavisinde kullanılır.

Althaea officinalis: Sindirim, solunum, boşaltım sistemi, cilt, ağız, sakinleştirici ve bademcik tedavilerinde kullanılır.

6.1.7.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları silindir çiçeği, gülhatmi, devegülü'dür. Bitkinin kökü kuru öksürük, ağız ve boğaz tahrişleri, mide bağırsak rahatsızlıkları, bronşit, sistit, dizanteri, mide mukoza tahrişi şikayetlerinde dahili olarak; cildi yumuşatma, yaraları iyileştirme, ciltteki iltihabi lezyonlar, apseler, yanıklar ve böcek ısırıklarında harici olarak kullanılmaktadır (43).

Solunum yolları tahrişinde dekoksasyonu bal ile tatlandırılarak günde bir su bardağı içilmek suretiyle veya gargara şeklinde kullanılmaktadır. Kuru öksürüklerde öksürük kesici olarak kullanılır (44)

Türkiye genelinde halk tıbbında, İzmir, Sivas, Uşak, Balıkesir yörelerinde karın ağrısı, kabızlık, sindirimi kolaylaştırıcı, mide ağrısı ve bağırsak iltihaplanması; Manisa, İzmir, Balıkesir, Aksaray, Uşak, Sivas, yörelerinde grip, soğuk algınlığı, nezle, bronşit, nefes darlığı, boğaz ağrısı, balgam söktürücü, bademcik hastalıkları ve öksürüğe karşı; Denizli ve Ankara yöresinde yara ve kesik tedavisinde; İzmir, Kars, Malatya, Siirt, Van yörelerinde idrar arttırıcı ve böbrek taşı düşürücü olarak kullanılmaktadır (25).

Ege yöresi halk tıbbında ise; İzmir ilinde yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen sindirimi kolaylaştırıcı ve bağırsak iltihaplanmasına karşı, soğuk algınlığı, balgam söktürücü ve öksürük tedavisinde, idrar arttırıcı ve sakinleştirici olarak; yapraklarından hazırlanan infüzyon ise dahilen ağız hastalıkları tedavisinde kullanılır. Balıkesir yöresinde, çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen

mide ağrısının giderilmesi, bademcik hastalıkları tedavisinde; Manisa ilinde ise çiçeklerinden ve yapraklarından hazırlanan dekoksion dahilen grip tedavisinde, yapraklarından hazırlanan infüzyon ise dahilen ağız hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır (25).

6.1.7.3 Kadim Tıptaki Yeri

Bingen’li Hildegard’ın (28) yazdığı Physica’da hatminin ateş ve baş ağrısına faydaları olduğunu belirtmektedir.

İbn Kemâl Kemâliyye adlı tıp eserinde hatminin makat bölgesindeki kaşıntıları tedavi edici özelliğinden bahsetmiştir (95).

Tabib İbn-i Şerif (30)Yadigâr adlı eserinde hatminin hareket sonrası ortaya çıkan yorgunlukları giderici etkisinden bahsetmiştir.

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon da (84) hatminin göğüsü yumuşatıcı özelliğini belirtmiştir.

İbn-i Baytar’ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde, bu bitkinin safraya, ağrıya, böbrek taşlarına iyi geldiğinden, bağırsak parazitlerine, kulak dibinde olan katı şişlere, makat bölgesindeki şişlere, diş ağrısına faydaları olduğundan bahsedilmiştir.

Dioskorides (29), Materia Medica adlı eserinde, kökünün bal ve sirke içinde bekletilerek incinme, parotid bezi tümörleri, bezlerin şişlerinde, apselerinde, anal iltihaplarda, ezik ve tendonlardaki gerilimler için tavsiye edilir. Domuz yağı veya kaz yağı ve terebentinle yumuşatıldıktan sonra kaynatılmasıyla elde edilen özüt, uterus iltihaplarının kapanması için halkalar içinde kullanılır. Lapası doğum kolaylaştırıcı olarak tavsiye edilir. Tohumu lepra döküntülerinde, sirke ve yağla kullanıldığında hayvan zehirlenmelerine karşı koruyucu olarak kullanılır. Dizanteri, kanlı öksürük ve diyare için tavsiye edilir. Yaprakları zeytinyağı ile hayvan ısırıklarına karşı kullanılır.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde ise bu bitki; kırık ve burkulma ilaçlarının anlatıldığı bölümde (5. bab) yağının kullanılmasının tedavici edici özelliğinden bahsedilmekte, kemirici yaraların, kanser ve tedavilerinin anlatıldığı bölümde (10. bab.) baştaki konak tedavisine iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l -Müntehab Fi't - Tıbb adlı eserinde hatmi; harareten kaynaklı zahir¹⁷ için haşhaş kabuğu ve gül tohumu ile birlikte kaynatılarak elde edilen su ile temizlenme tavsiye edilirken, *zatülcenp* (Plörezi) için; hünnap (*Zizyphus jujuba*), ebegümece (*Malva sylvestris*), meyan (*Glychrrhiza glabra*) ve menekşe (*Viola odorata*) 'nin de bulunduğu karışımında pişirilip arpa suyu ile içilmesi yer almaktadır.

Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde bu bitkinin kırıkların tedavisi ve cilt hastalıklarına iyi gelen bir yakının terkinde bulunduğu yer almaktadır.

Hekim Bereket'in (40) Hulâsatu't Tıbb adlı eserinde bu bitkinin tohumu uykusuzluk için oluşturulan bir yakının terkinde ve kulak ağrısı tedavisinde kullanılmaktadır.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin tohumunun, bağırsak rahatsızlıkları tedavisinde kullanıldığından, safraya, nefes darlığına iyi geldiğinden, sindirime yardımcı olduğundan, şiş ve iltihaplara iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

6.1.7.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antienflamatuvar, antilipemik, antitüsif, emolyen, laksatif, vulnenar* olarak rapor edilmiştir.

Hatmi ise oral veya faringeal tahrişin ve buna bağlı kuru öksürüğün semptomatik tedavisinde ve hafif gastrointestinal rahatsızlığın semptomatik rahatlaması için yatıştırıcı olarak kullanılmaktadır¹⁸.

Yüksek oranda müsilaj içeren hatmi kökü, oral ve farengeal mukozada koruyucu bir tabaka oluşturarak lokal iritasyonu ve enflamasyonu hafifletir, demülsan etki gösterir. Solunum yolu tahrişlerini azaltmada gargara şeklinde

¹⁷ İç ağrısı

¹⁸ European Union herbal monograph on *Althaea officinalis* L., radix EMA/HMPC/436679/2015

kullanılmaktadır. Hatmi kökü, astım, soğuk algınlığı, öksürük, gastrik peptik ülser, ülseratif kolit, enterit, ağız ve farenksin, enflamasyonlu durumlarda soğuk algınlığı ile birlikte gelen kuru öksürük ve sistitte kullanılmaktadır (44).

Antienflamatuvar, antitussif, demülsan etkilidir, *oral ve farengeal mukozada enflamasyonu* önlemek amacıyla kullanılmaktadır. Yüksek oranda müsilaj içeren hatmi kökü *oral ve farengeal mukozada* koruyucu bir tabaka oluşturarak lokal irritasyonu ve enflamasyonu hafifletir ve yumuşatıcı etki gösterir; hatmi yaprakları *demülsan, antitussif ve ekstektoran*; hatmi çiçeği *ekspektoran* etkilidir. Komisyon E tarafından kök ve yapraklar soğuk algınlığı ile birlikte gözlenen kuru öksürük tedavisi için onaylanmıştır (96).

6.1.8. Hayıt: (*Vitex agnus-castus*)

6.1.8.1. Genel Özellikler

Hayıt, budandığında beş (5) metreye kadar boylanabilen, Akdeniz ikliminde doğal yayılış gösteren, çok yıllık çalı formu bir bitkidir. Önceleri mineçiçeğigiller (*Verbenaceae*) ailesinin üyesi iken son yıllarda “ballıbabagiller” (*Lamiaceae*) ailesine dahil edilmiştir.

Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesinin kıyılarında yayılış gösterir. Ülkemizde arıcılıkta arı merası olarak hayıt, çiçek döneminde değerlendirilmekte, elde edilen bala “hayıt balı” adı verilmektedir. Yine arıcılıkta kullanımıyla ilgili “bal ormanları” projelerinde de uygun iklimlerde dikilmektedir. Gerek Balıkesir Edremit körfezinde gerekse de Muğla bölgesinde dalları esnek olduğu için sepet örücülüğünde kullanılmaktadır. Bazı peyzaj uygulamalarında çiçeklerinin güzelliğinden peyzaj bitkisi olarak değerlendirilmektedir.

Haziran- eylül aylarında çiçeklenir. Çiçekleri eflatun mor renkte olup, hafifçe kokuludur (54).

Vitex cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu tür de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

Vitex pseudo-negundo: Solunum, sindirim sistemi, cilt ve romatizma gibi hastalıklarda kullanılır.

6.1.8.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları hayıt, ayıd, rahip biberi, ayıt ve beşparmakotu, namusağacı, iffetağacı, keşişçalısı, acı ayıt 'dır. Hayıt ağacının özellikle mide, baş ağrısında, romatizmal eklem ağrılarında, mide bulantısında, bağırsak rahatsızlıklarında, çeşitli kadın hastalıklarında, şeker, kalp-damar hastalıklarında, ödem tedavisinde ve egzama türü cilt hastalıklarında kullanıldığı rapor edilmiştir. Ayrıca hayıt yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen suyun, *egzama* tedavisine katkı sağlamaktadır.

Halk arasında meyvelerinden hazırlanan çay idrar söktürücü, gaz söktürücü ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Diyarbakır yöresinde meyvelerden hazırlanan infüzyonun doğum önleyici olarak kullanıldığı belirtilmiştir (15).

Hayıtın doğal yayılış gösterdiği bazı bölgelerde çiçek ve yaprakları ağrı kesici, tohumları ishal kesici olarak kullanılır. Bitkinin yapraklarının yaş ve yeşilken toplanan koruk tabir edilen üzüm meyvesi ile birlikte dövülmesi, tülbente yayılarak sırt bölgesine sarılması ateşli hastalıklarda tedavi sağlarken, yapraklarının ebeğümeci yapraklarıyla birlikte lapa haline getirilip sarılması ise mide ağrısını gidermektedir (56).

Meyvesinden hazırlanan infüzyonun erken doğumları önleyici etkisi bulunmaktadır (97).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Antalya ilinde yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen soğuk algınlığı tedavisinde, haricen romatizma ağrılarında kullanılırken; yapraklı ve çiçekli dallarından hazırlanan infüzyon dahilen adet düzenleyici olarak, meyvelerinden hazırlanan infüzyon dahilen bebek emziren kadınların süt salgısını artırıcı olarak, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon haricen vücuttaki ağrılarının giderilmesinde kullanılır. Ayrıca aynı yörede bitkinin meyveleri

damar sertliğine karşı da kullanılır. Karaman'da meyvelerinden hazırlanan infüzyon dahilen şeker hastalığı tedavisinde; Burdur'da meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon haricen saç dökülmesine karşı; Mersin ilinde ise yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen uykusuzluğa karşı kullanılır (25).

Ege yöresi halk tıbbında, Muğla yöresinde meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen üşütmeden dolayı oluşan bağırsak sancısının giderilmesinde, kadın hastalıkları tedavisinde; yapraklarından elde edilen uçucu yağı dahilen karın ağrısının giderilmesinde, meyveleri ve çiçekleri ezilip lapa halinde haricen karın ağrısının giderilmesi ve mide bulantısına karşı, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen mide ekşimesine, bronşit tedavisinde, mantar hastalığı tedavisinde; haricen romatizma tedavisinde yapraklı kısımlarından hazırlanan dekoksasyon ise dahilen öksürüğe karşı; yapraklı ve çiçekli dallarından hazırlanan infüzyon ise dahilen adet söktürücü ve salgını artırıcı tedavisinde kullanılır. Balıkesir ilinde ise meyveleri sabahları aç karnına yutularak, ishale karşı; çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen kalp rahatsızlıkları tedavisinde, yaprakları doğrudan yenerek karın ağrısının giderilmesinde, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen böbrek taşı düşürmek amacıyla; yapraklı dallarından infüzyon ise haricen mantar hastalığı tedavisinde, meyvelerinden hazırlanan infüzyon dahilen mantar hastalığı tedavisinde, ayrıca taze yaprakları ezildikten sonra haricen yara ve kesik tedavisinde ve yaprakları ayakkabı içerisine konulması ayak terlemesi ve ayak kokusuna karşı kullanılır. Manisa yöresinde ise meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen üşütmeden dolayı oluşan bağırsak sancısının giderilmesinde, taze yaprakları ezildikten sonra, bir bezle karnına bağlanarak karın ağrısının giderilmesinde, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen mide yanmasına karşı, infüzyon bronşit tedavisinde kullanılır. Aydın'da yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen karın ağrısının giderilmesinde, taze yaprakları ezildikten sonra, bir bezle karnına bağlanarak karın ağrısının giderilmesinde kullanılır. Meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon ise dahilen mide ağrısının giderilmesinde, Denizli ilinde meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen hemoroide karşı, infüzyon ise dahilen şeker hastalığı tedavisinde kullanılır (25).

6.1.8.3 Kadim Tıptaki Yeri

Hititler zamanında dahi tıbbi metinlerde tohumlarıyla birlikte ilaç olarak kullanıldığı düşünülen hayıt bitkisinin, antikçağdan günümüze dek nesilden nesile, sözlü ve yazılı bilgi birikimiyle aktarıldığı görülmektedir. Romalı hekimler tarafından da birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır.

Hipokrat, Dioscorides ve Theofrasto (29) eserlerinde adı geçen Antik Çağın şifalı bitkilerindendir. İlk spesifik tıbbi endikasyon, Hipokrat'ın yazılarında, M.Ö. 4. yüzyılda, dalak, karaciğer, cilt hastalıkları, göz hastalıkları, yaralar; şarapta bekletilen yaprakları kanamayı durdurduğu ile alakalıdır.

Antik çağdaki bilim bitki bilimciler, uterusun normal fonksiyonlarının restorasyonu ve üreme ile bağlantılı dişi fonksiyonlarda etkili olduğunu, laktasyonu arttırdığını yazmışlardır. Avrupa'daki Katolik Kilisesi, cinsel arzuyu bastırmak için bitkinin dallarını kıyafetlerinde taşıdıkları kayıtlıdır. Antik Yunanlılarda hayıt, Yunan tarım tanrıçası Demeter'e adanmış "Thesmophoria¹⁹" ile ilişkilendirilmiştir. 19.yy sonlarında İran'da delilik ve epilepsi tedavisi için kullanılmıştır. Meyveler Mısır pazarlarında "histeriyi rahatlatıcı" olarak biliniyordu. Doğal olarak büyüdüğü Akdeniz bölgesinde, hayıtın kolik, gaz ve diğer sindirim sorunları gibi hastalıklar için endike olduğu belirtilmiştir. İngiltere'de, Yunanlıların ve Romalıların yazılarına dayanarak aynı hastalıklar için kullanılmış ve ünü yüzyıllarca korunmuştur. Almanya ve Fransa'da, baharlı aroması sebebiyle baharat olarak kullanılmıştır (98).

Dioskorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde, dalak hastalıkları, yabancı hayvan ısırıkları için önerilir. Adet kanamalarını dindirici olarak ve adet söktürücü kullanılır. Şarapla içildiğinde süt oluşumunu teşvik edici olarak kullanılır. Meyvesiyle yapılan oturma banyosu uterus etrafındaki iltihabı gidermek için tavsiye edilir. Meyveleri yakı gibi uygulandığında baş ağrısı ve burkulmalar için tavsiye edilmiştir. Meyvelerinin sirkede bekletilmesiyle elde edilen özütü uyuşukluk oluşturan hummaya ve beyin hummasına karşı önerilir.

---

¹⁹ Thesmophoria, Tanrıça Demeter ve kızı Persephone onuruna düzenlenen eski bir Yunan dini festivali.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (30) ‘Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân’ adlı eserinde bu bitkinin; plasenta ve ceninin artıklarının alınması doğum sonrası rahmin temizlenmesinde kullanıldığını belirtmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserinde bu bitki; 20. babda dalak şişmesi tedavisinde kullanıldığından bahsedilmektedir (varak 260b/3).

Mehmed bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin; adet kanamalarını kolaylaştırdığını, mideyi güçlendirdiğini, sindirim sistemindeki şişlikleri giderdiğini, zehirli hayvanların sokması durumunda zehri vücuttan attığını belirtmiştir.

İbn-i Sina'nın (66) meşhur El-Kanun fi't-Tıb kitabında böcek ve yılan sokmasını tedavi edici, gaz giderici, yatıştırıcı, ağrı giderici, erkekte ereksiyonu önleyici, testislerdeki şişliği giderici, süt salgısını arttırıcı ödem dağıtıcı giderici etkilerinden dolayı bu bitkiyi tavsiye etmiştir.

6.1.8.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri kadınlarda menstruasyon öncesi ve sırasındaki şikayetleri azaltıcı, süt verimini arttırıcı (*galaktogog*) olarak rapor edilmiştir.

Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalarda bu bitkinin kadın hastalıklarında östrojen, progesteron ve prolaktin seviyesini dengelemek, adet döngüsünü düzenlemek için kullanıldığı bildirilmiştir. Ayrıca meme ağrısı, baş ağrısı, ateş basması, ödem gibi semptomları içeren adet öncesi semptomlarda, yumurtlama, prolaktin fazlalığı, corpus luteum ve anne sütü yetersizliğinde ve menapoz rahatsızlığında etkin olduğu bildirilmiştir (99).

Dahilen *premenstrual sendrom* rahatsızlığı olan hastalarda doktor kontrolü altında, kurutulmuş meyve veya standardize edilmiş sulu alkol ekstresi içeren preparatlar kullanılır (44).

6.1.9. Hindiba: (*Cichorium intybus* ve *Taraxacum officinale*)

6.1.9.1. Genel Özellikler

Ülkemizde *Cichorium* ve *Taraxacum* türlerine “hindiba” denilmektedir. *Cichorium* türleri, 1 metreye kadar boylanabilen, mavi renkli çiçekler açan, genellikle yol kenarları, çayırıklarda doğal yayılış gösterir. Kökleri beyazdır. Kültür formları bulunur. Topraksız tarımda da kültürü yapılan türlerden biridir.

Taraxacum türleri ise 20-30 cm kadar boylanabilen yaprakları mızrak biçimli, sarı çiçekleri ile yıl boyu tekrar tekrar açmaya devam eden türlerdir. Çim aralarında, kaldırım kenarlarında, makilik boşluklarında, çayırık alanlarda doğal yayılış göstermektedir.

Cichorium ve *Taraxacum* türleri Ege bölgesinde yemeği yapılan yenilebilir yabani otlar arasındadır. Kökleri, yaprakları taze haldeyken toplanır, salata, haşlama vb formlarda yemek yapılarak yenmektedir.

Taraxacum türlerinin kökleri kurutulur, kavrulur ve sonra öğütülmesiyle “hindiba kahvesi” adı verilen bir çeşit kahve elde edilir.

Taraxacum türlerinin çiçekleri zeytinyağında bekletilerek “hindiba yağı” elde edilir. Bu yağ merhem ve kremlere katılarak değerlendirilir.

Cichorium intybus Nisan- Eylül aylarında çiçeklenir. Bitkinin çiçekleri mavi renklidir (100). Ekili alanlar, çayırıklar ve atık yerlerde yetiştirilmeye uygundur (101).

Cichorium intybus genellikle Avrupa, Güneybatı Asya, Kuzey Amerika, Güney Afrika ve Avustralya florasında doğal olarak yaygınlıkla yetiştiği görülmektedir (102). Türkiyede ise hindiba bitkisi hemen her yerde doğal olarak yetişmektedir (17).

Çalışmamızda eski kaynaklar genellikle tam olarak ayırmadıkları için *Taraxacum* ve *Cichorium* türlerine dair bilgiler karşılaştırmaya tabi tutulmuştur.

Hindibaya (*Cichorium intybus*) ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu tür de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır²⁰: (25).

Cichorium pumilum: Sindirim sistemi ve karaciğer hastalıklarında, sarılık, dalak, dolaşım sistemi, sakinleştirici ve kuvvet verici olarak kullanılır.

6.1.9.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları radika, indiva, hindiba, ak hindiba’dır. Ülkemizde yara tedavisinde kullanılmaktadır (103). Bitki iştah açıcı, idrar söktürücü, terletici ve bünyeyi kuvvetlendirici olarak kullanılır (104).

Hindiba yaprak ve gövdesinden süt elde edilerek astım tedavisinde ve yara iyileştirici olarak kullanılmakta, çiğ olarak da tüketilmektedir (105).

Halk arasında laksatif ve tonik olarak; diabet, ateş, göz enflamasyonu, insomnia, boğaz ağrısı, akciğer rahatsızlıkları, sarılık, gut, böbrek taşı şikayetleri, romatizma ve idrar yolu enfeksiyonları gibi çok fazla hastalıklarda kullanılmıştır. Çin tıbbında akut meme iltihabında idrar yolu rahatsızlıklarında tedavisinde; Hint tıbbında kronik ülserde, tüberkülozda, şişkinlikte, kolik, böbrek hastalıklarında kullanılmıştır (44).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Kırıkkale ve Sakarya illerinde çiçekli dallarından hazırlanan dekoksasyon mide rahatsızlıkları tedavisinde; Ardahan’da köklerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen mide ağrısı tedavisinde; Hakkari’de bitkinin sütü suya damlatılıp karın ağrısının giderilmesinde; Konya’da yaprakları doğrudan yenerek karın ağrısının giderilmesinde ve iştah açıcı olarak; Nevşehir’de kökünün kabuk kısmı iyice temizlendikten sonra çiğ olarak, dahilen sindirimi kolaylaştırıcı; Kahramanmaraş’da yaprakları, çiçekleri sindirimi kolaylaştırıcı olarak, toprak üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen öksürüğe ve bronşite karşı, dekoksasyonu ise dahilen kalp hastalığı tedavisinde kullanılır. Ege yöresi halk tıbbında, Afyon yöresinde toprak üstü kısımlarından hazırlanan dekoksasyon dahilen kabızlığa karşı; Niğde’de yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen idrar yolu

²⁰ *Cichorium* cinsi dışında *Taraxacum* türleri de hindiba olarak kullanılır. Karahindiba olarak da isimlendirilir. Çalışmamızda kadim kitaplarda kullanıldığı için *Cichorium* ve *Taraxacum* cinsi hindibalara dair bilgiler incelemeye alınmıştır.

iltihaplanmasına karşı, yaprakları ve çiçekleri idrar artırıcı olarak ve taze kökleri veya toprak üstü kısımları dahilen kanser tedavisinde kullanılır (25).

6.1.9.3 Kadim Tıptaki Yeri

İbni Sina (66), El Kanun Fi'tıb adlı eserinde bu bitkiyi karaciğer sağlığı için tavsiye etmiş, sadece hindibayı konu aldığı “Hindiba Risalesi”nde²¹ ise hindibayı Hz. Muhammed’in bir hadisine²² dayanarak (a.s) yıkamadan, üzerindeki çiy damlalarının alınmadan kullanılmasının uygun olacağını belirtmiştir.

Hildegard’ın (28) yazdığı Physica adlı tıp eserinde bu bitkinin ses kısıklığı, kabızlığı tedavi edici özelliği olduğu belirtilmektedir.

İbn-i Baytar (33) , Tercüme-i Müfredat adlı eserinde hindibayı, hindiba ve hindibayı berri iki başlıkta incelemiştir. Yaprakları geniş tarifinden anladığımız kadarıyla hindiba olarak *Cichorium* türlerini işaret etmektedir. Hindiba için soğutucu, yenildiğinde kabız edici, mide ve kalp zayıflığına faydalı olduğunu, unla yakı yapıp kalp bölgesine vurulduğunda kalp çarpıntısını yatıştırdığını, lapa yapıp vurularak nikris (gut) hastalığını yatıştırmada kullanılabileceğini yazmıştır. Ayrıca akrep sokmasını iyileştirdiğine, ciğerlere iyi geldiğine, safra söktürücü olduğuna, vereme iyi geldiğine değinmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30) Yadigâr adlı eserinde hindibanın sıtmaya, kalbe, ciğere iyi geldiğini belirterek, balgam söktürücü özelliğinden bahsetmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî’nin (32) “Nüzhetü’l- Ezhân fi İslâhi’l -Ebdân” adlı eserinde bu bitkinin, rahim hastalıklarında, baş ağrısında kullanıldığını belirtmiştir.

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul’l - Müntehab Fi’t - Tıb adlı eserinde hindiba, vücutta su toplanması, ödem rahatsızlığı için ravend (*Rheum palmatum*) bitkisiyle kullanımı tavsiye edilirken; gözdeki rutubet için sarısabır (*Aloe vera*) bitkisiyle hazırlanan bir terkipte yer almaktadır, dalak sıcak ve şiş ise şekerli hindiba suyu önerilirken, bütün dalak hastalıkları için hazırlanan bir matbuhun kullanımı

²¹ Ünver, Süheyl, İbn-i Sina’nın Hayatı Eserleri Hakkında Çalışmalar. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları. No: 10 / S. 10, 1955, İstanbul

²² “Hindibayı yıkamadan tenavül ediniz hindiba üzerine cennet çisintisinden, yahut cennet şebneminden damlar .”

tavsiye edilmektedir. Ayrıca sarılık için verilen bir ilaca takviye olarak hindiba ve rezene (*Foeniculum vulgare*) suyunun içilmesi tavsiye edilirken, karaciğer ağrısı için bitki; dövülüp, suyu çıkarılır, bir terkip içinde içilmektedir, eklem ağrıları için hazırlanan bir matbuhun terkinde de ve sulu uyuz için hazırlanan helile matbuhunun içinde de yer almaktadır (106).

6.1.9.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antibakteriyal, antiinflamatuar* (lapa / yaprak); *antihiperglisemik, aperitif, depüratif* (çiçek ve yapraklar), *diüretik, antioksidan, antitrombotik, dijestif, diüretik, hepatoprotektif, laksatif* (özellikle karaciğer yetersizliğine bağlı konstipasyonda), *tonik* (özellikle sindirim sistemi, karaciğer için) olarak rapor edilmiştir.

Hindiba günümüzde sindirim bozuklukları (karın dolgunluk hissi, şişkinlik ve yavaş sindirim gibi) ve geçici iştahsızlık gibi semptomların giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (106).

6.1.10. İhlamur: (*Tilia platyphyllos*)

6.1.10.1. Genel Özellikler

Bitkinin Latince *Tilia* cins adı, lif anlamına gelen “tilos” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Bazı medeniyetlerde dini ayinlerde kullanılır, bazı medeniyetlerde de kutsal sayıldığı için doğan çocuklar için ihlamur dikilir.

Tilia cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

T.argentea: Sindirim ve solunum sistemi, ağız, diş ve romatizma hastalıkları tedavisinde kullanılır.

T.cordata: Solunum sistemi hastalıkları tedavisinde kullanılır.

T.rubra: Sindirim, solunum ve boşaltım sistemi hastalıkları, hemoroid, romatizma, spazm, terletici ve sakinleştirici olarak kullanılır.

6.1.10.2. Halk Tıbbında Kullanımı

Çiçekleri çay yapılarak soğuk algınlığı tedavisinde kullanılmaktadır (56).

Türkiye genelinde halk tıbbında, İstanbul, Kırklareli, Uşak, Antalya, Manisa, Rize ve denizli yörelerinde, nefes darlığı, boğaz ağrısı, öksürük, grip, soğuk algınlığı ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır.

Ege yöresi halk tıbbında, Uşak'ta çiçeklerden hazırlanan infüzyon dahilen öksürüğe, soğuk algınlığı tedavisine ve sakinleştirici karşı kullanılırken, Manisa ilinde çiçeklerden hazırlanan infüzyon dahilen öksürüğe karşı kullanılır (25).

6.1.10.3 Kadim Tıptaki Yeri

Hekimler Plinius ve Galenos gözde oluşan iltihapta, ağız yaralarında ve ayakta çıkan çibanlarda kullanmıştır. Loniserus ıhlamur kömürünü tükürükle beraber kan gelmesi durumu için önermiş; Leklerk çiçekten yapılan çayı yatıştırıcı olarak önermiş; Kneipp öksürük gibi durumlarda balgam söktürücü etkisiyle kullanmıştır (107).

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (29), Lehcetü'l-Lügat'ında bu bitki için; ruhsal rahatlamayı sağladığını, grip ve nezleye iyi geldiği, iltihapları giderdiği, toksinlerini atılmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

6.1.10.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri; antibakteriyal, antienflamatuvar (lapa / yaprak); antihiperlisemik, aperitif, depüratif (çiçek ve yapraklar), diüretik, antioksidan, antitrombotik, dijestif, diüretik, hepatoprotektif, laksatif (özellikle karaciğer yetersizliğine bağlı kabızlıkta), tonik (özellikle sindirim sistemi, karaciğer için) olarak rapor edilmiştir.

Çiçeği soğuk algınlığı şikayetlerinin giderilmesinde ve sakinleştirici olarak dahilen kullanılmaktadır.

FFD monograflarına göre bitkinin çiçekleri spazm çözücü, terletici ve tansiyon düşürücü, idrar söktürücü, ateş düşürücü, sakinleştirici ve göğüs yumuşatıcı etkilidir (43).

EMA tıbbi bitkiler monograflarına göre ıhlamur, soğuk algınlığı semptomlarının giderilmesinde, ruhsal stresin hafif semptomlarının giderilmesi içinde kullanılmaktadır (108).

6.1.11. Isırgan: (*Urtica dioica*)

6.1.11.1. Genel Özellikler

Urtica dioica bir buçuk metreye kadar büyüeyebilen, çok yıllık otsu bir ısırgan türüdür. Dioik bir bitkidir. Gövdesi köşeli olup gövde ve yaprakları yakıcı tüylerle kaplıdır.

Avrupa, Asya ve Amerika'nın ılıman bölgelerinde yetiştirilmektedir (109). Ülkemizde başta her bölgemizde yetiştiği gözlemlenmiştir (100). Orman açıklıkları, akarsu ve yolların kenaları, terk edilen alanlarda doğal olarak yetişen bir bitkidir (110).

Isırgan genelde azotça zengin yerlerde kendiliğinden gür biçimde yetişir. Bu sebeple üzerinde ısırgan yetişen yerlerin azotça zengin olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkemizde son yıllarda tıbbi ve aromatik bitkiler konusuna ilginin artması sebebiyle tarımsal anlamda da üretim alanları içerisinde ısırgan da dahil edilmeye başlanmıştır. Isırgan lifli bir bitki olduğu için Samsun'da tarımı yapılmaya başlanmış, tarımının yaygınlaştırılması ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir.

Isırgan olarak tedavide kök ve herba aksamı dahil bütün kısımları kullanılan tür bu büyük ısırgan adı verilen türdür. Tohumları kullanılan tür *Urtica pilulifera* diye bilinen kara ısırgan türüdür ki tohumları aktariye sektöründe değerlendirilir. Yemek olarak veya çay olarak da yine *Urtica urens* adıyla bilinen küçük ısırgan türü de yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Urtica cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

Urtica dioica: Solunum sistemi ve kadın hastalıklarında ağrı, romatizma, alerji, kanser, boşaltım, sinsirim, baçak kuvvetlendirici, kan dindirici, incinme, bademcik, baş ağrısı, bel fitiği, cilt, cinsel gücü artırıcı, depresyon, dolaşım, eklem kireçlenmesi, felç, guart, güneşten koruyucu, hemoroid, karaciğer, kolestrol, kuvvet verici, kısırlık, kas gevşetici ve kemik hastalıkları tedavisinde kullanılır.

Urtica haussknechtii: Romatizma ve şişlik hastalıklarının tedavisinde kullanılır.

Urtica membranacea: Boşaltım sistemi ve solunum sistemi hastalıklarında hemoroid, kanser, sindirim sistemi, romatizma, tansiyon ve cilt hastalıkları tedavisinde kullanılır.

Urtica pilulifera: Hemoroid, kan dindirici, kanser, prostat, kolesterol, romatizma, sarılık, sedef, şeker, tansiyon ve terleme azaltıcı tedavisinde kullanılır.

Urtica urens: Ağrı ve kadın hastalıklarında solunum sistemi, baş ağrısı, boşaltım sistemi, incilme, romatizma, kuvvet verici, bel ağrısı, cilt, dolaşım, sinsirim sistemi, hemoroid, kanser, şeker kolesterol, mayasıl, prostat, sarılık, siyatik, tansiyon, terleme azaltıcı, zayıflatıcı ve karaciğer tedavisinde kullanılır.

6.1.11.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları ızlağan, büyük ısırğan, çizlağan, cızgan, dalagan, cınçar, ağdalak, ısırğı ve ısırğanotu’dur (15). Balıkesir Sındırgı yöresinde “gicirgen” diye bilirir (56).

Urtica dioica kan temizleyici ve kan yapıcı olarak kullanılır. İdrar yolu enfeksiyonlarında da kullanılır (111).

Isırğan çayı, kanı temizleyici, baş ağrısı ve mide ağrısı tedavisinde ve böbrek hastalıklarında kullanılmaktadır. Yine çayı, süt arttırıcı, romatizma ağrılarında ağrıyı giderici olarak değerlendirilir. Bitkinin kurusu egzamaya iyi gelmekte, bitki haşlanıp

yendiği takdirde ise şekeri düşürmektedir. Suyu ise ciltteki lekeleri tedavi edici özelliktedir (112).

Isırgan, kemik erimesinden, kadın hastalıklarına, kanserden saç dökülmesini önlemeye, felçten romatizmal ağrılara kadar halk arasında yaygın kullanılan bir bitkidir (113).

Türkiye'nin farklı yerlerinde herba aksamı dahilen diüretik, kan temizleyici, iştah açıcı, idrar yolları iltihaplarında, solunum güçlüğü, mide ağrıları, diyabet, karaciğer yetmezliği ve pek çok bölgede kansere karşı kullanılmaktadır. Bitkinin toprak üstü kısımları kaynatılıp, un ile karıştırıldığında haricen romatizmal ağrıları gidermek için kullanılırken, idrar yolları hastalıklarında, böbrek taşı için kullanılır. Romatizmal hastalıklarda ise destekleyici olarak kullanılır. Toprak üstü kısımlarından elde edilen çay diyabette; yaprakları topikal kompres halinde ya da krem formunda gut, siyatik, tendonit ve hemoroit gibi hastalıklarda kullanılır. Ayak burkulması, yanıklarda ve böcek ısırığında kullanılır. Saç derisi üzerindeki kan dolaşımını uyarıp saçta yağlanmayı ve kepeklenmeyi azalttığı için saç dökülmesinde ve kozmetikte saç dökülmesini önleyen şampuanların terkininde de kullanılmaktadır (44).

Ayrıca yapraklarının saplarıyla toplanıp kurutulması ve kaynatılıp içilmesi, yüksek tansiyon ve şeker hastalığını tedavisi için kullanılmaktadır (56).

Urtica dioica kök kısmı kalbi kuvvetlendirici, sirkeyle hazırlanan ısırgan tentürü saç uzatıcı ve saçtaki kepeklenmeye karşı kullanılmaktadır. Tohumları ezilip yoğurtla yenerek şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır (114).

Ege Bölgesinde yara tedavisinde, sivilce gidermede, kanserde, yara vb cilt hastalıklarında yaygınlıkla kullanılır (115). İzmir'de üst solunum yolu hastalıklarında kullanıldığı rapor edilmiştir (116).

Yaprakları veya köklerini toplayıp kaynatarak veya ballı, şekerli bir macunla karıştırılarak akciğerlerdeki hırıltıyı ve nefes darlığını önlemekte olduğu görülmüştür, yapraklarından elde edilebilen dekoksion idrar artırıcı, mesane taşlarını eritici özelliktedir. Ayrıca çocuklarda görülen kurt ve solucanları öldürür.

Tohumlarından yapılan bir içki köpek ısırıkları, baldıran²³, banotu²⁴, köpeküzümü²⁵ ve adamotu²⁶ zehirlenmelerine karşı bir ilaçtır (13).

Türkiye genelinde halk tıbbında Bursa ilinde yapraklarından hazırlanan *Plantago major* yaprakları ve *Malva sylvestris* yapraklarıyla birlikte hazırlanan infüzyon dahilen idrar yolu rahatsızlıklarının giderilmesinde kullanılırken, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen mide rahatsızlıklarının giderilmesinde; Kütahya ve Nevşehir’de akciğer kanseri ve bağırsak kanseri tedavisinde; Gaziantep ilinde yapraklarından hazırlanan dekoksasyon egzama tedavisinde, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon ise dahilen nefes darlığı tedavisinde, Giresun yöresinde köklerinden arpa, ayrık otu rizomları, maydonaz ve mısır püskülleri ile hazırlanan dekoksasyon dahilen bel soğukluğu tedavisinde kullanılır. Ege yöresinde ise, Denizli ilinde yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen mide rahatsızlıklarının giderilmesinde kullanılır (25).

6.1.11.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioskorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde ısırgan otunun yapraklarının tuzla birlikte sürülmesiyle köpek ısırıklarını tedavi edici olduğunu ve kangrene karşı kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca yapraklarının suyuyla öğütüldüğünde burun kanamalarına iyi geldiğini, menstrüasyonu harekete geçirdiğini belirtmiştir. Tohumunun afrodisyak etkisinden dolayı bu bitki üzüm şurubu ile içildiğinde rahmi açtığını, bal pastilinde kullanıldığını, akciğer zarı iltihabı ve akciğer iltihabına faydası olduğunu açıklamıştır. Tümör, kanser, zatürre, astım ve ülserle karşı kullanılmaktadır.

Hildegard’ın (28) yazdığı *Physica* adlı tıp eserinde bu bitkinin kurtçuklara, at nezlesine, mide temizliğine ve unutkanlığa iyi geldiğini belirtmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30) *Yadigâr* adlı eserinde ısırgan bitkisinin kulak altı bezelerin ağrısını giderip, şişliğini azalttığını belirtmiştir.

---

²³ *Conium maculatum*

²⁴ *Hyoscyamus niger*

²⁵ *Solanum nigrum*

²⁶ *Mondragora officinarum*

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), Lehcetü'l-Lügat'ında bu bitki için, böbrek taşlarının oluşumunu engellediğini, kansızlığa iyi gelip, tansiyonu düzenlediğini, solunum sistemi problemlerine karşı tedavi edici özellikte olup, öksürüğü kestiğini ayrıca kemik sağlığını koruduğunu, romatizmaya iyi geldiğini, cildi güzelleştirip, cilt lekelerini yok ettiğini, ayrıca saçları besleyip, kuvvetlendirdiğini belirtmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) "Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân" adlı eserinde bu bitkinin erkek üreme organının gevşemesinde kullanılan bir macunun terkinde bulunduğunu söylemektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde, bu bitkinin, balgam söktürücü olduğundan, cinsel gücü arttırdığından, kabızlığa iyi geldiğinden, cerahate, yara ve çibanlara iyi geldiğinden, arpa ile karıştırıldığında göğüsü yumuşattığından, böbrek taşlarını döktüğünden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserinde bu bitki; onuncu babda baş ağrısını tedavi edici özelliğinden ötürü hatmi çiçeği ile olan karışımdan (varak 82a/9), nezleye iyi geldiğinden (varak 91b/2) bahsedilmektedir. Yağlar ve yağ çıkarma yöntemlerinin anlatıldığı bölümde (10. Bab), sinirlere iyi geldiğinden bahsedilmektedir (varak 194 a/10).

İbn-i Sina (66), El-Kânûn Fi't-Tıbb adlı eserinde ısırgan otunun vücutta su toplamasında etkisinden bahsederek, ödeme ve ishale iyi geldiğinden bahsetmektedir.

Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde bu bitkinin, sindirimi kolaylaştırıcı ve cinsel gücü arttırıcı etkisinden bahsetmektedir.

Hekim Bereket'in (39) Hulâsatu't Tıbb adlı eserinde bu bitki, soğuk algınlığı tedavisinde kullanılmaktadır.

6.1.11.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik, antialerjenik, antiartritik, antidiyabetik, antidiyareik, antienflamatuvar, antihemoroidal, antihipertansif, antianemik, antikanser,*

antipiretik, antiromatizmal, antiürolitiyatik, diüretik, galaktogog, hemostatik, propesik, tonik, üriner stimülan, vermifüj olarak rapor edilmiştir.

Isırgan günümüzde EMA monograflarına göre iyi huylu prostat hiperplazisine bağlı alt idrar yolu semptomlarının giderilmesi için kullanılmaktadır (117).

Isırganın yaprak ve tohumları egzama, şeker hastalığı, hemoroit, karaciğer iltihabı, kansızlık, prostat kanseri, romatizma tedavisinde kullanılırken (118-121), bitkinin ağrı kesici (122), antimikrobiyal (123), antibakterisit (124), yüksek tansiyon düşürüme ve şeker hastalığına karşı (125-127), kalp hastalıklarına karşı (128), iltihap dağıtıcı, (129) ve antiromatizmal (130) etkilerini bildiren pek çok araştırma mevcuttur.

Bazı hekimler ısırgan yaprağı ekstresini klasik steroid olmayan yangı giderici ilaçlar (NSAEI²⁷'ler) ve diğer analjeziklerle kullanmaktadır. Eldeki kanıtlar, tedaviye ısırgan eklenmesinin, *analjeziklerin* dozunu azaltabilmekte olduğunu göstermektedir (126).

Yapılan bir başka çalışmada, ısırgan otunun bilinen yaygın *antibiyotiklere* göre daha güçlü bir *antimikrobiyal* etkinlik gösterdiği bildirilmiştir (123).

Urtica dioica ile yapılan bir çalışmada ise, meme kanseri üzerinde etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, ısırganda bulunan fenolik bileşenler ve flavonoidler sayesinde kanserli hücrelere sitotoksik etki gösterdiği, bu etkinin sonucunda meme kanseri oluşumunu engelleyici etkisini olduğu gösterilmiştir (131).

İdrar yolu rahatsızlıklarında, böbrek taşları oluşumunu önleyici ve tedavi edici olarak kullanılır. Romatizmal hastalıklarda destekleyici olarak kullanılır. Toprak üstü kısımlarından elde edilen çay diyabette kullanılır. Yaprakları topikal kompres halinde ya da krem formunda gut, siyatik, tendonit ve hemoroit gibi hastalıklarda bunun yanında ayak burkulma, yanık ve böcek ısırıklarında kullanılır. Saç derisinde kan dolaşımını uyararak, saçta yağlılık ve kepeklenme sorununu azalttığı için saç dökülmesi ve kozmetikte şampuan bileşiminde kullanılır (44).

---

²⁷ Non-steroidal antienflamatuar ilaçlar

6.1.12. Kediotu: (*Valeriana officinalis*)

6.1.12.1. Genel Özellikler

Valeriana officinalis, 2 metreye kadar boylanabilen, çok yıllık otsu bir bitkidir. Gövdesi oluklu olup gövde sapından çok sayıda yan daldan beyaz ve beyazcimsi pembe renkli çiçeklenmeler yapar. Genellikle Mayıs ayından itibaren çiçeklenme başlar, Temmuz sonuna kadar devam eder. Ağustos başı gibi de tohumları oluşur.

Genellikle rutubetli alanlarda, orman açıklıklarında, çayırılık alanlarda doğal olarak yetişir. Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Bulgaristan gibi Avrupa ülkeleriyle, ABD ve Japonya'da da tıbbi bitki olarak tarımı yapılmaktadır. Ülkemizde de son yıllarda az da olsa tarımı yapılmaya başlanmıştır. Ülkemiz bu bitkinin drog ihtiyacını ithalatla karşılamaktadır.

Ülkemizde yaygınlıkla yetişen *Valeriana dioscoridis* türü, puhuçiçeği, çobanzurnası gibi isimlerle bilinir. Ege bölgesinde genellikle karaçalı²⁸ altında ve meşe makilik açıklıklarında çayırılık alanlarda görülür. Taze gövdesi yenir.

Kediotu, köklerinden salgılanan hoş olmayan koku, insanlarca sevilme de kedileri cezbedicidir. İsmi de bu özelliğinden almaktadır.

Ülkemiz florasında Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu, Van, Ağrı, Erzurum, Kars bölgelerinde doğal yayılış gösterir (16).

6.1.12.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları baldrian, şifalı kediotu, pisiotu'dur. Latince adı "sağlıklı olmak" anlamına gelen "valere" kelimesinden gelir. *Valeriana officinalis* bitkisi Antik dönemlerden bu yana sıkça kullanılmıştır (96).

Valeriana officinalis'in taze veya kurutulmuş kökleri geleneksel olarak hafif yatıştırıcı, hipnotik, hipotansif, antispazmodik, karminatif, stomaşik ve sedatif olarak kullanılmaktadır. Migren, insomnia, histeri, nevrasteni, yorgunluk, romatizma

---

²⁸ *Paliurus spina-christii*

ağrıları, dismenore, kusmaya neden olan ve sinirsel mide kramplarında çay ve infüzyon şeklinde, kullanıldığı bildirilmektedir (21).

Türkiye’de göğüs zarı iltihabı tedavisine yönelik, üzerine kediotu kökleri serpilmiş taze ciğerin hastanın sırtına konulması şeklinde bir tedaviye konu olmuştur. (53). Ayrıca kökü uyku bozukluklarında, huzursuzluk ve gerginlik şikayetlerinde dahilen kullanılmaktadır (43).

Valeriana officinalis Tunceli’de topraküstü aksamı böbrek taşı düşürmek ve böbrek rahatsızlıkları için kullanılmaktadır. *Valeriana dioscoridis* ve *Valeriana alliariifolia* türleri Bilecik, Erzurum, Bitlis, Van Kilis yörelerinde baş dönmesi, spazm, tansiyon, uykusuzluk ve sakinleştirici olarak kullanılır. Spazm çözücü ve sakinleştirici olarak kullanılır. *V. dioscoridis* türünün topraküstü çiçekli kısımları tansiyon düşürücü olarak kullanılır (25).

6.1.12.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioseorides ve Galen, *Valeriana*’nın *diüretik ve aromatik* etkisini övmüşlerdir. XVIII. yüzyıl ortalarında *Valeriana* droglarının kedi, köpek, fare vb. gibi hayvanların sinir sistemleri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiş ve bundan dolayı bu drogun sinir tedavisinde kullanılabileceği ileri sürülmüştür. Özellikle kediler bu bitkinin kokusunu çok sevdiklerinden dolayı, Batı Avrupa ülkelerinde bitkiye ‘kediotu’ adı verilmiştir. XIX. yüzyılda *Valeriana* droglarının iyi bir sinir ilacı olduğu açıklanmıştır. II. Dünya savaşında uçakların sinir bozucu gürültülerine karşı, sivil halk *Valeriana* droglarını kullanmıştır. Aslında *Valeriana* droglarından X. yüzyıldan beri insan ve hayvan sağlığında yararlanılmaktadır. Bitki, Orta Çağda ilaç olarak çok ilgi görmüş, bu nedenle *Valeriana*’ya ‘şifaotu’ adı verilmiştir. Bu devirde bitkinin kökleri, İtalya yolu ile Türkiye ve Mısır’a, Hindistan ve Afrikaya taşınmış ve ticareti yapılmıştır (132).

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde *Valeriana officinalis*’i böbrek bozuklukları, karaciğer hastalıkları, ağrılı idrara çıkma, sarılık, gastrit için kullanmıştır.

Valeriana officinalis, Mısır, Yunan ve Roma döneminde *panzehir* olarak kullanılmıştır (133).

Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica* adlı tıp eserinde bu bitkinin *kaburga zarı* şikâyetlerinde kullanılması tavsiye edilmiştir.

6.1.12.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri analjezik, anksiyolitik, antidepresan, antiinflamatuar, antiepileptik, antifungal, antikonvülsan, antimigren, antiperspiran, antispazmotik, antitümör, aperitif, dijestif, diüretik, emmenagog, hipnotik (orta şiddette), hipotansif, kardiyotonik, sedatif olarak rapor edilmiştir.

EMA monograflarına göre günümüzde sinirsel gerginlik ve uyku bozuklukları için kullanılmaktadır (134).

Ayrıca epilepsi, baş ağrısı, üriner sistem rahatsızlıkları, vajinal mantar enfeksiyonları ve boğaz ağrısında; ayrıca adet söktürücü, ter önleyici, panzehir, idrar söktürücü, ağrı kesici ve soğuktan korunmak için dekoksasyon olarak da kullanılmaktadır (135).

Uykusuzluk, huzursuzluk, sinirsel tansiyon, migren, kramp, romatizma ağrılarında ve adet gecikmelerinde kullanılır (44). Uykusuzluk tedavisinde ve merkezi sinir sistemi problemlerinde kullanılır (136).

6.1.13. Kuşburnu: (*Rosa canina*)

6.1.13.1. Genel Özellikler

Gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, 2,5 metreye kadar boylanabilen, dalları dikenli, bazı türleri tırmanıcı, çalı formlu bir bitkidir.

Meyveleri Eylül, Ekim aylarında tam turuncu (kırmızımtırak) rengi aldığı anda, özellikle ilk donlardan sonra toplanır. Meyvelerinde C vitamini başta olmak üzere, K, B1, B2, E vitaminleri de bulunur. Anadolu'da meyvelerinden reçel, marmelat, içecek vb hazırlanır. Gıda sanayiinde de marmelat, meyve suyu vb ürünlerin yanısıra gıda boyası eldesi için de kabukları değerlendirilir.

Kuşburnu sektörel olarak marmelat yapımında Gümüşhane ve Amasya civarında yaygındır. Bu tesislerde işleme sonrası geride kalan çekirdekler önceleri yakacak olarak kullanılırken son yıllarda kuşburnu çekirdeği yağı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Kuşburnu çekirdeği yağı kozmetik, aromaterapi alanında yaygınlıkla cilt bakım kremleri ve serumlarında kullanılmakta; tek başına da değerlendirilmektedir. C vitamini içeriği ile gıda takviyesi ve ilaç katkı maddesi olarak da kullanıldığı görülmektedir.

Ülkemizde kuşburnu olarak 7 türü doğal yayılış göstermektedir. *Rosa canina* en yaygın olmakla birlikte, *Rosa montana*, *Rosa dumalis*, *Rosa pulverulenta* türleri de yaygınlıkla kuşburnu olarak değerlendirilir.

Ülkemizde bitkisel drogların nadir olarak standardı belirlenmiştir. Kuşburnu taze meyveleri için TSE 3705 sayılı standart belirlenmiştir.

Batı Asya, Anadolu, Kuzey ve Orta Avrupa'da yayılış gösteren *Rosa canina* Türkiyede ise daha çok Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde yayılımı görülmektedir (80).

Rosa cinsine ait bu tür dışında Türkiye'de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde kuşburnu olarak aşağıdaki gibi kullanılmaktadır:

R. dumalis: Solunum sistemi hastalıklarında kullanılır.

R. montana: Sindirim, solunum ve mayasıl hastalıkları tedavisinde kullanılır.

R. pulverulenta: Solunum, sindirim ve boşaltım sistemi hastalıkları tedavisinde kullanılır.

6.1.13.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları itburnu, kuşburnu, kuşburni, askergülü, şillan it gülü, öküz gülü'dür.

Meyveleri hemoroid, raşitizm ve romatizma tedavilerinde kullanılmaktadır, aynı zamanda kan temizleyici, kum dökücü, idrar söktürücü, bağırsak yumuşatıcı, kurt düşürücü özelliğe sahiptir. Şeker hastalıklarına, eklem ağrılarına ve ishale karşı

kullanımı yaygındır, üst solunum yolu hastalıklara karşı direnci artırma özelliğine sahiptir (15).

Meyvesi C vitamini eksikliğinde, soğuk algınlığında, yüksek ateşte, gribal enfeksiyonlarda, basurda, artrit, safra şikayetlerinde ve ağrılarında dahili olarak kullanılmakta, aynı zamanda sindirimi kolaylaştırmakta ve dışkıyı yumuşatmaktadır (43).

Meyvelerinin kaynatılmasıyla elde edilen çayı hayvan ishallerini giderici olarak kullanılır. Bitkinin toz haline getirilmesiyle, kanama olan bölgeye tatbik edilerek, kanama durdurucu olarak kullanılır (56).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Zonguldak, Edirne, Giresun, İstanbul, Kırıkkale, Mersin, Sivas, Yozgat, Karaman, Ankara, Muş Siirt, Van, Balıkesir, Antalya, Isparta, Amasya, Erzurum, Ağrı, Sakarya ve Kars yörelerinde mide rahatsızlıkları ve sindirim kolaylaştırıcı mide ağrısı, mide ülseri, gastirid, karın ağrısı, ishal, kalın bağırsak kanamsı, kabızlık, bağırsak gazı, safra kekesi rahatsızlıkları, bağırsak sancısı ve sarılık tedavisinde; Ankara, Burdur, Düzce, Edirne, Eskişehir, Iğdır, Isparta, İstanbul, Kars, Kırıkkale, Kocaeli, Konya, Manisa, Nevşehir, Niğde, Tekirdağ, Tunceli, Yozgat, Sivas, Bilecik, Balıkesir, Zonguldak, Ağrı, Elazığ, Diyarbakır, Uşak, Van, Bingöl, Çanakkale, Malatya ve Tokat yörelerinde nefes darlığı, bronşit, zatürre, göğüs ağrısı, öksürük, balgam söktürücü, soğuk algınlığı, grip, nezle ve faranjit hastalıkları tedavisinde; Ankara, Erzurum, Muş, Siirt, Van, Balıkesir, Bilecik, Kars, Malatya, Manisa, Tekirdağ, Bartın, Nevşehir, Samsun, Tokat, Gümüşhane, Afyon, Karabük, Ordu, Rize, Edirne, Çankırı, İstanbul ve Aksaray yörelerinde hemoroid, şeker, kalp rahatsızlıkları, damar sertliği ve kolesterol hastalıklarında; Niğde, Tokat, Kırıkkale, İstanbul, Manisa, Yalova ve Isparta yörelerinde, sedef hastalığı, siğil, iltihaplı çıban, egzama, kaşıntı ve cilt hastalıkları tedavisinde; Ankara, İstanbul, Sivas, Karaman, Kırıkkale, İzmir, Balıkesir, Ağrı, Antalya, Kahramanmaraş, Kocaeli, Bingöl, Çankırı, Elazığ, Iğdır, Isparta ve Bartın yörelerinde böbrek iltihaplanması, böbrek taşı ve kumu, idrar arttırıcı, idrar yolu iltihaplanması ve sistit hastalıkları tedavisinde; Niğde, Eskişehir, Samsun, İstanbul, Burdur ve Kırşehir romatizma hastalığının tedavisinde kullanılır. Ege bölgesinde,

Balkesir yöresinde bitkinin olgun meyvelerinin kaynatılıp tülbentten süzülükten sonra şeker katılarak dahilen sarılık tedavisinde kullanılır (25).

6.1.13.3 Kadim Tıptaki Yeri

Hipokrat, iltihaplar için önermiş; öteden beri kan tükürme, böbrek ve safra taşları ve bağırsak kurtlarını düşürmek, dişeti kanamalarını iyileştirmek için kullanılmıştır (65).

Uygur metinlerinde ise ishale karşı ilaç olarak geçmektedir (22).

Dioskorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde, kurutulmuş meyvelerinin midevi, bağırsak-sindirim bozuklukları, dizanteri, boğaz tahrişi için kullanıldığını ifade etmiştir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bu bitkinin, karın ağrısına iyi geldiğinden, cinsel gücü arttığından bahsedilmektedir.

6.1.13.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Kuşburnu drog olarak, Alman Farmakopesi, Avrupa Farmakopesi, İngiliz Bitki Farmakopesi, İsviçre Farmakopesi, Japon Farmakopesi, Komisyon E Monografları ve PDR Bitki Monografları'na kayıtlıdır.

Tıbbi etkileri antiartritik, antidiyareik, antienflamatuvar, antiromatizmal, diüretik, gastroprotektif, laksatif, litotriptik, oftalmik, tonik, vermifüj olarak rapor edilmiştir.

Bileşimindeki pektin ve organik asitler sebebiyle *diüretik ve laksatif* etkilidir. *Antiviral, antibakteriyel, antienflamatuvar, antimutajenik, antifungal ve antioksidan* etkinlikleri ortaya konmuştur. Ayrıca osteoartrit ve hemoroitrahatsızlıklarında iyileştirici etkileri ile ilgili bilimsel çalışmalar bulunmaktadır (44).

Ayrıca antibakteriyel, antiinflamatuvar, antioksidan ve anti-obezojenik özellikleri vardır (137).

6.1.14. Laden: (*Cistus creticus*)

6.1.14.1. Genel Özellikler

50-70 cm kadar boylanabilen, yaprakları ısı arttıkça koku yayan, çok yıllık, çalı formu bir bitkidir. Ülkemizde Ege, Marmara, Karadeniz ve Akdeniz Bölgesinde doğal yayılış gösterir.

Uçucu yağı, hidrosolü ve çayının yanısıra "labdanum" adıyla bilinen reçinesi parfümeride çok kıymetli bir madde.

Labdanum veya ladanum, laden yaprak ve dallarından elde edilmektedir. Yunanistan'da yaygın olarak yapılan bir üretilimdir. Yaprakları reçineli olduğundan dokunulduğunda elde yapışkan his bırakabilir. Bu yapışkan madde labdanum reçinesidir. Bunu toplamak için geleneksel olarak iki yöntem kullanılmaktadır. Birincisi keçileri laden merasında otlatmak ve sonra keçilerin tüylerinden reçineyi kazımak; ikincisi de üzeri absorban bir malzemeye kaplı özel reçine toplama sopaları ile dallara vurmak ve sonra yapışan reçineyi kazıyıp toplamak. Süreç sonunda reçine kütle haline geliyor ve parfümeride değerlendiriliyor. Laden uçucu yağı da bu reçinenin distilasyonu ile elde edilmektedir.

Ülkemizde doğal florada yayılışı en yaygın olan *Cistus creticus* türüdür. *Cistus salviifolius* ve *Cistus laurifolius* türleri de çok yaygın ve ülkemizde değerlendirilmiyor.

Arılar için iyi bir polen kaynağı olan bu türler arıcılık, parfümeri, kozmetik ve tıp alanında önemli bir kaynak olarak yurtdışında kullanılıyor. Yaprak ve saplarından elde edilen oleozin (labdanum), parfümeri, aromaterapi ve kozmetik dışında, dondurma, sakız vb gıda ürünlerinde aroma katkısı olarak değerlendirilebilir.

Cistus creticus cinsine ait bu tür dışında Türkiye'de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır

C. laurifolius: Sindirim, solunum sistemi, romatizmal hastalıklar, diyabet, tansiyon, prostat, sırt ve bel ağrısı, kuvvet verici, tansiyon düşürücü, ateş düşürücü ve cilt hastalıklarında kullanılır.

Cistus salviifolius: Kan dindirici, cilt hastalıkları, kadın hastalıkları, prostat, şeker, şeker, sindirim, romatizmal hastalıklar ve zehirli hayvan sokmalarında kullanılmaktadır.

6.1.14.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Halk arasında peptik ülser, diyare, yüksek ateş, idrar yolu enfeksiyonları ve romatizmal hastalıklarda, anti-enflamatuvar ve antidiyabetik olarak kullanılışı bulunmaktadır.

Balgam söktürücü, aromatik ve uyarıcıdır. Kanamayı kontrol eder ve antibiyotik etkisi vardır. Nezle ve ishal tedavisinde dahili olarak kullanılır. Adet kanamalarını hızlandırıcıdır (15).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Muğla, Çanakkale, Balıkesir, Denizli, İstanbul yörelerinde mide ülseri, sindirim kolaylaştırıcı, karın ağrısı ve ishal hastalıkları tedavisinde; Çanakkale, Muğla, Balıkesir, İstanbul ve Adana yörelerinde yara, uyuz ve kesit tedavisinde; Konya yöresinde idrar arttırıcı olarak, Aydın ve Çanakkale yörelerinde romatizma ve incinme tedavisinde; Mersin, Yalova, Kocaeli ve Balıkesir yörelerinde kadın hastalıkları, kısırlık, idrar söktürücü ve prostat hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır. Ege bölgesinde ise, Muğla yöresinde çiçeklerinden hazırlanan dekoksion dahilen mide ülseri tedavisinde, taze yapraklarının dövülüp haricen kan dindirici olarak, taze çiçeklerinin taç yaprakları zeytin yağ içerisine koyulup ısıtıldıktan sonra bu yağ süzülmesi haricen yara tedavisinde; Çanakkale ve Balıkesir illerinde yapraklarının çiğnererek tüketilmesi sindirim kolaylaştırıcı olarak, meyvelerinden hazırlanan dekoksion ishale karşı, taze çiçeklerinin taç yaprakları zeytin yağ içerisine koyulup ısıtıldıktan sonra bu yağ süzülmesi haricen yara tedavisinde, taze yapraklarının ezilip haricen kullanılması ise yara ve kesik tedavisinde kullanılmaktadır. Balıkesir yöresinde, yapraklı sürgünlerinden hazırlanan dekoksion dahilen prostat hastalıkları tedavisinde

kullanılır. Çanakkale ilinde yaprakları ve çiçeklerinden hazırlanan dedoksiyon haricen incinmeye karşı; Aydın ilinde ise, taze yaprakları ezildikten sonra su buharında ısıtılıp, haricen romatizma ağrısının tedavisinde kullanılmaktadır (25).

6.1.14.3 Kadim Tıptaki Yeri

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon (84), bu bitkinin balgam söktürücü, nezle ve dizanteri tedavilerinde kullanıldığını belirtmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde, bu bitkinin idrar söktürücü olduğunu, damarların ağzını açtığını, kulak ağrılarına iyi geldiğini, öksürük otlarıyla beraber içildiğinde faydalı olduğundan bahsedilmektedir.

Derviş Mehmed (49), Neşati Yağı adlı risalesinde bu bitki, “saç dökülmesini önlemek için mürsafi yağı, ladenotu ve balmumuyla uygulanır” olarak yer almaktadır.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin soğuk algınlığına iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

Pedanius Dioscorides (29), Materia Medica adlı eserinde yara, yanık ve dizanteri tedavisinde kullanılabileceğini belirtmiştir.

6.1.14.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Yapraklarının üzerine bulunan salgı tüyleri “ladanum” adlı yağlı bir reçine salgılar, tıbbi olarak ve sabun, parfüm ve tütsülerin yapımında kullanılır. Bu reçine ambere alternatif olarak kabul edilir ve parfüm yapımında kullanılır.

Cistus türleri üzerinde yapılan fitokimyasal çalışmalarda flavonoidler, di- ve tri-terpenler, lignanlar, tanenler ve fenolik asitler gibi çeşitli metabolitlere içermektedir. (138).

Yüksek oranda içerdiği fenolik bileşenler ve flavonoidler sebebiyle *antibakteriyel*, *antioksidan* ve DNA koruyucu etkileri ortaya konmuştur. İçerdiği

yüksek orandaki epigallokateşin gallat maddesi sebebiyle *antioksidan* kapasitesi yeşilçaydan yüksek bulunmuştur. Bu polifenoller sayesinde *antibakteriyel*, *antifungal* ve *antiinflamatuvar* etkileri rapor edilmiştir. Bitkinin üst sonulum yollarında etkinliği ile ilgili de klinik çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizde yetişen *Cistus* türlerinin kurutulmuş örneklerinden hazırlanan ekstrelerin *Streptococcus faecalis*, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Escherichia coli* mikroorganizmalarına karşı etkinlikleri de saptanmıştır (139).

6.1.15. Mercanköşk: (*Origanum majorana* = Syn: *Majorana hortensis*)

6.1.15.1. Genel Özellikler

Mercanköşk, altmış santime kadar büyüeyebilen, çok yıllık, kokulu otsu bir bitki olarak bilinmektedir. Anadoluda köy evlerinde bahçelerde genellikle yetiştirilen bir türdür. Baharat ve çay olarak kullanımı yaygındır.

Mercanköşk, aynı zamanda *Origanum* cinsinin genel adıdır. *Origanum* türleri, içerdiği timol, karvakrol gibi kekik kokusunu veren maddeleri yüksek oranda ihtiva ettikleri için “kekik gibi kokmakta” olduğundan “kekik” diye isimlendirilmektedir. Literatürde ve ticarete mercanköşk olarak geçen ve burada bahsi geçen tür ise *Origanum majorana* türüdür.

Bu tür diğer türlere nazaran tam olarak kekik gibi kokmayıp kendine has ferahlatan karakteristik bir kokuya sahiptir. Bu sebeple birçoklarına kokladıklarında “temizlik” çağrışımı uyandırmaktadır.

Mercanköşk hem peyzajda, hem baharat olarak mutfakta hem de çay olarak gelenekte öteden beri kullanılmaktadır.

Bu türün de gövdesi diğer ballıbabagillere ait olanlarda olduğu gibi köşelidir. Yaprakları açık gri renkli olup yaprak üstü ince yumuşak tüylerle kaplı olduğu için dokunulduğunda kadifemsi his uyandırır. Çiçekleri beyaz renkli olup Temmuz Eylül aylarında açmaktadır.

6.1.15.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Halk ilacı olarak, sindirim bozukluklarına, uykusuzluğa, mide ağrısına, yüksek tansiyona, öksürüğe ve bronşite karşı kullanılır; uçucu yağı yatıştırıcı ve antiseptik etkilidir. Ülkemizde toprak üstü kısımlarının yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı, gaz söktürücü, terletici ve kabız, eteroksleroza karşı ve baharat olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Avrupa’da türün konuşma yetisi kaybına, beyin ve hafızayı güçlendirmede kullanıldığı bildirilmiştir. İtalya Sardunya Adası’nda türün yapraklarından hazırlanan infüzyon halinde, sinir ve mide ağrılarına karşı kullanıldığı ve yatıştırıcı etkiye sahip olduğu bildirilmiştir. Yunanistan’ın kuzeyinde yapılan bir etnobotanik çalışmada türün toprak üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon ve dekoksasyonların, şişkinlik, gaz söktürücü, spazm giderici, kusmayı önleyici ve ateş düşürücü olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Kıbrıs’ta baharat olarak kullanılır. Yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı, gaz söktürücü, terletici ve kabız etkilidir. Romalılardan beri özellikle Orta Avrupa’da baharat olarak kullanılmaktadır.

Geleneksel olarak eklemlerde sertleşme, tik dahil kas spazmları, aşırı öksürük, adet krampları, astım, sindirim sıkıntıları, baş ağrısı ve romatizmal hastalıklarda da kullanıldığı bildirilmiştir (140).

6.1.15.3 Kadim Tıptaki Yeri

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon (84), bu bitkinin balgam söktürücü özelliğinden bahsetmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî’nin (30) “Nüzhetü’l- Ezhân fi İslâhi’l -Ebdân” adlı eserinde bu bitkinin testis büyümesinde sıcak sargı yapılarak tedavi sağlandığından bahsetmektedir.

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul’l - Müntehab Fi’t - Tıb adlı eserinde mercanköşk; baş ağrısı için sirke yağıyla birlikte yağının kullanımı tavsiye edilirken, görme zayıflığı için göze çekilmek üzere hazırlanan terkipte suyu yer alırken, kadın cinsel organının ısıtıp daraltan bir terkinin ve saç dökülmesi için önerilen bir terkinin içerisinde yer almaktadır.

Derviş Mehmed (49), Neşati Yağı risalesinde bu bitkinin uçucu yağı; mide fesadına karşı, adet söktürücü olarak ve aynı zamanda rahmi kuvvetlendirici olarak verilir, mercanköşk yağını ayırdıktan sonra kalan suyununsa mide spazmı, ağrı ve sızılara iyi geldiği, ısıtıp kuvvet verdiği, spazm ve felce yararlı olduğu, adet söktürücü olduğu, rahme kuvvet verip, unutkanlığı giderdiği, bu yağın şakaklara sürüldüğünde ise soğuktan olan sinir hastalığına, yüz felcine, kulak ağrısına ve çınlmasına faydalı olduğunu yer almaktadır.

6.1.15.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

EMA monograflarına göre, tıbbi etkileri *antioksidan, antiseptik (özellikle üst solunum yolu enfeksiyonlarında), antispazmotik, antitüssif, aperitif, dijestif, diüretik, ekpektoran, emmenagog, karminatif, stimülan olarak rapor edilmiştir. Şişkinlik dahil hafif hazımsızlık semptomlarının tedavisi için kullanılır (141).*

Origanum majorana, yatıştırıcı, midevi, idrar arttırıcı, gaz söktürücü, terletici ve kabız etkilidir. Romalılardan beri özellikle Orta Avrupa'da baharat olarak kullanılmaktadır. *Origanum majorana* ve uçucu yağının antimikrobiyal, antiviral, ve insektisidal etkileri vardır. Tedavide, kozmetikte ve aromaterapide dahilen ve haricen kullanılmak üzere sunulmuş birçok *Origanum majorana* uçucu yağı ve uçucu yağı taşıyan preparat bulunmaktadır.

Toz veya infüzyon halinde kullanılır. Romalılardan beri özellikle Orta Avrupa'da baharat olarak kullanılmaktadır. *Origanum majorana*'nın yaprak ve çiçekli dalları geleneksel olarak akut bronşiyal hastalıklarda ve fonksiyonel *dispepsinin semptomatik tedavisi için kullanılır.*

Origanum majorana, lokal olarak nazal konjestiyon gibi soğuk algınlığı semptomlarını hafifletmek için ve oral hijyeni sağlamada kullanılmaktadır. Ağız sularında ve lapa olarak kullanıldığı gibi, uçucu yağı merhemlerde de kullanılmaktadır (43).

Origanum majorana'nın, diyabetli hastalarda lipoprotein peroksidasyonu inhibe ederek, oksidatif stresi hafifleterek böbrek hasarını önlemiş veya ertelediği belirlenmiştir. Ayrıca ileri glikasyon son ürünleri denilen AGE ile ilgili kronik tabloları önleyebileceği veya düzeltebileceğini ortaya koymuştur (140).

6.1.16. Mersin: (*Myrtus communis*)

6.1.16.1. Genel Özellikler

Mersingiller familyasından, budandığında 2-3 metreye kadar boyolanabilen, kışın yapraklarını dökmeyen çalı formu çok yıllık bir bitkidir.

Meyveleri yenen bu türün çoğunlukla “yabanmersini” adıyla “blueberry” olarak yanlış isimle satıldığı görülmektedir. Blueberry, *Vaccinium myrtillus* bitkisine verilen bir isimdir ki ülkemizde doğal olarak yetişir; Karadeniz bölgesinde likapa, likarba, maviyemiş gibi isimlerle bilinir.

Bahse konu olan tür Ege, Marmara, Akdeniz'in genellikle denize kıyısı olan kıyı bölgelerinde doğal florada yetişir. Meyvesi mor veya beyaz olarak iki çeşidi bulunur. Son yıllarda aşılı fidanları da geliştirilmiştir. Mersin ilimize adını veren bu bitki, bölgede ticareti yapılan tıbbi bitki türlerinden biridir.

Yapraklarından uçucu yağ elde edilip, çay olarak, meyveleri de yenilerek değerlendirilen bu tür önemli bir tıbbi potansiyele sahiptir. Çiçekli herba aksamının damıtılmasıyla elde edilen uçucu yağ ve hidrosol, kozmetik, ilaç ve parfümeride kullanılmaktadır.

Bol güneşli ve rüzgârdan korumalı yerlerde yetiştirilmeye elverişli olup, doğal yetişme ortamı 800 m'ye kadar yükseklikte kurak, taşlık yamaçlar, makilik yerler olarak tanımlanmıştır (110).

6.1.16.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları murt, hambeles, adi mersin'dir. Yaprığı soğuk algınlığı, bronşit, sinüzit, ishal, basur, prostat iltihabı, tüberküloz hastalıklarının tedavisinde dahili olarak; kulak enfeksiyonlarının tedavisinde harici olarak kullanılmaktadır (43).

Bitkinin hem yapraklarının hem de meyvelerinin geleneksel olarak antiseptik, şeker düşürücü ve dezenfektan amaçlarla kullanılmaktadır. Yaprakları tansiyon düşürücü ve balgam söktürücü olarak, ishale, pişiklere, kulak akıntısına karşı, dişleri kuvvetlendirmek ve vücutta meydana gelen kötü kokuları gidermek amacıyla kullanılırken, ayrıca sirke içinde bekletilmesi kan dindirici, ağız yıkama suyu hazırlanmasında, yangı giderici ve yara iyileştirici amaçlarla kullanılmaktadır. Yapraklarından elde edilen uçucu yağ, akciğer hastalıklarına karşı ve yiyeceklerde tat ve koku düzenleyici olarak kullanılmakta, meyveleri ise saç dökülmesi, göz enfeksiyonları, jinekolojik akıntılara karşı ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Yaprakları ve meyveleri; deri, solunum sistemi, mide rahatsızlığı, şeker hastalığı, ateşli enfeksiyonlar ve diş ağrılarına karşı, kalp kuvvetlendirici, iştah açıcı, idrar söktürücü ve kan dindirici amaçla dahilen ve haricen kullanılmakta iken; haricen böbrek taşlarını düşürmek amacıyla, idrar yolu enfeksiyonlarında, diyarede, kalp rahatsızlıklarında, hipertansiyonda, bronşit, verem gibi göğüs hastalıklarında ve bel soğukluğunda da kullanılmaktadır (43).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı, Antalya, Muğla, Denizli, Balıkesir, Hatay, Isparta, Adana, Manisa ve İzmir yörelerinde sindirim kolaylaştırıcı, mide ağrısı, karın ağrısı, bağırsak rahatsızlıkları, iştah acıcı, ishal ve kusmayı önleyici olarak; Aydın, Çanakkale, Balıkesir, Antalya ve Muğla yörelerinde soğuk algınlığı, öksürük, bronşit, nefes darlığı, balgam söktürücü, nezle, zatüre ve boğaz ağrısının giderilmesinde; Antalya, Balıkesir, Çanakkale, Burdur, Denizli, Hatay, İstanbul, Manisa, Mersin, Muğla ve Kahramanmaraş yörelerinde şeker hastalığı, kolesterol, tansiyon düşürücü, kalp kuvvetlendirici, kalp yetersizliği ve hemoroid tedavilerinde; Erzurum, Çanakkale ve Sivas yörelerinde çıban ve egzama hastalıkları tedavisinde; Balıkesir, İzmir, Muğla ve Çanakkale yörelerinde idrar artırıcı ve böbrek taşı ve kumu düşürmek amacı ile; Muğla ve Çanakkale yörelerinde romatizma ağrısı ve felç

hastalıkları tedavisinde; Muğla ve Mersin yörelerinde siyatik ağrısı, stres ve sakinleştirici olarak; Muğla ve Antalya yörelerinde göz sağlığının korumak amacı ve göz kuvvetlendirici olarak; Manisa ve Antalya yörelerinde prostat ve bel soğukluğu tedavisinde; Mersin ve Aydın yörelerinde ağrı giderici ve iç hastalıklara bağlı ağrıların tedavisinde; Antalya yöresinde vücut direncini arttırıcı olarak kullanılmaktadır (25).

Muğla yöresinde bitkinin uçucu yağı dahilen mide ağrısının giderilmesinde, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen boğaz ağrısının giderilmesi ve prostat tedavisinde, yapraklarından elde edilen uçucu yağı dahilen şeker hastalığı tedavisinde, yaprakları kurutulduktan sonra toz edilip haricen kullanılması pişik, yara ve yanık tedavisinde, yapraklı ve çiçekli dallarından hazırlanan dekoksasyon dahilen idrar artırıcı olarak, yaprakları suda kaynatıldıktan sonra haricen romatizma ağrısının giderilmesinde, yapraklarından hazırlanan dekoksasyon haricen siyatik ağrısının giderilmesinde, taze meyvelerinin yenmesi de göz kuvvetlendirici olarak ve prostat tedavisinde kullanılır. Balıkesir ilinde ise, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen karın ağrısını ve bebeklerde karın ağrısının giderilmesinde, yapraklarından ve toprak üstü kısımlarından hazırlanan dekoksasyon dahilen öksürük, idrar yolu hastalıkları tedavisinde, yapraklarından hazırlanan infüzyon veya dekoksasyon dahilen şeker hastalığı tedavisinde; Çanakkale ilinde meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen öksürüğe karşı, yapraklı genç sürgünlerinden hazırlanan dekoksasyon ise dahilen şeker hastalığı tedavisinde, meyvelerinden hazırlanan dekoksasyon dahilen kalp, hemoroid tedavisinde ve böbrek taşı düşürmek amacı ile taze yaprakları ise suda haşlandıktan sonra haricen felç tedavisinde kullanılır (25).

6.1.16.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioskorides (29), *Materia Medica* eserinde mersin bitkisinin kan tükürenlere ve mesanede yanma hissi yaşayan kişilerde meyvesinin hem taze hem de kuru meyvesi yemesi için verildiğini, ayrıca preslenmiş taze mersinlerin suyunun mideye iyi geldiğini, idrar söktürücü olduğunu ve zehirli böcek sokmalarına karşı kullanıldığını belirtmiştir.

İbn Kemâl (95), Kemâliyye adlı tıp eserinde mersinin ağızda görülen yaraları iyileştirdiğini belirtmiştir.

Tabîb İbn-i Şerîf (30) Yadigâr adlı eserinde mersin bitkisinin suyunun mideye iyi geldiğini, ishali tedavi edici özelliği olduğunu, öksürüğe iyi geldiğini, zehirlenmelere karşı tedavi özelliğinin olduğunu, mesaneye yararlı olduğunu, susuzluğu giderici yapısı olduğunu belirtmiştir. Yapracağının yakı olarak kullandığını ve ağrı giderici özelliği olduğunu açıklamıştır.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) "Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân" adlı eserinde bu bitkinin kokusunun mevsim ve doğum sonrası tedbiri için kullanıldığından bahsetmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) Tercüme-i Müfredât adlı eserinde; bu bitkinin yağının, yaralara ve çibanelara iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde ise bu bitki; kırık ve burkulma ilaçlarının anlatıldığı bölümde (5. bab.) ilaç terkiplerinde bahsedilmekte (varak 65b/10), burun şişmesinde yaprağının özü kullanılmaktayken (varak 86a/7), kulak içi ağrısında yaprağının yağı kullanılmakta (varak 88b/10), böbrek zayıflığına iyi gelmekte (varak 110a/5); bütün hapların anlatıldığı bölümde (18. bab), ishal kesici olarak kullanıldığından bahsedilirken; mide hastalıklarına iyi geldiğinden (varak 262a/9) bahsedilmektedir.

Derviş Mehmed (49), Neşati Yağı risalesinde bu bitkinin yağı, solunum yolları ve göğüs hastalıkları tedavisinde kalbi güçlendirmek, sindirim sistemi hastalıkları tedavisinde mideye kuvvet vermek, gül yağıyla kullanıldığında; yaraların iltihaplanmasını önlemek için kullanıldığı yer almaktadır.

Mehmed bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, öksürük, balgam şikayetlerinde, mide güçlendirmede, kadınlar için saç uzatma ve koyulaştırmada kullanıldığı belirtilmiştir.

Hekim Bereket'in (40) Hulâsatu't Tıbb adlı eserinde, bu bitkinin taze yaprağı dış sağlığına yönelik oluşan bir terkipte; yağı ise dış eti şişliği ve soğuktan oluşan dış ağrısını tedavi etmeye yönelik oluşan bir terkipte kullanılmaktadır.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin, yaprağının diş ağrısı ve mide ağrısına, bitkinin yağının mide ağrısına; meyvesinin ise ishale iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

6.1.16.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri antidiyareik (meyve ve yaprak), antihiperglisemik, antiseptik (özellikle solunum ve ürogenital sistemde), aperitif, astrenjan, ekspektoran, koagülan, sikatrizan olarak rapor edilmiştir.

Günümüzde öncelikli olarak karın ağrısı veya ishal tedavisinde kullanılmakta, ikincil olarak ise yaralar üzerinde kullanıldığı bilinmektedir (142).

Yaprak ve meyveler deri, solunum sistemi, mide rahatsızlığı, şeker hastalığı, ateşli enfeksiyonlar ve diş ağrılarına karşı, kalp kuvvetlendirici, iştah açıcı, idrar söktürücü ve kan dindirici amaçla dahilen ve haricen kullanılmaktadır. Böbrek taşlarını düşürmek amacıyla, idrar yolu enfeksiyonlarında, diyarede, kalp rahatsızlıklarında, hipertansiyonda, bronşit, verem gibi göğüs hastalıklarında ve bel soğukluğunda kullanılmaktadır. Haricen günümüzde de yara iyileştirici, kan dindirici ve saç dökülmelerine karşı kullanılmaktadır (43).

6.1.17. Meyankökü: (*Glycyrrhiza glabra*)

6.1.17.1. Genel Özellikler

Glycyrrhiza glabra 100 cm kadar boylanabilen, çok yıllık otsu bir bitki olarak tanınır. Haziran – Temmuz aylarında çiçeklenir.

Akdeniz ülkeleri, Kuzey Afrika, Asya bölgelerinde yayılış göstermekte Türkiye’de ise daha çok Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde doğada kendiliğinden yetişmektedir. Meyan kökünün doğal yetişme ortamı 1800 m’ye kadar yükseklikte ekili alanlar, akarsu yakınındaki kumlu topraklar olarak tanımlanmakta, bitki süzek toprakları, bol güneşli yerleri sevmektedir.

Meyankökü, özellikle Güneydoğu bölgesinde içecek olarak tüketilen önemli bir bitkidir. Kahramanmaraş, Şanlıurfa yörelerimizde bitkiden kaynatılarak, siyah renkli “meyan balı” adı verilen konsantre bir ürün elde edilir. Bitkinin kökleri

hasattan sonra dilimlenip kurutulur. Piyasada bu kökler liflere ayrılıp satılmakta, ya da kökler kalem şeklinde takdim edilmektedir.

Meyankökü, kozmetikte içerdiği glabradin sayesinde cilt tonunu açıcı olarak kullanılmakta, glisirizik asit maddesiyle de tatlandırıcı olarak çay ve içecek sektöründe değerlendirilmektedir.

Meyankökü (*Glycyrrhiza glabra*) Türkiye genelinde aşağıdaki tür de kullanılmaktadır (25).

G. echinata: Solunum sistemi tedavisinde kullanılır.

6.1.17.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Ses kısıklığına, safradan kaynaklanan kulak ağrılarına, kan kusmalarına, ishallerle karşı kullanılmaktadır (15). Ayrıca öksürük, hazımsızlık ve mide yanması tedavisinde dahili olarak kullanılmaktadır (43).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı ise, Düzce, Çankırı, Sivas, Kilis, Şanlıurfa, Burdur, Elazığ, Erzincan, Van ve Ağrı yörelerinde karın sancısının giderilmesinde, mide ağrısı, mide ülseri bağırsak hastalıkları, sindirim kolaylaştırıcı, ishal ve bağırsak kurtları tedavisinde; Şırnak, Şanlıurfa ve Iğdır yörelerinde soğuk algınlığı, öksürük, balgam söktürücü, tansiyon düşürücü, böbrek rahatsızlıkları, böbrek taşı düşürücü, böbrek sancısı giderici ve idrar arttırıcı olarak olarak; Tokat ilinde ise ağız antiseptiği olarak kullanılmaktadır (25).

6.1.17.3 Kadim Tıptaki Yeri

Glycyrrhiza glabra, M.Ö. 400 yıllarından bu yana tıbbi ve endüstriyel amaçla kullanılmaktadır (143).

İbni Sina (66) El-Kanun fi't-Tıb adlı eserinde öksürük, soğuk algınlığı tedavisi için verdiği formüllerde meyan balından bahsetmekte, meyan kökünün demlendiğinde ses tellerine iyi geldiğini, nefes borusunu temizlediğini, diyetler ve hastalıklar açısından çok faydalı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca göğüs tutukluğunda

suyundan su ile içmeyi, mide ülserinde balını eriterek saatte bir yudum içmeyi, öksürükte balından biraz yemeyi ya da kökünü kaynatıp içmeyi tavsiye etmektedir.

Dioskorides (29), *Materia Medica* adlı kitabında meyankökünü mide yanması, böbrek ve boğazağrısının tedavisinde kullanıldığını ifade etmiştir. Köklerinin kaynatılmasının mideye faydalı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca suyunun ses kısıklığına iyi geldiğini, susuzluğu giderdiğini ve yaralara iyi geldiğini, çiğnendiği takdirde ağızdaki yaralara iyi geldiğini, taze köklerinin kaynatılıp içilmesinin de aynı amaçlara uygun olduğunu belirtmiştir.

Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica* adlı tıp eserinde de meyan kökünün, insanda berrak ses oluşturduğunu, göz sağlığına iyi geldiğini ve hazım için de sağlam bir mide oluşturduğunu, delilik hastalığında işe yarayarak, beyindeki cinneti söndürdüğünü belirtmiştir.

Merkez Efendi (67) de mesir macunu terkbine giren *Glycyrrhiza glabra* için mide yatıştırıcı, balgam söktürücü ve idrar arttırıcı etkisinden bahsetmektedir.

İbn Kemâl Kemâliyye adlı tıp eserinde meyanın balgam söktürücü etkisinden bahsetmektedir (95).

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (29), *Lehçetü'l-Lügat*'ında bu bitkinin idrarı arttığını, regl öncesi oluşan ağrı ve gerginliği azalttığını, göğüs yumuşatıcı ve balgam söktürücü olduğundan bahsetmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (30) “*Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân*” adlı eserinde meyankökü'nün baş ağrısında kullanıldığını, zatü'l-cenb hastalığında kullanılan bir yumuşatıcın terkbinde yer aldığı, fitık ve basurun tedavisinde kullanıldığını belirtmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bu bitkinin yağının, rahim ağzını açan etkisi olduğundan, çıban ve siğillere iyi geldiğinden, başta olan konakları tedavi edici olduğundan, idrar arttırıcı etkisinden, böbreklere iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan *Alâim-i Cerrâhîn* adlı eserde ise bu bitki onuncu babda yılan sokmasına kaynatılarak içildiğinden (varak 96b/4);

bütün yakıların anlatıldığı bölümde (14. bab), göğüs ağrısında kullanıldığından (varak 162b/10), bütün merhemlerin anlatıldığı bölümde (15. bab) felce iyi gelen merhemlerin terkiibinde yer aldığından (varak 178b/7), bütün hapların anlatıldığı bölümde (18. bab); baş ağrısı, direncin yükseltilmesi, zihnin düzeltilmesi, göze ve öksürüğe iyi gelmesinden, sesi açmasından bahsedilmektedir (varak 215b/8).

Abdüvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l-Müntehab Fi't-Tıb adlı eserinde meyankökü; zatülcenp (Plörezi) için önerilen bir terkiibin içerisinde, sersam adı verilen bir beyin zarında oluşan bir akıl hastalığı için önerilen içeceğin terkiibinde, felç için önerilen bir terkiibin içerisinde, diş etlerinde oluşan aşınma için önerilen gargara olarak kullanılan bir karışımda, sara (epilepsi) için önerilen bir formülde, ödem için meyan pekmezinin de yer aldığı bir reçetede, humma için de nar suyu ile içilmesi önerilen bir reçetenin içerisinde yer almaktadır.

Şerefeddin Sabuncuoğlu (37), Mücerrebname adlı eserinde ise bu bitkinin balgam sökücü özelliği olduğunda bahsederek, nefes darlığını tedavi edici özelliğini belirtmektedir.

6.1.17.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antiastmatik, antibronşitik, antidispeptik, antiienflamatuvar, antiepileptik, antihemoroidal, antimalaryal, antispazmotik, antitüssif, antiülser, antiviral, demulsen, ekspektoran, emmenagog, galaktogog, hepatoprotektif, laksatif* (orta şiddette), tonik olarak rapor edilmiştir.

Mukolitik, antitüssif ve akspektoran etkilidir, saponinlerden, özellikle de glisirizinik asitten dolayı baktariostatik ve antiviral etki gösterir. Antiflojistik, spazmolitik etkili ve peptik ülser tedavisinde kullanılışları vardır. Glisirizin histamin salınımını inhibe eder. Kortikosterole benzer şekilde, glisirizin ve glisiretik asitten ileri gelen antiienflamatuvar ve antiallerjik etkileri bulunur, oral yoldan, yumuşatıcı olarak boğaz ağrılarında, ekspektoran olarak bronşiyal hastalıklarda ve soğuk algınlığında, peptik ve duedonal ülserde koruyucu olarak ve tedavi amaçlı kullanılır (43).

EMA monograflarına göre günümüz tıbbında yaygın olarak *peptik ülser tedavisinde* kullanılmaktadır (144).

Meyan kökünün en önemli biyoaktif bileşenlerinden olan glisirizin (glisirizik asit), çay şekeri olarak bilinen sakkarozdan 50 kat daha fazla tatlılığa sahip suda çözünebilir bir pentasiklik triterpen glikozittir (145-147). Glisirizin, etki *Antiinflamatuar, anti-ülser, anti-alerjen ve anti-viral özellikleri* göstermektedir. Glisirizinin, *antiinflamatuar etkisinin bulunduğu* tespit edilmiştir (146).

6.1.18. Mürver: (*Sambucus nigra*)

6.1.18.1. Genel Özellikler

Yaklaşık budama yapıldığında 10 metreye kadar boylanabilen, yapılmadığında yan sürgünler vererek çalı formu alarak 2 metre kadar boylanana, çalı formu beyazımsı krem renkli çiçekleri olan bir bitkidir.

Sambucus cinsinin Dünyada 40 kadar türü olup ülkemizde iki türle temsil edilmektedir. *Sambucus nigra* ve *Sambucus ebulus* olarak iki türü yetişmektedir. *Sambucus nigra* odunsu gövdesi ile diğerinden ayrılır. Konumuz da gövdesi odunsu olan *Sambucus nigra*, kara mürver türüdür.

Kara mürver ülkemizde yabani olarak yetiştiği bölgelerde genellikle tarlaların kenarlarında tali unsur olarak kalmıştır. Son yıllarda ülkemizde tarımına da başlanmıştır.

Bitkinin çiçekleri ve meyveleri hariç zehirlidir. Tedavide kullanılan kısmı çiçek ve meyveleridir. Meyvelerinin de tam olgunlukta toplandıktan sonra kullanılması tavsiye edilmektedir. Çiçekleri ve meyvelerinde içecek yapılmakta, özütleri kozmetikte kullanılmaktadır.

2020 Covid-19 süreciyle bitki daha tanınır hale gelmiş, şurup vb ilaç formları da bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi amacıyla reçete edilir hale gelmiştir.

Kuzey Afrika, Avrupa, Batı Asya bölgelerinde yayılım gösteren *Sambucus nigra* Türkiye’de genellikle Marmara, Ege ve Karadeniz bölgelerinde bulunmaktadır. 500-2000m yükseklikte bulunan yol kenarı yamaçlar, yaprak dökken ormanlar, bağ,

bahçe kenarları doğal yetiştirme ortamını oluşturmaktadır. Bitki, serin ve genellikle güneşli iklimlerde, nemli topraklarda yetişmeye daha elverişlidir (110).

Sambucus nigra cinsi dışında Türkiye’de aşağıdaki tür de halk hekimliğinde bahsi geçen maksatlarla kullanılmaktadır: (25).

Sambucus ebulus: Sindirim, solunum, boşaltım, dolaşım sistemi, cilt, göz, hemoroid, şeker, romatizma, prostat, kas ağrısı, şişlik, felç, kadın, sakinleştirici, terletici, baş dönmesi ağrı, sedef, doku üşütmesi, ısırgan dalaması, kanser, kanser, tansiyon, zehirli hayvan sokması, böcek öldürücü ve kulak ağrısı tedavilerinde kullanılır.

6.1.18.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Sambucus nigra’nın çiçekleri idrar söktürücü (65, 148,149), terletici ve göğsü yumuşatıcı (65), balgam söktürücü (149), kan temizleyici, ağrı kesici, solunun iyileştirici olarak (150) kullanılmaktadır.

Meyveleri ise halk tıbbında hemoroit (151, 152), mide ağrısı (153), soğuk algınlığı (154), terletici (15), müshil (13, 149), tedavisinde kullanılmaktadır. Olgunlaşmış meyveleri bronşit ve astım gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır (15, 153,155, 156).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımı ise, Giresun, Kocaeli, Kırklareli, Antalya, Balıkesir Tekirdağ yörelerinde mide ağrısı, karın ağrısı, kabızlığa ve bağırsak kurtlarının tedavisinde; İstanbul, Tekirdağ, Trabzon yörelerinde nefes darlığı, öksürüğe ve boğaz ağrısı tedavisinde; Aydın, Sakarya, Yolava, Zonguldak, Balıkesir, Kocaeli, Denizli, Edirne ve Tunceli yörelerinde hemoroid ve şeker hastalığı tedavisinde; İzmir, Kırıkkale, Tunceli, Erzincan, Burdur ve Kocaeli yörelerinde yara, iltihaplı yara, çıban, egzama ve güneş yanığı tedavisinde; İzmir, İstanbul ve Tunceli yörelerinde idrar arttırıcı olarak; İstanbul, Bingöl, Tekirdağ ve Tunceli yörelerinde romatizma, felç ve kas ağrısı tedavisinde; Erzincan yöresinde kulak ağrısı tedavisinde; Bartın, Tokat, İstanbul ve Kırıkkale yörelerinde kısırlık, prostat hastalıkları ve prostat büyümesi tedavisinde; İstanbul yöresinde şişliklere karşı kullanılmaktadır (25).

Ege yöresinde ise, İzmirde gövde kabuğundan hazırlan dekoksasyon kusmaya ve kabızlığa karşı, çiçeklerinden hazırlanan balgam söktürücü, infüzyon dahilen soğuk algınlığı, öksürük, grip, hemoroid tedavisinde ve idrar arttırıcı olarak, yaprakları ve çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen terletici olarak, yapraklı kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen sakinleştirici olarak kullanılırken, Aydın ilinde yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen kabızlığa karşı; Balıkesir yöresinde çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen mide bulantısına karşı; Denizli ilinde ise meyveleri suda kaynatıldıktan sonra zeytinyağı ile karıştırıp merhem halinde haricen hemoroide karşı kullanılmaktadır (25).

6.1.18.3 Kadim Tıptaki Yeri

İbrahim bin Abdullah'ın (34), Cerrah-name ('Ala'im-i Cerrahin) adlı yapıtında ise bu bitki yılançık hastalığı tedavisinde, ağız ve diş preparatlarında gargara yapılarak uygulandığından, çörek otu ve biberiyle ezilip oluşturulan karışımının ise yaralarda tedavi edici olduğundan bahsedilmektedir.

Mehmed bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, sindirim sistemini çalıştırdığını, safra ve balgamın atılmasını sağladığını, adet söktürücü olduğunu belirtmiştir.

Pedanius Dioscorides (29), Materia Medica adlı eserinde mürverin iltihap azaltıcı, yanık iyileştirici, köpek ısırıklarında, ülser ve gut tedavisinde kullanıldığını yazmıştır.

6.1.18.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antienflamatuvar, antiflojistik, antiromatizmal, diüretik, laksatif* (yaprak) *pürgatif* (toprakaltı gövdesi) olarak rapor edilmiştir.

S. nigra ile yapılan şurupların bağışıklık sistemini güçlendirdiğini, kemoterapötik veya başka tedavilerle birlikte kanser ve AIDS hastalarına uygulandığında immüno-koruyucu veya immünostimülatör bir etkiye de sahip olduğu ortaya çıkmaktadır (157).

Mürver şurubu içirilen grip hastalarının %90'ının, 3 günün sonunda iyileştiği kanıtlanmıştır (15).

Çiçeği soğuk algınlığı, bronşit, öksürük gibi üst solunum yolu rahatsızlıklarında hem dahili hem harici olarak; larenjit, nezle ve nefes darlığı rahatsızlıklarında harici olarak kullanılmaktadır. Meyvesi ateşli hastalıkların, grip, soğuk algınlığı, bronşit, öksürük vb. üst solunum yolu rahatsızlıklarında dahili olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda terletici, idrar söktürücü ve bağırsak boşaltıcı özelliğe sahiptir (42).

6.1.19. Oğulotu: (*Melissa officinalis*)

6.1.19.1. Genel Özellikler

Oğulotu, ballıbababagiller ailesinden, limonumsu kokulu, 50-60 cm boylanabilen, çok yıllık otsu bir bitkidir. Haziran- eylül aylarında çiçeklenir. Çiçekleri beyaz, soluk pembe ve eflatun renklerinde olabilmektedir. Doğu Akdeniz, Batı Asya bölgelerinde yayılım gösteren bu bitki, Türkiyede genellikle Marmara ve Karadeniz bölgelerinde yetişmektedir (110).

Melissa officinalis'nin özel tıbbi kullanımı için Fransa, Bulgaristan, İtalya, Almanya, İspanya, ABD ve özellikle Macaristan gibi ülkelerde kültürü yapılmakta, (158) ve özellikle Batı Asya, Güney-Batı Sırbistan ve Kuzey Afrika'da yaygın olarak yetiştirilmektedir (110). Ülkemizde son yıllarda tarımına da başlanmıştır. Doğada *Melissa officinalis* var. *altissima* türü yaygındır.

Oğulotu (*Melissa officinalis*) bitkisinden çiçeklenme döneminden hemen önce hasat edilen herba kısımlarının su buharı distilasyonunda damıtılmasıyla melisa uçucu yağı elde edilir. 1 lt melisa uçucu yağı yaklaşık 1,5 ton herbadan elde edilmektedir. Ülkemizde genellikle sentetik olarak üretilen "melisa esansı", "melisa yağı" olarak satışa sunulmaktadır. Saf melisa uçucu yağı oldukça pahalıdır.

Ticarette "melisa" olarak yaygın olarak satılan bitki aslında limonotu çalısı (*Lippia citriodora*) türüdür. İki tür arasında kokuları dışında bir benzerlik bulunmamaktadır. Familyaları bile farklıdır. Doğru melisa türü *Melissa officinalis* olarak bilinen oğulotu türüdür.

Sivrisinek ve karıncaları kaçırmaya yardımcı olarak değerlendirilir.”

Arıcılıkta “oğul döneminde” koloninin kovanı rahat bulabilmesini sağlayıcı olarak bir demet oğulotu kovan içine sindirilir. Arılar kısa sürede kovandaki yerlerini alır. Oğulotunda bulunan fitokimyasalların arılardaki nazanov beziyle (feromon bezi) etkileşime girmesi sebebiyle arıların oğulotu kokusuna yönlendikleri belirtilir.

6.1.19.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Melisa yaprakları mideyi ve yatıştırıcıdır (15). Halk tıbbında, migren, uykusuzluk ve mide rahatsızlıklarını tedavi etmek, bunlara ilave olarak kalbi güçlendirmek ve belleği geliştirmek için alternatif bir tedavi olarak kullanılmaktadır (159).

Melissa "yürek neşesi" olarak da bilinir. Ruhu yükselten bitkilerden biridir denmesi de yürek neşesi tanımlamasına atıf gibi. Sinirleri yatıştıran, kaygı ve hüzün duygularını uzaklaştırmaya yardımcı olan bu kıymetli bitki zihin toniğidir de aynı zamanda. Ayçiçeği gibi ince bir sabit yağ içinde seyreltilerek hazırlanan cilt serumu akne, egzama vb cilt problemleri için kullanılır. *Depresyon vb ruhsal hezeyanlar* için aroma lambasına damlatılarak (bergamot uçucu yağı ile birlikte) ortama yayılması tavsiye edilmektedir (56).

Melissa officinalis, sinirsel baş ağrısı, yüksek ateş ve soğuk algınlığı tedavisinde kullanılır (160). Herba kısmı astım, kalp hastalıkları, şeker hastalığı, bronşit ve kanser karşıtı olarak kanserlerin tedavisinde kullanılmaktadır (25, 161). Yaprığı sakinleştirici, uykusuzlukta, hafif mide şikayetlerinde ve karın ağrılarında dahili olarak kullanılmakta ve uçuk tedavisinde de harici olarak kullanılmaktadır (43).

Arjantin ve Brezilya’da bitkinin yaprakları yatıştırıcı olarak tüketilmektedir. İtalya’nın farklı bölgelerinde de bitkinin toprak üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon ve dekoksion yatıştırıcı olarak kullanılır. İspanya’nın farklı bölgelerinde ise ishal kesici, gaz söktürücü, karın ağrılarında ve sindirim kolaylaştırıcı olarak kullanılmaktadır. Sakarya’da astım, kalp rahatsızlıkları, şeker hastalıkları gibi hastalıklarda ve üst solunum yolu enfeksiyonlarında kullanılmaktadır (43).

Balıkesir, Denizli, İzmir, Uşak illeri gibi Ege bölgesine bağlı illerde kalp ve damar hastalıklarında, kalp damarlarını açıcı, kanı temizleyici etkisiyle, ayrıca mide, astım, şeker hastalığı tedavi edici, sinir sistemini yatıştırıcı, uyku getirici özellikleriyle de psikolojik rahatsızlıklarda kullanıldığı belirlenmiştir (162).

Türkiye genelinde halk tıbbında kullanımını ise, Balıkesir, Muğla, Sakarya, Burdur, Çanakkale, Edirne ve Giresin yörelerinde mide rahatsızlıkları, mide ağrısı, mide bulantısı, karın sancısı, kabızlığı, bağırsak rahatlığı ve sindirim kolaylaştırıcı olarak; Denizli, Kahramanmaraş, Balıkesir, Antalya, İstanbul ve Malatya yörelerinde soğuk algınlığı, nefes darlığı, burun tıkanması ve solunum sistemi hastalıklarının tedavisinde; Antalya, Balıkesir, Giresun, İzmir, Burdur, Kırklareli, Bursa, Çanakkale, Muğla, Edirne, Kütahya ve İstanbul yörelerinde kalp hastalığında, kalp çarpıntısında, kalp kuvvetlendirici, ritim bozukluğu, kalp-damar hastalığı ve damar sertliği tedavisinde; Sakarya ve Tekirdağ yörelerinde sistit ve ter kokusunu önlemede; Kırıkkale yöresinde böbrek iltihaplanmasına karşı; Kahramanmaraş ve Sakarya yörelerinde kas gevşetici olarak; Niğde, Gaziantep ve Kilis yörelerinde sakinleştirici olarak; Antalya yöresinde burun tıkanıklığını giderilmesinde; Çanakkale yöresinde yumurtalık hastalıklarının tedavisinde; Antalya ve Giresun illerinde ağrı ve migren tedavisinde; Kırıkkale yöresinde kanser tedavisinde kullanılmaktadır (25).

Ege yöresinde ise, Balıkesir ilinde yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen soğuk algınlığı, nefes darlığı, kalp hastalığı ve damar sertliği tedavisinde; yapraklarından hazırlanan dekoksasyon ise dahilen tansiyon düşürücü, şeker hastalığı ve damar sertliğinin giderilmesinde, yapraklı dallarından hazırlanan dekoksasyon dahilen mantar hastalığı, idrar yolu hastalıkları tedavisinde; İzmir ve Çanakkale yörelerinde yapraklı dallarından hazırlanan dekoksasyon dahilen sakinleştirici ve unutkanlığa karşı; Çanakkalede yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen kalp çarpıntısının giderilmesinde, yapraklı dallarından hazırlanan dekoksasyon dahilen romatizma hastalığının tedavisinde; Muğla ve İzmir yörelerinde toprak üstü kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen kalp kuvvetlendirici olarak; Muğlada ise yapraklarından hazırlanan dekoksasyon dahilen karın ağrısının giderilmesinde kullanılır (25).

6.1.19.3 Kadim Tıptaki Yeri

Theophrastus'un *Historia Plantarum* kitabında bu bitkinin eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından tıbbi amaçlı kullanımının M.Ö. 300 yıllarına kadar uzandığı kaydedilmiştir. İlk yüzyılda Romalı doğabilimci Plinius, arı kovanlarına yakın dikilmiş oğul otu bitkisinin arıların kovana dönmelerini teşvik edeceğini yazmıştır (163).

İbni Sina *El-Kanun (66) fi't-Tıb* adlı eserinde depresyon ve melankoli tedavisinde Melisa kullanımının gerekliliğinden bahsederek *M. officinalis* bitkisinin bütün cinsel hastalık ve sevdavi hastalıkların tedavisinde etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu bitkinin insan beyninde oluşan tıkanıklık ve nefes darlığı gibi marazları giderdiği, balgam söktürücü olduğu, kalbi yatıştırdığı ve ağızda oluşan kötü kokuyu gidermeye yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde örümcek ısırıkları, adet düzenleyici, diş ağrıları, guatr, ülser, gut için kullanıldığını, bildirmektedir

İlyas Matar (164) *Kolera Risalisinde*, kolera hastalarına oğul otu bitkisinin çayının içerilmesini önermiştir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (29), *Lehçetü'l-Lügat'ında* bu bitkinin ağız kokusunu giderdiğini, zihni rahatlattığını, melankoli ve huzursuzluğa iyi gelip sinirleri yumuşattığından bahsetmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bu bitkinin diş ağrılarına iyi geldiğinden, çibanlara, ağız kokusuna, mide soğukluğuna, bağırsak problemlerine iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

Ebû Bekir Nusret Efendi'nin (68) "*Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni*" adlı tıp eserinde ise oğulotunun kalp ağrısına iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

Hekim Bereket'in (39) Hulāsatı't Tıbb adlı eserinde bu bitki, uyku getirmeye yardımcı olan bir macunun terkininde kullanılmaktadır.

6.1.19.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

ESCOP monograflarına göre günümüzde yaygın olarak gerginlik, huzursuzluk ve sinirlilik ve minör spazmlar gibi sindirim rahatsızlıklarının semptomatik tedavisinde kullanılmaktadır.²⁹

Melissa officinalis bitkisinin alzheimerda bilinç düzeyini arttırdığı ve ruh halini iyileştirdiği; anksiyete ve buna bağlı uykusuzlukta, radyasyon maruziyetine dayalı oksidatif stres gibi durumlarda etkili olduğu rapor edilmiştir (165- 169).

İnvivo araştırmalara göre bitki antioksidan, analjezik ve antienflamatuvar etkinlik gösterdiğinden diyabetik nöropatide de kullanımının faydalı olacağı bildirilmiştir (87, 170-172).

Melissa officinalis yaprak drogu sakinleştirici, uykusuzlukta, hafif mide şikayetlerinde ve karın ağrılarında dahili olarak kullanılmaktadır. Uçuk tedavisinde de harici olarak kullanılmaktadır (42).

6.1.20. Ökseotu: (*Viscum album*)

6.1.20.1. Genel Özellikler

Bazı ağaçlarda³⁰ yarı parazit olarak yaşayan otsu asalak bir bitkidir. Üremesini kuşları vektör olarak kullanmasıyla gerçekleştirir. Tohumları kuşların kursağında enzimle uyarılır, kuşlar dışkıladığında tohum ağacın gövdesine tutunarak kambiyum dokuya ulaşır ve buradan köklenme başlar.

Ökseotu için Anadolu'da "ağacın derdi" denir, dertli yani yaşlı hasta ağaçlarda yeşerdiğine inanılır. Bu bağlantıdan yola çıkarak "imzalar doktrini"³¹

²⁹ *Melissae folium* - ESCOP 2013

³⁰ Ahlat, armut, çam, söğüt, kavak, gürgen, alıç, elma, badem, kayısı vb

³¹ "Doctrine of signatures"

konusunda da bahsi geçen bir bitkidir. Yine bu benzerlikten yola çıkılarak bitkinin kanser hastalıklarında kullanılabileceği konusunda çalışmalar yapılmıştır.

Meyveleri yapışkan madde ihtiva ettiği için, yapıştırıcıya ihtiyaç duyulan doğal /organik odaklı projelerde yapıştırıcı unsur olarak değerlendirilmiştir (65).

6.1.20.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Halk tıbbında kas ve kemik bozukluklarında, ülser, kanser, sara ve diyabet hastalıklarında kullanılmakta ayrıca tansiyon düzenleyici ve sinirleri yatıştırıcı etkilerinden dolayı da tercih edilmektedir (173-175). Yaprığı ve dalı tansiyon düşürücü, bağışıklık sistemini güçlendirici, kemoterapinin istenmeyen etkilerini yok ederek hastaların yaşam kalitesini artırıcı olarak dahili şekilde kullanılmaktadır (43).

Anadolu'da meyve ve yapraklı dallar kabızlık, idrar söktürücü, istifra ettirici, kuvvetlendirici ve tansiyon düşürmede olarak kullanılır. Çayı dahilen, mide ağrısında, hemoroid tedavisinde, diyare prostat ve idrar güçlüğünde kullanılır. Haricen romatizmal ağrı ve kesiklerin tedavisinde yararlanır. Meyvelerin yakı sakızı ile birlikte ezilmesinden sonra yakı halinde romatizma ağrılarının tedavisinde kullanılmaktadır (43).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Karaman ve Muğla yörelerinde karın ağrısı ve ülser tedavisinde; İzmir, Konya, Rize, Antalya, Elazığ, Muğla, Balıkesir ve Hatay yörelerinde damar sertliği, hemoroid, kalp rahatsızlıkları, şeker hastalığı ve tansiyon düşürücü hastalıkları tedavisinde; Kahramanmaraş, Balıkesir, Nevşehir ve İzmir yörelerinde böbrek taşı, idrar yolu hastalıkları ve idrar arttırıcı olarak; Karaman, Muğla, Çanakkale, G.antepe, Şanlıurfa ve Van yörelerinde romatizma tedavisinde; Ankara, Konya, Balıkesir ve Muğla illerinde kanser tedavisinde kullanılmaktadır (25).

Ege yöresinde ise, Denizli ilinde yapraklı dallarından hazırlanan dekoksion dahilen egzama tedavisinde; Balıkesirde yapraklı dallarından hazırlanan dekoksion dahilen mantar hastalığı, idrar yolu hastalıkları tedavisinde; Muğla ve Çanakkale yörelerinde yapraklı dallarından hazırlanan dekoksion dahilen romatizma hastalığının tedavisinde; İzmir ve Çanakkale illerinde ise yapraklı dallarından

hazırlanan dekoksiyon dahilen sakinleştirici ve unutkanlığa karşı kullanılmaktadır (25).

6.1.20.3 Kadim Tıptaki Yeri

Ahmed el-Mârdânî (35), Kitabul'l - Müntehab Fi't - Tıb adlı eserinde ökseotu; hemoroit için hazırlanan bir fitilin terkinde yer almaktadır.

Mehmed bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, sara, havale, baş dönmesi, felç, ödem, safra kaynaklı yaraların tedavisinde kullanıldığını, bedeni güçlendirme etkisinin olduğunu belirtmiştir.

Hekim Bereket'in (40) Hulâsatu't Tıbb adlı eserinde bu bitki, kirpik batmasında kullanılmaktadır.

6.1.20.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Ökseotu *kardiyovasküler* bozukluklar için tedavide ve onkoloji alanında modern tıpta kullanılmaktadır.³²

Kanser tedavisinde 1900'lü yılların başından bu yana kullanıldığı belirtilmektedir. Kemoterapi yan etkileri olan mide bulantısı, kusma gibi etkilere karşı kullanılmıştır (176-182).

V.album yaprak ve dallarından elde edilen ekstratlar, *sedatif*, *diüretik*, *vazodilatatör*, *hipotansif*, *antiinflamatuar*, *kan şekeri düşürücü*, ve *kardiyak depresan* etkilere sahiptir. Bu etkilerinden dolayı *sinirsel taşikardide*, *histeri*, *ateroskleroz*, *spondilit*, *periartirit*, *artirit*, *baş dönmesi*, *hipertansiyon*, *hipertansiyona bağlı baş ağrısı* ve *bazı enflamasyonlu hastalıkların* tedavisinde kullanılmaktadır (43).

Yaprağı ve dalı tansiyon düşürücü, bağışıklık sistemini güçlendirici, kemoterapinin istenmeyen etkilerini yok ederek hastaların yaşam kalitesini artırıcı olarak dahili şekilde kullanılmaktadır (42).

³² Assessment report on *Viscum album* L., herba EMA/HMPC/246778/2009.

Meyveleri kan basıncını düzenleyicidir. Özellikle iç kanamalarda ve büyük miktarlardaki kan kayıplarında kullanılmaktadır. Bitkinin gövdesi sakinleştirici etkisi sebebiyle mental fiziksel yorgunlukta, histeride ve trankilizan olarak ajitasyon, anksiyete ve epilepsi gibi nörolojik bozukluklarda kullanılır. Ekspektoran ve tonik etkilerinin yanı sıra kramplarda ve gut hastalığında da kullanılışı mevcuttur. Bitki tümör tedavisinde adjuvan; romatizma, eklemlerin dejeneratif, iltihaplanmalarında, arterioskleroz profilaksisinde ve orta dereceli hipertansiyonda, astım, diyare, histeri, sinirsel taşıkardi, sinirlilik amenore, baş dönmesi ve boğmaca da kullanılır. Çin tıbbında eklem, kas ve tendon ağrılarında, sırt ağrıları ve lumbaguda, hamilelik, agalakti sırasındaki vajinal kanamalarda; homoöpatide yüksek ve düşük kan basıncında, kardiyak aritmide, eklem dejenerasyonunda ve baş dönmesinde kullanılır. Vicum album preparatları kanser tedavisinde genellikle enjektabl formda hazırlanmaktadır. İntrakütan, subkütan, intravenöz, intratümöral, intraplevral ve intravezikal, olarak uygulanabilir (43).

6.1.21. Sakızağacı: (*Pistacia lentiscus*)

6.1.21.1. Genel Özellikler

Sakızağacı, kurak iklim şartlarına dayanıklı, Akdeniz iklimi bitkisidir. 3-4 metreye kadar boylanabilir. Ülkemizde Ege, Marmara, Akdeniz bölgelerinde kıyı bölgelerde yabancı formu olarak yayılış göstermektedir. Sakız adasında damla sakızı elde edilen tür, *Pistacia lentiscus* var. *chia* adıyla bilinen bir varyetedir. Bu varyeteden geliştirilen ticari klonların tarımı yapılmaktadır.

Ülkemizde de son yıllarda tarımı yapılarak yeniden sakız yetiştiriciliğine başlanmıştır. Klonal çoğaltım konusunda da ümit verici çalışmalar bulunmaktadır. İzmir Çeşme, Çanakkale Ayvacık, Balıkesir Ayvalık ilçelerinde tarımının yapılması için adımlar atılmış, bazı yerlerde kapama sakız bahçeleri tesis edilmiştir.

Pistacia cinsine ait menengiç olarak bilinen ve tohumlarından sabit yağ elde edilip “bittim” adıyla sabunlar üretilen *Pistacia terebinthus* ile Güneydoğu bölgemizde kuruyemiş için yetiştirilen *Pistacia vera* iki önemli türdür.

Pistacia lentiscus türü Türkiye, İtalya, Yunanistan, ve İspanya'nın kıyı floralarında kendiliğinden yetişen *Pistacia* cinsine ait 14 türden birisidir (183).

6.1.21.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Gerek dünyada gerekse ülkemizde balgam söktürücü, diş etlerini kuvvetlendirmek ve ağız kokusunu gidermek amacıyla kullanılmıştır. Elazığ, Sivrice'de bitkinin olgunlaşmış meyvelerinden kahve yapılmakta ve bu kahve özellikle diüretik olarak tüketilmektedir. Sakız adasında reçinesi gastralji, dispepsi ve peptik ülserde kullanılmaktadır, uçucu yağı antienflamatuar ve antimikrobiyal etki gösterir. Mide ve ülser tedavisinde kullanılır (43).

Reçinesi hazımsızlık, *Helicobacter pylori* kaynaklı mide ülserinde dahili olarak ciltteki hafif iltihaplı yaraların tedavisinde harici olarak kullanılmaktadır (42). Reçinenin alkollü, kloroformlu veya eterli çözeltileri bir pamuk yardımıyla diş oyuklarına yerleştirildiğinde yaranın üzerine bir tabaka oluşturarak korunmasını

sağlar. Diş hekimliğinde dolgu materyali olarak kullanılır. Çiğnenmiş reçinesi ferah bir nefes ve aynı zamanda diş etleri sıkılaştırmada etkilidir (43).

6.1.21.3 Kadim Tıptaki Yeri

Sakız ağacı 1. yüzyıldan itibaren sakız adasında kültüre alınarak farmasötik amaçlar için kullanılmıştır. Hipokrat, Dioscorides, Theophrastus ve Galenos gibi antik dönem hekimleri, karın ağrısı, hazımsızlık ve ülser gibi rahatsızlıkların tedavisi için *Pistacia lentiscus*'u kullandığı bilinmektedir (184, 185).

Discorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde mide, bağırsak problemleri, mesane ve rahim rahatsızlıklarında kullanılabileceğinden bahsetmiştir.

Galen; sakızın, vücuttaki kan miktarını fazlalaştırdığını, ayrıca kronik öksürük, bronşit ve zatürre gibi hastalıkların tedavisinde kullanıldığını vurgulamıştır. Ayrıca nasır oluşturmeyen kemikleri düzelttiğini, rahim akıntılarını kontrol ettiğini, ülserlerin yayılmasını önlediğini ve idrar söktürücü olduğunu belirterek, gargara olarak kullanıldığında gevşek dişleri sıkılaştırdığını, merhemlerle karıştırıldığında yüzün parlamasını sağladığını, çiğnendiğinde nefesi tatlandırdığını, diş etlerini sabitlediğini belirtmiştir. (186).

İbn Sînâ (66) “*El-Kânûn Fî't-Tıbb*” adlı eserinde sakız ağacının, bağırsaklarının iyi çalışması için insanların yaşlılık döneminde kullanması gerektiğini belirtmiştir.

İbn Kemâl (95) *Kemâliyye* adlı tıp eserinde sakızın idrar tutamama hastalığı tedavisinde kullanıldığını belirtmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) “*Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân*” adlı eserinde sakızın, kusmaya iyi geldiğini, basur kanamasını kesen bir fitilin ve kırıkların tedavisinde kullanılan bir karışımın terkiibinde yer aldığından, karaciğere iyi geldiğinden bahsetmektedir.

İbn-i Baytar'ın (33) *Tercüme-i Müfredât* adlı eserinde, bu bitkinin yağının uyuza, rahim ve kulak ağrısına iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

İbrahim bin Abdullah (34) tarafından yazılan Alâim-i Cerrâhîn adlı eserdeise bu bitki; 20. Babta sıtmaya ve çiğere iyi geldiğinden bahsedilmekte (varak 241a/7), bütün hapların anlatıldığı bölümde ise (18. bab) safra giderici özelliklerinden bahsedilmektedir (varak 211a/5).

Derviş Mehmed (49), Neşati Yağı risalesinde bu bitkinin damıtılmış yağının; mide hastalıkları, dizanteri için dâhilen ve haricen kullanıldığı yer almaktadır.

Mehmed bin Ali (36), Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserinde bu bitkinin, yaraları, iltihapları, karın ağrılarını, kanlı ishali tedavi ettiğini, kanama durdurma özelliği olduğunu, mideyi kötü salgılardan temizlediğini, böbreği ve mesaneyi temizlediğini, öksürüğü ve nefes darlığını engellediğini belirtmiştir.

Ebû Bekir Nusret Efendi'nin (68) "Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni" adlı tıp eserinde bu bitkinin mideye iyi geldiğinden, hazmı kolaylaştırdığından bahsedilmektedir.

Muhyiddin Mehi (41), Müfid adlı eserinde bu bitkinin, bağırsak rahatsızlıklarında kullanıldığından, öksürüğe iyi geldiğinden bahsedilmektedir.

6.1.21.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *analjezik, antitusif, karminatif, diüretik, balgam söktürücü, odontalgik, sedatif* olarak rapor edilmiştir. Son 30 yıl içerisinde, sakız reçinesinin yaygın olarak çeşitli insan rahatsızlıklarına karşı potansiyel tedavi edici özellikleri için çalışılmıştır.

Cildin küçük iltihaplarının tedavisi ve yaralarda yaygın olarak ve ayrıca dispeptik bozukluklarda tıbbi ürün olarak kullanılmaktadır (187).

Birçok araştırmacı sakız reçinesinin gastrointestinal rahatsızlıklara yararlı etkileri için *antimikrobiyal etkinliği* ortaya konmuştur (188- 190).

Pistacia lentiscus 'un *antibakteriyel özelliklerinin yanı sıra, antiinflamatuvar, antioksidan, antiaterojenik olarak fonksiyon gösterdiği, hepatoprotektif, kardiyoprotektif özelliklere* sahip olduğu da belirlenmiştir (191-195).

Diş hekimliğinde, sakız reçinesi bakteri büyümesine karşı oral antiseptik olarak kullanılarak dişlerde plak oluşumuna karşı koruma sağlamaktadır (196, 197).

Pistacia lentiscus ‘un farklı kanser türmelerine karşı potansiyel bir bitki oduğı tespit edilmiştir (198).

6.1.22. Sarı Kantaron: (*Hypericum perforatum*)

6.1.22.1. Genel Özellikler

Sarı kantaron, 60-80 cm kadar boylanabilen, Mayıs sonundan, Haziran sonuna kadar sarı renkli çiçeklerini açmaya devam eden, çok yıllık otsu bir bitkidir.

Yaprakları güneşe doğru tutulduğunda delik şeklinde yağ guddeleri görüldüğünden “binbirdelikotu” olarak da bilinir. Türkiye’de 46’sı endemik olmak üzere 96 kantaron türü yayılış gösteriyor.

Arasında zehirli türler de bulunan kantaronlardan tedavide kullanılan türü *Hypericum perforatum* türüdür. Bu tür de ülkemizde yaygın olup içerdiği hiperisin etken maddesi farmakopelere uygun olduğu gösterilmiş.

Çiçek hasadında çiçeklerin tam açmamış olması, tomurcuk halindeyken çiçeklenmenin başladığı kısımdan itibaren kesilerek toplanması gerekir. Toplama zamanında fotoğraftaki gibi hiperisinden dolayı tırnakları kırmızıya boyar.

Mutlaka gölgede veya ısı kontrollü kurutma sistemlerinde kurutma yapılmalıdır. Kuruduktan sonra keten çuvallar veya kraft çuvallarda paketlenmektedir.

Sarı kantaron çiçeklerinden “kantaron yağı” elde edilir. Kantaron yağı yapmak için kantaronlar tomurcuklanma döneminde hasat edilir. İnce kıyılan çiçekli herba cam kavanoza aktarılır, üzerini örtecek kadar zeytinyağı ilave edilip kapak kapatılır. 3-6 hafta -hergün çalkalanır- güneşte bekletilir. Süre sonunda yağa kırmızı rengini veren hiperisin maddesi çözünür. Yağ kırmızı olur ve zeytinyağı adı bundan sonra kantaron yağı olur.

Hypericum perforatum cinsine ait bu tür dışında Türkiye’de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

H. adenotrichium: Şeker hastalığı tedavisinde kullanılır.

H. androsaemum: Sindirim sistemi hastalığı tedavisinde kullanılır.

H. armenum: Baş ağrısı tedavisinde kullanılır.

H. atomarium: Sindirim sistemi ve uykusuzluk hastalıklarında ve kuvvet verici olarak kullanılır.

H. aviculariifolium: Sindirim ve boşaltım sistemi hastalığı tedavisinde kullanılır.

6.1.22.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları kılıçotu, binbir delikotu, koyunkıran, yaraotu, kanotu’dur. *Hypericum perforatum*, Çiçeklerinin zeytinyağında bekletilmesiyle hazırlanan “sar kantaron yağı” yanık tedavisinde etkili olduğu belirtilmektedir (15, 199- 203).

Haricen yara-yanık iyi edici romatizma, kas, eklem, ağız içi yaraları diş ağrısı ve cilt hastalıklarında kullanılır (44). Toprak üstü kısmı ise sakinleştirici olarak dahilen kullanılmaktadır (43).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Afyon, Balıkesir, Çanakkale Iğdır, K. Maraş, Kırşehir, Manisa, Tunceli, Denizli, Karaman, Konya, Bursa, Siirt, Bingöl, Yalova, Mersin ve Sakarya yörelerinde mide rahatsızlıkları, mide ağrısı, sindirim kolaylaştırıcı ve mide ülseri hastalıklarının tedavisinde; Çanakkale, Erzincan, İstanbul, Kırıkkaleli, Niğde, Rize, Trabzon, Siirt ve Kastamolu yörelerinde soğuk algınlığı, nefes darlığı, öksürük, grip, bronşit, faranjit ve verem hastalıklarının tedavisinde; Niğde, İstanbul, Mersin, Iğdır, Balıkesir, Yozgat, Nevşehir, Tunceli ve Giresun yörelerinde hemoroid, kalp, damar hastalıkları ve damar sertliği hastalıkları tedavisinde; Muğla, Tekirdağ, Nevşehir, Çanakkale, Manisa, Aydın, Denizli, Edirne, Elazığ, Giresun, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Mersin ve Rize yörelerinde cilt hastalıkları, yara ve çatlak, iltihatsız yara, yanık, mayasıl, sedef, uçuk ve dudak çatlağı tedavisinde; Çanakkale, Muğla, İstanbul, Balıkesir yörelerinde

romatizma, incinme ve artrit tedavisinde; İzmir, Amasya, Manisa, Muğla, Edirne, Giresun, İstanbul, Siirt, Elazığ, Balıkesir, Rize ve Uşak yörelerinde depresyon, sakinleştirici ve uykusuzluk tedavisinde; Tekirdağ ve Giresun yörelerinde kulak ağrısı ve iltihaplı kulak, burun, boğaz hastalıklarının tedavisinde; Kırıkkale ve Giresun yörelerinde yaralar ve diş ağrısı hastalıklarının tedavisinde; Çanakkale, Mersin, Karaman, Denizli ve Karaman yörelerinde adet sansıcısı, kadın hastalıkları ve prostat tedavisinde; Kırıkkale, Yalova, Yozgat, İzmir yörelerinde, kanser, kuvvet verici, alerji ve ateş düşürücü olarak kullanılır (25).

Ege bölgesinde ise, Muğla, Balıkesir ve Çanakkale yörelerinde çiçekli dallarından hazırlanan infüzyon dahilen mide rahatsızlığı tedavisinde; Muğla ve Denizli yörelerinde, çiçekli kısımları zeytin yağına koyulup bekletildikten sonra süzülerek mide rahatsızlığı tedavisinde; Manisa, Muğla ve İzmir yörelerinde çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen damar sertliği tedavisinde; Balıkesir yöresinde çiçeklerinden hazırlanan infüzyon dahilen öksürüğe, çiçekli dallarından hazırlanan çay ise bir gece dışarıda bekletilerek dahilen hemoroid ve romatizma ağrısının giderilmesinde karşı kullanılır (25).

6.1.22.3 Kadim Tıptaki Yeri

Çeroki Kızılderilileri *Hypericum perforatum* 'u adet söktürücü olarak, ishal ve ateş durumlarında kullanmışlardır, ayrıca çayını boğaz ağrısı ve cinsel temasla bulaşan hastalıkların tedavisinde, öğütülmüş yapraklarını burun kanamalarının durdurulmasında ve köklerini lapa haline getirilmesiyle de yılan sokmalarına karşı kullanmışlardır (204).

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde idrar söktürücü, yara iyileştirici, adet düzensizlikleri için önermiştir..

Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica*'da kantaronun gut hastalığı ve dil felcine faydaları olduğunu belirtmektedir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), *Lehçetü'l-Lügat*'ında kantaronun rahim ağrılarına iyi geldiğini, vücuttaki iltihapların iyileşmesine destek olduğunu, yaraların daha hızlı iyileşmesini sağladığını belirtmiştir.

Hekim Dâvûd Antâkî'nin (32) “*Nüzhetü'l- Ezhân fi İslâhi'l -Ebdân*” adlı eserinde bu bitkinin kulunç için yapılan lavmanın içeriğinde kullanıldığından bahsetmektedir.

Mehmed bin Ali (36), *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede* adlı eserinde bu bitkinin, böbrek ve mesane taşlarının, zehirli hayvan sokmasının, ağrı ve yaraların tedavisinde kullanıldığı, toksinlerin vücuttan atılmasını sağladığını belirtmiştir.

Sabuncuoğlu (37), *Mücerrebname* adlı eserinde bu bitkinin, ağrı kesici özelliği olduğundan, yaraları tedavi ettiğinden, romatizma tedavisinde kullanıldığından ve kadın hastalıklarına iyi geldiğinden bahsetmektedir.

6.1.22.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi etkileri *antidiyareik, antiromatizmal, antibakteriyel, antiinflamatuvar, aperitif, dijestif, diüretik, ekspektoran, laksatif, tonik ve antidandruff* olarak rapor edilmiştir.

Sarı kantaronun toprak üstü kısmı sakinleştirici olarak dahilen kullanılmaktadır (42).

Modern tıpta hafif ile orta dereceli depresif durumlar, psiko vejetatif bozukluklarında, ikincil olarak sinirsel huzursuzluk ve uyku bozukluklarının destekleyici tedavisi içinde kullanılmaktadır (205).

H. perforatum günümüz araştırmalarında en çok depresyon tedavisinde kullanıldığı görülmektedir, yapılan klinik çalışmalar sonucunda plaseboya göre üç kat daha yüksek antidepresan etki gösterdiği ortaya çıkmıştır (206). Yapılan araştırmalar bu bitkinin hafif depresyon vakalarında etkili olduğunu göstermektedir (206).

Kulak ağrısına yönelik tedavi çeşitlerinde de özellikle çocuklarda kullanılmaktadır (207).

Martarelli ve arkadaşları tarafından yapılan sarı kantaron bitkisinin prostat kanserinde kullanılabileceğini bildirmiştir (208).

Yapılan araştırmalarla *Hypericum perforatum*'un *aidse karşı ve antitümör* (209), *antiviral* (210), *antibakteriyel* (211) *antikanserojen* (212), *analjezik* (213) ve *hepatoprotektif* (214) etkilerinin olduğu rapor edilmiştir.

6.1.23. : (*Plantago lanceolata*)

6.1.23.1. Genel Özellikler

Plantago lanceolata, 50 cm'e kadar boylanan, çok yıllık, otsu tıbbi bir bitkidir. Sinirliotgiller ailesindedir. Diğer türlere göre *Plantago major* ve bu tür doğal olarak daha geniş alanda yayılış gösterir. Genellikle rutubetli yerler, çayırılık alanlarda kurumuş su arklarının kenarlarında, şehirlerde kaldırım kenarları, duvar diplerinde bolca görülebilmektedir. Ebegümeçi, papatya, ısırgan gibi türlerle bir arada görülebilir.

Yapraklarındaki damarlanma görüntüsü sebebiyle damarotu veya sinirliot isimlerini almıştır.

Plantago cinsine ait bu tür dışında Türkiye'de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır:

P.afra: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılır.

P.atrata: Cilt hastalıkları ve kan dindirici olarak kullanılır.

P.coronopus: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılır.

P.intermedia: Boşaltım sistemi cilt hastalıkları sıtma ve hemoroid tedavisinde kullanılır.

P.lagopus: Sindirim sistemi hastalıklarında kullanılır.

P.major: Sindirim, solunum ve boşaltım sistemi hastalıklarında dolaşım, sıtma, ağız, diş, cilt, zehirli hayvan sokması, hemoroid, güneş çarpması, kadın, kan dindirici, verem, ağrı, romatizma, sakinleştirici, uykusuzluk, siroz, dolama, yılcık, prostat, kanser, guatr, gece yanığı, sedef, tansiyon, kolesterol ve şeker hastalıkları tedavisinde kullanılır.

P.media: Cilt sorunları, kan dirienci arttırıcı, boşaltım sistemi ve karaciğer yetmezliğinde kullanılır.

6.1.23.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları bağaotu, bağa yaprağı, sinirli yaprak, damarotu, sinirotu, yilandili, yaraotu, beşdamar otu, sivilli ot olarak geçmektedir.

Plantago lanceolata burkulan ya da vücutta ağrı olan herhangi bölgeye üç dört yaprak çiğ olarak sarılır. Bu sarımın ağrı kesici olarak etki gösterdiği, açık yaralarda da yine aynı yöntemle iyileştirme etkisi olduğu söylenmektedir.

Tansiyonu ve kan şekerini düzenlemede, idrar söktürmede, bağırsak iltihaplarını gidermede, mantar hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır, kan temizleyici, idrar söktürücü ve yara iyileştiricidir.

Ağız, üst solunum yolu enfeksiyonlarında gargara yapılarak, göz iltihaplarında ise damla halinde kullanılmaktadır. Bitkinin çayı ise altını ıslatan çocuk ve yaşlılara içirilir. Yapraklarının lapa haline getirilip kullanılmasıyla, yaralar ve çıbanların tedavi olur. Tohumları ise iyi bir bağırsak temizleyicidir.

Yaprakları solunum yolları rahatsızlıklarında demlenerek içilir (56). Soğuk algınlığı, öksürük, bronşit, ağız ve yutak iltihabı durumlarında dahili olarak kullanılmaktadır (43). Sinirliot

Türkiye genelinde halk tıbbında, Balıkesir, Ordu, İstanbul, Hakkari, Kırklareli, Tunceli, Afyon, Trabzon, Van, Giresun, Edirne, Uşak, Ağrı yörelerinde tedavisinde; Bitlis, Denizli, İzmir, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Konya, Trabzon, Van, Kayseri, Çankırı, Giresun, Denizli ve Niğde yörelerinde, tedavisinde; Niğde, Balıkesir, Manisa, Kayseri, Sakarya, İstanbul, Denizli, Bingöl, Giresun, Antalya, Elazığ, Hakkari, Van, Iğdır, Kırklareli, Bitlis yörelerinde Ağrı, Ankara, Antalya, Balıkesir, Batman, Bingöl, Bitlis, Çankırır, Denizli, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hakkari, Iğdır, İstanbul, Karaman, Kars, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Muş, Niğde, Sakarya, Siirt, Tekirdağ, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat, Ağrı, Uşak, Bilecik, İzmir yörelerinde;

Mersin, Tokat, Giresun, Muğla ve Uşak yörelerinde; İstanbul, Rize, Sakarya ve Balıkesir yörelerinde İstanbul'da olarak kullanılır (25).

Ege yöresi halk tıbbında ise, İzmir, Balıkesir, Çanakkale yörelerinde yapraklarından hazırlanan dekoksion dahilen öksürüğe karşı; yapraklarından hazırlanan dekoksion dahilen kullanılırken; Balıkesir, Manisa, Muğla yörelerinde; Balıkesir yöresinde çiçekli kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen; Manisa yöresinde ise, taze yaprakları ezildikten sonra zeytinyağı ile karıştırılıp bu karışım haricen yara tedavisinde; Muğla'da kurutulmuş yaprakları, olarak kullanılır. Uşak'da ise, yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen istem dışı idrar yapmaya karşı, taze yaprakları suda haşlandıktan sonra lapa halinde haricen yara tedavisinde, bitkinin tohumları dahilen kabızlığa karşı kullanılmaktadır (25).

6.1.23.3 Kadim Tıptaki Yeri

Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica*'da *Plantago lanceolata*'nın akciğer ağrılarına iyi geldiği, akciğer ve solunum yolu hastalarını tedavi etmesinde yardımcı olduğu ayrıca, örümcek ısırığı, lezyonlar ve cilt rahatsızlıklarında kök ve yapraklarının birlikte işe yaradığını belirtmiştir.

Tabib İbn-i Şerif (30), *Yadigâr* adlı eserinde bu bitkinin midedeki zararlı maddeleri çektiğini, zararsız ishal edici özelliği olduğunu, sara hastalığına, sağırığa, felce, kalbe, çeşitli iltihaplara, balgama, eklem ağrılarına, saç, sakal dökülmelerine, cüzzama, vereme iyi geldiğini belirtmiştir.

Ebu İshakzade Esad Mehmed Efendi (31), *Lehçetü'l-Lügat*'ında yaralar, ciltte çıkan kabarcıkları tedavi edici olduğunu, diş ağrılarına iyi geldiğini belirtmiştir.

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde, vücutta oluşan tümörler, iltihaplı bezler, kabakulak, ülser, diş ağrısı, köpek ısırıkları, yanıklar, iltihaplanma, epilepsi, astım, böbrek-mesane şikayetlerinde kullanılabileceğini yazmıştır.

6.1.23.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

EMA monograflarına göre sinirliot günümüzde *oral veya faringeal* tahrişlerin semptomatik tedavisi ve ilişkili kuru öksürük durumlarında ve tedavisinde kullanılmaktadır (215).

Yaprağı soğuk algınlığı, öksürük, bronşit, ağız ve yutak iltihabı durumlarında dahili olarak kullanılmaktadır (42). ESCOP klinik çalışmaları da kapsayan monograflarını 2013 yılında yayımlamıştır. Antibakteriyel, astrenjan ve yatıştırıcı olarak üst solunum yolları enfeksiyonlarında, ağız ve mukoza iltihaplarında kullanılmaktadır (44).

Antienflamatuvar, antibakteriyel ve antiviral etkinlikleri ile immunostimulan, koagülan, spazmolitik, antitüssif ve antihelmentik etkileri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (44).

6.1.24. Tıbbi papatya: (*Matricaria recutita*)

6.1.24.1. Genel Özellikler

Matricaria recutita bitkisi 30-40 cm kadar boy yapan, kökleri yüzlek, tek yıllık otsu bir bitki olarak tanınır.

Tıbbi papatyaya, mayıs aylarında çiçeklendiği için mayıs papatyası, ticaretini en çok yapan ülke Almanya olduğundan dolayı da Alman papatyası gibi isimlerle diğerlerinden ayrılır. Taksonomik olarak, kesit alındığında kapitulum kısmının ve sapının içinin boş olması, kendine has elmayı andıran kokusunun olması, kurduğunda elde kolayca dağılması diğer papatyalardan ayıran özellikleri olarak sayılabilir.

Papatya olarak onlarca benzer tür olduğunu çoğunun da bir birine benzediği söylenebilir. Günümüzde papatya olarak *Anthemis nobilis* ve *Matricaria recutita* türleri tedavide kullanılmaktadır. Ülkemizde hemen her bölgede, insan yerleşim yerlerine yakın alanlarda doğal olarak yetiştiği görülür.

Papatya çiçeklerinden değerli bir uçucu yağ elde edilir. Uçucu yağında matricin gibi maddeler distilasyonla oksitlenerek chamazulen denilen bir maddeye dönüşür ve uçucu yağına mavi rengi verir.

6.1.24.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları kelkız, papatça, mayıs papatyası, Alman papatyası, mavi papatya, tıbbi papatya olarak geçmektedir. Çiçekleri çay yapılarak iltihap tedavisinde kullanılır (56).

Haricen ağız boşluğu ve dişeti hastalıklarında³³, deri mukoza iltihaplarında, nefes yoluyla solunum yolu aşırı duyarlılığında, yıkama suyu ve banyosu olarak idrar yolları hastalıklarında, dahilen mide bağırsak kasılmalarında ve iltihabında kullanılır. (43).

---

³³ Aft vb

Türkiye’de halk tıbbında, mide rahatsızlıkları, gaz söktürücü, karın ağrısı, bağırsak rahatsızlıkları, sindirim kolaylaştırıcı, soğuk algınlığı, nefes darlığı, öksürük, boğaz iltihaplanması, grip, bademcik iltihaplanması, bronşit, hemoroit, kalp hastalıkları, şeker hastalığı, yara, böbrek taşı, romatizma ağrısı, uykusuzluk, sakinleştirici, göz ve kulak ağrısı, dişeti iltihaplanması, ağız yaraları, vajina iltihaplanması, bebeklerde gaz sancısı ve karın ağrısında, baş ağrısı, ateş düşürücü olarak kullanılmaktadır (25).

6.1.24.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde idrar söktürücü, adet düzenleyici, sarılık giderici, karaciğer hastalıkları, çocuklarda pamukçuk, ateş vb rahatsızlıklarda kullanımıyla ilgili bilgi vermiştir.

Hildegard (28), kadın hastalıkları; Matthioles, adet düzensizlikleri, sarılık, astım, bağırsak kolikleri, göz hastalıkları ve hemoroitte; Paracelsus, karın ağrısı, sarılık, çıban, yüksek ateş, baş ağrısı ve yara tedavisinde tavsiye etmiştir (107).

İbn-i Sina (66) meşhur *El Kanun fi’ t Tıb* kitabında ise astım, zehirlenmeler, taş düşürmek ve beyni kuvvetlendirmek için önerilmiştir.

İbn Kemâl (95), *Kemâliyye* adlı tıp eserinde *Matricaria recutita*’nın baş ağrısına iyi geldiğini belirtmiştir.

16. Yüzyıl Osmanlı Tabibi Musa Bin Hamon (84) da bu bitkinin nezleyi tedavi edici özelliği olduğunu belirtmiştir.

6.1.24.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Tıbbi papatya, modern tıpta şişkinlik ve minör spazmlar gibi minör gastrointestinal şikayetlerin semptomatik tedavisi için kullanılmaktadır. Diğer yaygın kullanımı ise soğuk algınlığı semptomlarının giderilmesi içindir (216).

Bitkinin çiçekleri idrar söktürücü, iştah açıcı, yatıştırıcı, gaz gidericidir, safra üzerinde etkilidir. İnfüzyonlarının boğaz iltihaplarında gargara halinde kullanılması, iltihaplı yaralara karşı ise ağrı kesici ve yara tedavi edici olarak pansuman yapılması önerilmektedir. Üst solunum yolu hastalıklarında, gaz, ödem, şişlik, spazm, mide ülseri, sindirim sistemi kasılmalarında, mide iltihaplarında dahili olarak kullanılmakta ve hafif yatıştırıcı ve antiseptik özelliğe sahiptir (42).

Çiçeklerinin öksürük kesici, ateş düşürücü, yara ve yanık iyileştirici etkileri vardır. Üst solunum yolu rahatsızlıklarında, farengeal mukoz membran irritasyonunda ve gastrointestinal sistemin enflamatuvar hastalıklarında kullanılır. Deri ve mukoz membran enflamasyonları, pulpitis ve solunum yolları tıkanıklıkları, tedavisinde kullanılır (43).

6.1.25. Yılanıyastığı: (*Arum maculatum* ve *Dracunculus vulgaris*)

6.1.25.1. Genel Özellikler

Doksan (90) cm'e kadar boylanabilen, meyvelerinin şekli ile dikkatleri üzerine çeken bir bitkidir.

2000 m rakıma kadar yetiştirilebilmektedir. Gölge ve serin yer büyümesi için elverişlidir. Çalılıklar arasında, kuvvetli topraklarda, rutubetli bölgelerde ormanlık arazilerde, yaprağını döken karışık ağaçların altında ve kaya diplerinde yetişir.

Kökleri yumru şeklinde iken yaprakları uzun ok şeklindedir. Mayıs- temmuz aylarında çiçeklenir.

Fındık bahçelerinde ağaç diplerinde, çınar, karaçalı, meşe diplerinde, orman açıklıklarında, yol kenarlarında görülebilir. Anadolu'da doğal çitle örülmüş bahçe kenarları, hayvan ağıllarının kenarlarında da yer yer yetiştiği görülebilir.

Arum cinsinin dışında daha gösterişli türü olan *Dracunculus* türleri de Anadolu'da yetişmekte ve halk tıbbında kullanılmaktadır.

Arum maculatum cinsine ait bu tür dışında Türkiye'de halk arasında şu türler de halk hekimliğinde aşağıdaki gibi kullanılmaktadır: (25).

A. balansanum: Sindirim sistemi ve hemorodlere karşı kullanılır.

A. detruncatum: Sindirim ve solunum sistemi hastalıkları, kadın, cilt, hemoroid, romatizma ve şeker hastalıkları tedavisinde kullanılır.

A. dioscoridis: Cilt, romatizma, mayasıl, hemoroid ve zehirli hayvan sokması tedavisinde kullanılır.

A. alongatum: Hemoroid tedavisinde kullanılır.

A. incomptum: Kadın hastalıkları tedavisinde kullanılır.

A. italucum: Sindirim ve solunum sistemi hastalıkları, hemoroid, cilt, göz, mayasıl, kanser, karaciğer, sarılık ve kadın hastalıkları tedavisinde kullanılır.

A. orientale: Sindirim sistemi ve cilt tedavisinde kullanılır.

6.1.25.2 Halk Tıbbında Kullanımı

Yerel adları tirşikotu, ayıkulağı, yılanıyastığı, kabargan, livikotu, yılan kabuğu, arum, yılankavlağı'dır. Halk tıbbında bu bitki çorba olarak pişirilip de tüketilmektedir. Bitkinin kökleri nişasta depolanması nedeniyle son derece büyüktür. Bu kökler de uygun tekniklerle pişirilmez veya kullanılmazsa çok toksik olabilir.

Kökünün dövülüp süt ile karıştırılarak pişirilmesi egzamada kullanılırken, kökü dövülüp, süt ve un ile karıştırılarak lapa haline getirilip haricen kullanılması ise *romatizma ağrılarında* kullanılmaktadır. Bitkinin köklerinin küçük parçalar halinde kesilerek hap haline getirilmesi ile günde üç kez birer defa kullanımı sedef hastalığı

tedavisinde, meyvelerinin kaynatılarak günde bir kez içilmesi ise hemoroit tedavisinde kullanılır (15).

Türkiye genelinde halk tıbbında, Hatay yöresinde bağırsak kurtlarına karşı; Muğla, Mersin, Kahramanmaraş, Ordu, Kırklareli yörelerinde hemoroidlere karşı; Sakarya ve Kırklareli yöresinde, mantar hastalığı ve iltihaplı yara tedavisinde; Malatya ve Isparta yöresinde romatizmaya karşı, Burdur yöresinde ağrı giderici; Bitlis, Uşak, Antalya İve Kocaeli yörelerinde sindirim kolaylaştırıcı, mide ağrısının giderilmesinde, mide ülseri, bağırsak sorunları ve kabızlığa karşı; Kocaeli yöresinde mantar hastalığı ve cilt hastalıkları tedavisinde; Antalya yöresinde romatizma tedavisinde; Tunceli ve Antalya yörelerinde doğum sancısının giderilmesinde, doğum sonrası kanaması ve prostat hastalıkları tedavisinde; Ağrı ve Tokat yörelerinde ise ağrı giderici olarak kullanılmaktadır (25).

6.1.25.3 Kadim Tıptaki Yeri

Dioscorides (29), *Materia Medica* adlı eserinde balgam söktürücü olarak, yılan ısırıklarının tedavisinde kullanıldığını yazmıştır.

Hildegard'ın (28) yazdığı *Physica*'da yılanıyastığı bitkisinin dil felcine, gut hastalığına, titremeye, derideki kabarcıklara, midedeki ateşe ve melankoliye faydaları olduğunu belirtmektedir.

Tabib İbn-i Şerif (30), *Yadigâr* adlı eserinde bu bitkin bevasir siğiline karşı tedavi edici özelliği olduğunu belirterek, baldırlardaki iyileşmez yaralara iyi geldiğini aktarmıştır.

İbrahim bin Abdullah'ın (34) *Alâim-i Cerrâhîn* adlı eserinde ise bu bitki; başta konak varsa kökünün merhemde kullanıldığından bahsedilmektedir (varak 80b/8).

Ebu Bekr Muhammed bin Zekeriyya er-Râzî (217) ise risalesinde; hemoroid tedavisinde yılanıyastığının buharına durulmasından bahsetmektedir.

6.1.25.4 Günümüz Araştırmalarına Dayalı Tıbbi Kullanımı

Yılanıyastığı ise günümüzde böcek, yılan sokmaları, kaşıntılar için modern tıpta kullanılmaktadır (218).

Meyvesi romatizma tedavisinde dahili olarak; hemoroit tedavisinde ise hem dahili hem harici olarak kullanılmakta, toprak altı kısmı ise ağrı, romatizma, hemoroit, yılan ve akrep sokması tedavisinde dahili olarak; çıban açıcı ve yara iyileştirici olarak harici şekilde kullanılmaktadır. Aynı zamanda balgam söktürücü, terletici, müşhil özelliklere sahiptir. Yaprığı romatizma, çıban ve yara tedavisinde harici olarak kullanılmaktadır (42).

6.2 Bulguların analizi

Bu bölüm Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin, incelenen 21 kadim kitapta geçen bilgileri alınarak halk tıbbi ve günümüzdeki bilimsel kullanımının karşılaştırmalı analizini ve bu analizin bulgularını içermektedir

6.2.1 Bulgular hakkında genel bilgiler

Araştırmaya katılan 25 tıbbi bitki türünün incelenen 21 kadim kitapta geçen sayıları Tablo 6.1’de görülmektedir. Buna göre çalışmaya dahi olan 21 kadim eserde Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitki türü en çok Tercüme-i Müfredât adlı eserde geçerken (8 bitki) bunu sırasıyla *Materia Medica*, *Yadigâr*, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede*, *Lehçetü'l-Lügat*, *El-Kanun fi't Tıbb*, *Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân*, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, *Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni*, *Musa Bin Hamon*, *Müfid (Nazmü't-Teshîl)*, *Derviş Mehmed'in risalesi*, *Physica*, *Alâim-i Cerrâhîn*, *Tahzibul Mathûn El Kanun*, *Kemâliyye*, *Mücerrebnâme* ve *Hulâsatu't Tıbb* olarak görülmektedir.

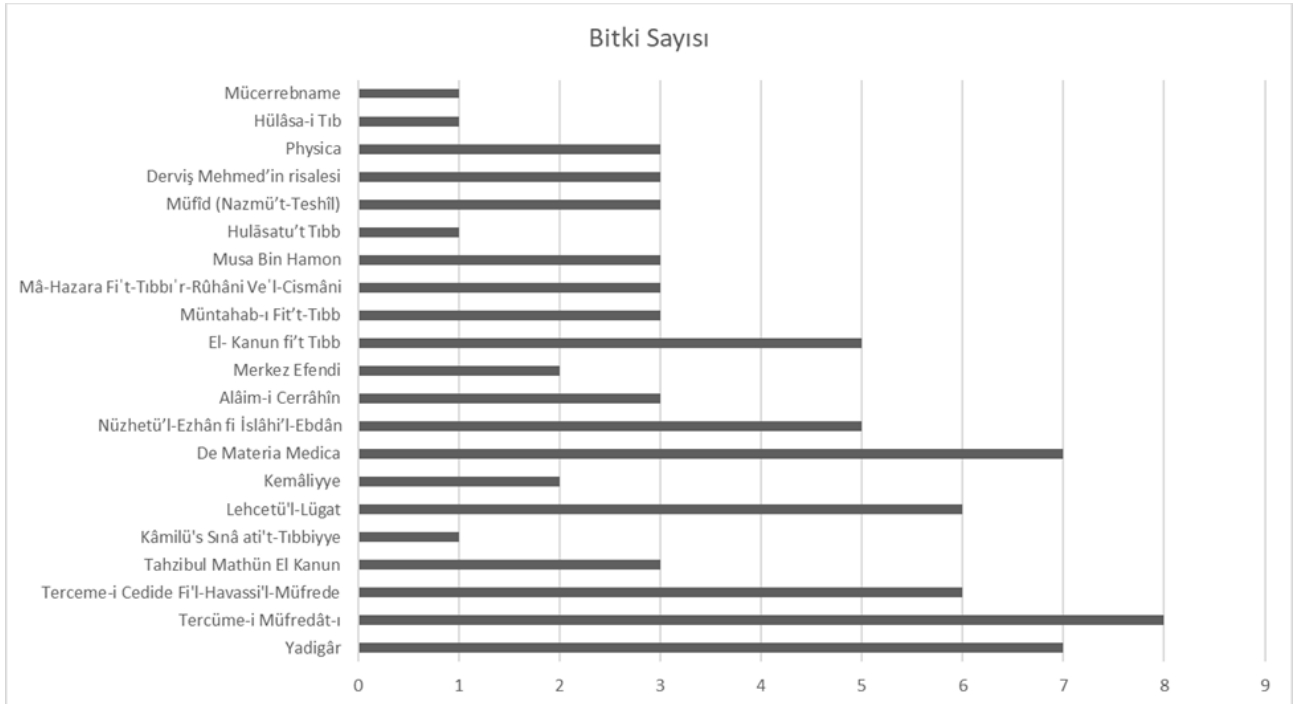
Araştırmaya dahil olan 25 tıbbi bitkinin türlerin familyalara göre dağılımına bakıldığında %19'unu *Asteraceae* (4 tür) ve *Lamiaceae* (4 tür) familyaları

paylaşırken, %9'u *Malvaceae* (2 tür) familyası, geri kalan familyalar ise %4,76 ile aynı oranı paylaşmaktadır (Tablo 6.2).

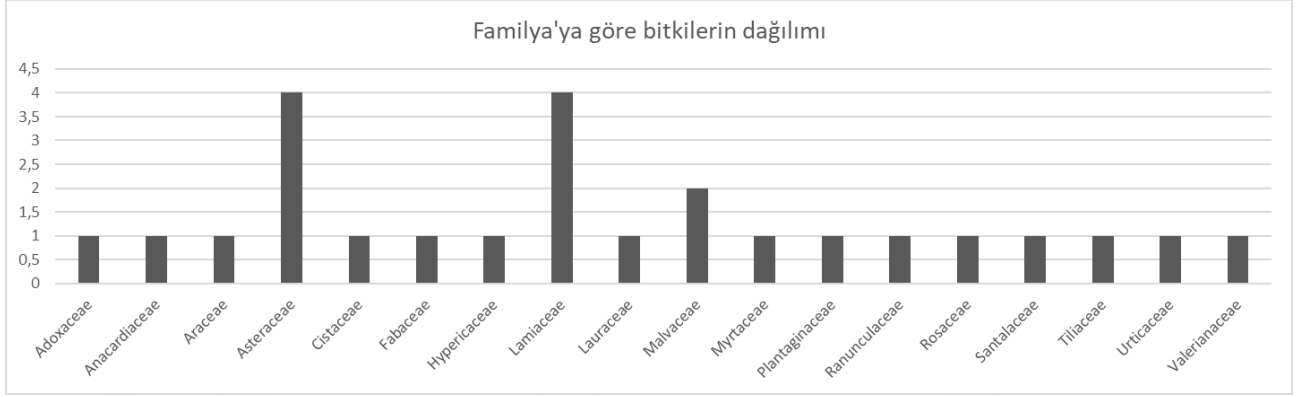
Araştırmamızda bitkilerin hemen hepsinin yılan, akrep vb zehirli hayvan sokmalarına karşı kullanıldığı kadim tıp kitaplarında görülmüştür. Günümüz halk tıbbında da benzer uygulamalara rastlanmıştır. Fakat modern araştırmalarda bitkilerin bu yönüyle ilgili araştırmalar bulunmamaktadır. Bu yönüyle zehirli hayvan sokmalarına karşı bitkilerin kullanılması dönem insanının doğayla iç içe bir yaşam sürdürdüğünün bir karşılığı olarak kadim dönemdeki kitaplarda yer bulmuştur. Yine halk tıbbında halen zehirli hayvan sokmalarına karşı reçetelerin kullanılmakta olduğu görülür. Halk hekimliği, genellikle kırsal alanda, sağlık sistemlerine uzak köylerde yaygın olduğundan buralarda da önemli sorun olarak zehirli hayvan sokmalarına karşı uygulamalar devam etmektedir diyebiliriz.

Araştırmamızda bitkilerin halk tıbbında kullanım amacı ve şekli Türkiye genelinde hemen her bölgede benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Halk tıbbında da, kaynak eserlerde de bitki kullanım bilgisi doz, hazırlama yöntemi ve kullanım süreleri gibi unsurların net olmadığı görülmüştür.

Tablo 51.1 Araştırma yer alan kadim kitaplarda geçen bitki sayısı

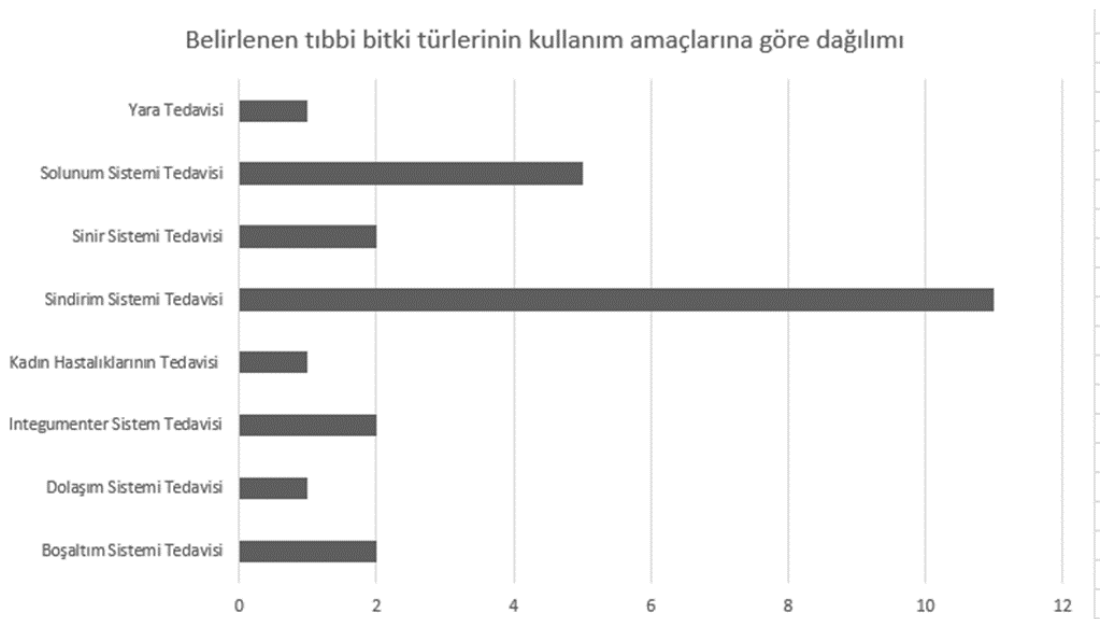

Tablo 6.2 Araştırmada yer alan bitkilerin familya'ya göre dağılımı

25 bitkinin tıbbi kullanım amaçlarına bakıldığında, her türün birden fazla amaçla kullanıldığı tespit edilmiştir. Tablo 6.3'e göre türlerin %44'ü sindirim sistemi tedavisinde, %20'si solunum sistemi tedavisinde, %8'i boşaltım, sinir sistemi ve integumenter sistem tedavisinde kullanılırken; dolaşım sistemi, yara tedavisi, kadın hastalıkları %4 oranla en düşük kullanım amacını paylaşmaktadır.

Tablo 6.3. Araştırmada yer alan bitki türlerinin amaçlarına göre kullanımı

6.2.2 İncelenen Tıbbi Bitkilerin Dönemlere Göre Karşılaştırılması

Yapılan çalışmanın sonucunda Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitki, 21 kadim kitapta taranarak incelenmiş belirlenen 25 bitkinin, halk tıbbı ve günümüz araştırmalarındaki kullanımı araştırılarak bir karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırma ortak kullanım ve farklı kullanımlar olmak üzere temel olarak iki alt başlığa ayrılmıştır.

6.2.2.1 Ortak Kullanım Tablosu

Tespit edilen 25 tıbbi bitki türünün Latince, Osmanlıca ve Arapça adı, familyası, Drog adı, kullanılan kısmı, kadim tıpta kullanımı ve yer aldığı kitapların ismi, halk tıbbında kullanımı ve günümüzdeki bilimsel kullanımlarının benzer Tablo 6.4'de verilmiştir.

Tablo 6.4 Ortak Kullanım Tablosu

NO	BİTKİ	FAMİLYASI	DROG ADI / KULLANILAN KISMI	KADİM TIPTA KULLANIMI	HALK TIBBİNDA KULLANIMI	GÜNÜMÜZDEKİ BİLİMSEL KULLANIMI
1	ACİPELİN Lat.: <i>Artemisia absinthium</i> Osm: Afsentin Ar.: Efsantın	Asteraceae	<i>Artemisiae herba</i> Acipelin herbas ¹	Sindirim Sistemi Tedavisi <i>Mide hastalıkları, mide ağrısı, iştahsızlık</i> • Yedigâr, • Tercüme-i Müfredât-ı • Terceme-i Cedide Fi'l-Havassil-Müfreda • Tahzibul Mathûn El Kanun • Kâmilü's Smâ'ati-Tıbbiyye • Lehcetü'l-Lügat	Toprak üstü ve çiçekli kısımlarından hazırlanan infüzyon dahilen ülser tedavisinde, iştahsızlıkta kullanılır	Dispeptik / gastrointestinal bozukluklar İştahsızlık, bağırsak kurdu düşürücü
2	BİBERİYE Lat: <i>Rosmarinus officinalis</i> Osm: Lisânü'l-asâfir Ar.: 1. Eklîlü'l-cebel 2. Hubzü'l-meryem 3. Bezrü'l -iklîlü'l'cebel	Lamiaceae	<i>Rosmarini folia</i> Biberiye yaprağı	Sindirim sistemi tedavisi (Gaz söktürücü) • Terceme-i Cedide Fi'l-Havassil-Müfreda Dolaşım Bozuklukları (Alt ıslatma) • Kemâliyye	Sindirim sistemi hastalıkları, kalp hastalıkları tedavisinde	Dispepsi ve hafif semptomatik rahatlama, gastrointestinal sistemin spazmodik bozuklukları. Minör periferik dolaşım bozukluklarında
3	CIVANPERÇEMİ Lat: <i>Achillea millefolium</i> Osm.: Kaysüm Ar.: Kaysüm	Asteraceae	<i>Achilleae flos</i> Beyaz civanperçemi çiçeği	Yara Tedavisi • Materia Medica • Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân • Alâim-i Cerrâhîn	Sindirim düzenleyici, hemoroid, yara tedavisi, mide bulantısı, kan durducusu	Hafif, spazmodik gastrointestinal şikayetlerin şişkinlik dahil semptomatik tedavisi Küçük yüzeysel yaraların tedavisi.
4	ÇÖREKOTU Lat: <i>Nigella sativa</i>	Ranunculaceae	<i>Nigellae semen</i> Çörekotu	Sindirim Sistemi Tedavisi (Bağırsak parazitleri, ağız kokusu,	Mide rahatsızlıkları, karın ağrısı, mide ülseri, kabızlık ve	Karın şişkinliğini gazla tedavi etmeye yönelik preparatların bileşeni, gaz

³ Çiçekli topraküstü kısmı

	Osm: Çörek oti Ar.: 1. şevniz 2. habbetü's-sevda		tohumu	ağrı giderici) • Materia Medica • Merkez Efendi • Yedigâr • Lehcetü'l-Lügat Boşaltım Sistemi Tedavisi (Cinsel gücü arttırıcı, böbrek taşı ve mesane taşı düşürücü, ishal tedavisi, süt arttırıcı) • De Materia Medica • El- Kanun fi't Tıbb • Yedigâr • Lehcetü'l-Lügat • Müntahab-ı Fit't-Tıbb • Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rühâni Ve'l-Cismâni İskelet ve Kas Sistemi Tedavisi (Ağrı giderici, felç) • Tercüme-i Müfredât-ı • Yedigâr • El- Kanun Fi't Tıbb	bağırsak gazının, adet söktürücü, böbrek taşı düşürücü, migren, baş ağrısı giderilmesinde kullanılır.	giderici, antitümör, ishal ve mide kurdu Kurutulmuş tohumu, astım, kolik, şişkinlik, mide güçsüzlüğü, hemikrania continua (kalıcı tek taraflı baş ağrısı) ve migren, artralji (eklem ağrısı), lumbago (bel ağrısı), hemipleji (felç) tedavisinde tıbbi formülasyonların bir bileşeni olarak kullanılır.
5	DEFNE Lat: <i>Laurus nobilis</i> Osm: Habbü'l-gâr Ar.: defn, gar	Lauraceae	<i>Lauri folia</i> Defne yaprağı	Sindirim Sistemi Tedavisi (Mide yaraları) • De Materia Medica • Musa Bin Hamon	Mide ağrısı ve kabızlıkta kullanılır. Hemoroid tedavisinde, soğuk algınlığında, romatizmada da sıkça kullanılır.	Sindirime yardımcı olur ve bronşit ve grip tedavisinde kullanılır.
6	EBEGÜMECİ Lat: <i>Malva sylvestris</i> Osm: Ebegömeçi	Malvaceae	<i>Malvae flos cum folia</i> Ebegömeçi	Solunum Sistemi Tedavisi (Öksürük, bronşit, ses kısıklığı, zature, nezle vb.)	Soğuk algınlığı, öksürük, balgam söktürücü, göğüs	Oral tahriş ve buna bağlı kuru öksürüğün semptomatik tedavisi için,

	Hubâzî Mülûhiyâ Ar.: Hayâzî Hubbaz		çiçek ve yaprağı	<ul style="list-style-type: none"> • Yedigâr • Lehcetü'l-Lügat • Tercüme-i Müfredât • Alâim-i Cerrâhin • Müntahab-ı Fit't-Tıbb • Tahzibul Mathün El Kanun <p>Sindirim Sistemi Tedavisi (Kabızlık, bağırsak yumuşatma, hemoroit vb.)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Müfid, Materia Medica, Musa bin Hamon, Mücerrebname 	yumuşatıcı, bronşit, nefes darlığı, nezle, grip, boğaz hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, bademcik iltihaplanması, bademcik rahatsızlıkları, ses kısıklığı gibi hastalıklarda kullanılır.	Kabızlıkta laksatif olarak kullanılır.
7	HATMÎ Lat: <i>Althae officinalis</i> Osm: Hatmî Ar.: Hatmî	Malvaceae	<i>Althaeae radix cum folia</i> <i>Hatmi kökü ve yaprakları</i>	Solunum Sistemi Tedavisi (Nefes darlığı, öksürük, göğüs yumuşatıcı, kanlı öksürük) <ul style="list-style-type: none"> • Musa Bin Hamon • Yedigâr • Hulasatu't Tıbb • Müfid (Nazmü't-Teshil) 	Grip, soğuk algınlığı, nezle, bronşit, nefes darlığı, boğaz ağrısı, balgam söktürücü, bademcik hastalıkları ve öksürüğe karşı kullanılır.	Oral veya faringeal tahrişin ve buna bağlı kuru öksürüğün semptomatik tedavisi. Hafif gastrointestinal rahatsızlığın semptomatik rahatlaması için yatıştırıcı
8	HAYIT Lat: <i>Vitex agnus-castus</i> Osm: Ayıt Ar.: Hayyüt	Lamiaceae	<i>Vitex agni-casti fructus</i> Hayıt meyveleri (hayıt tohumu)	Kadın Hastalıklarının Tedavisi (Adet söktürücü, süt arttırıcı) <ul style="list-style-type: none"> • De Materia Medica • Nüzhetü'l-Ezhân fi Islâhi'l-Ebdân • Terceme-i Cedide Fi'l-Havass'il-Müfrede 	Yapraklı ve çiçekli dallarında hazırlanan infüzyon dahilen adet söktürücü	Progesteron, östrojen ve prolaktin seviyesini dengeleme, menstruasyonu düzenleme, sütarttırıcı (galaktogog)
9	HİNDİBA Lat: <i>Cichorium intybus</i> Osm: Tarhaşk, Kasini Ar.: hindübâ	Asteraceae	<i>Cichorii intybi radix</i> Hindiba kökü	Karaciğer, Sindirim (Karaciğer hastalıkları, sarılık, kabızlık) <ul style="list-style-type: none"> • Physica • El Kanun Fi'tub • Müntahab-ı Fit't-Tıbb 	Sindirimi kolaylaştırıcı Yaprakları doğrudan yenilerek iştah açıcı olarak kullanılır.	Hafif sindirim bozuklukları (karın dolgunluk hissi, şişkinlik ve yavaş sindirim gibi) ve geçici iştahsızlık gibi semptomların giderilmesi. Karaciğer yetersizliği

					Kabızlık giderici, karaciğer hastalıkları, sarılık, mide ağrısı, iştahsızlık	
10	IHLAMUR Lat: <i>Tilia platyphyllos</i> Osm: İflamur Ar.: Alzayazafun	Tiliaceae	<i>Tiliae flos</i> Ihlamur çiçeği	Solunum Sistemi Tedavisi (Grip, nezle, soğuk algınlığı) <ul style="list-style-type: none"> • Lehcetü'l-Lügat <p>Sakinleştirici, rahatlatıcı</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lehcetü'l-Lügat 	Nefes darlığı, boğaz ağrısı, öksürük, grip, soğuk algınlığı ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılır Uşak yöresinde sakinleştirici olarak kullanılır.	Soğuk algınlığı semptomlarının giderilmesi için kullanılan tıbbi ürün. Ruhsal stresin hafif semptomlarının giderilmesi için tıbbi ürün
11	ISIRGAN Lat: <i>Urtica dioica</i> Osm: Ancura Ar.: Encere, kuyars, hurrayk, katil el kelb	Urticaceae	<i>Urticae herba cum radix</i> Isırgan herbasi ve kökü	Boşaltım Sistemi Tedavisi (Böbrek taşı, erkek üreme organları sağlığı) <ul style="list-style-type: none"> • Lehcetü'l-Lügat • Nüzhetü'l-Ezhân fi Islâhi'l-Ebdân • Tercüme-i Müfredât-ı • Tahzibul Mathün El Kanun • El-Kanun Fi't Tıbb <p>Kansızlık, saç dökülmesi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lehcetü'l-Lügat 	Böbrek taşı, idrar arttırıcı, sistit ve kumu düşürmek amacıyla kullanılır. Kanser, akciğer iltihabı, kansızlık, saç dökülmesi, idrar söktürücü, nefes darlığı, romatizma, kan temizleyici	İyi huylu prostat hiperplazisine bağlı alt idrar yolu semptomlarının giderilmesi için tıbbi ürün. Düritik, anemi, antiinflamatuvar, kanserde koruyucu, romatizma Saç dökülmesi terkiplerinde halen kullanılır.
12	KEDİOTU Lat: <i>Valeriana officinalis</i> Osm: Fû Ar.: haşîsetü's- sinnevr	Valerianaceae	<i>Valerianae radix</i> Kediotu kökü	<ul style="list-style-type: none"> • Böbrek hastalıkları, ağrılı idrara çıkma (Materia Medica) 	Sakinleştirici, orta derecede uyku verici, spazm çözücü olarak kullanılır.	Bitkisel tıbbi ürün hafif rahatlama için sinir gerginliği ve uyku bozuklukları. Üriner sistem rahatsızlıkları ile ilgili WHO monografında yer vermiştir.
13	KUŞBURNU Lat: <i>Rosa canina</i> Osm: İt burnı Ar.: Verd	Rosaceae	<i>Cynobasti fructus</i> Kuşburnu meyvesi	Bağırsak-sindirim bozuklukları, dizanteri, boğaz tahrişi <ul style="list-style-type: none"> • Materia Medica 	Kanser tedavisinde kullanılır. Meyvelerinden	Kuşburnunun antibakteriyel, antiinflamatuvar, antioksidan ve anti-

					hazırlanan dekoksion dahilen sindirimi kolaylaştırıcı olarak kullanılır. Nefes darlığı, bronşit, zatürre, göğüs ağrısı, öksürük, balgam söktürücü, soğuk algınlığı, grip, nezle ve faranjit hastalıkları tedavisinde kullanılır.	obezojenik aktivitelerini doğrulamıştır.
14	LADEN Lat: <i>Cistus creticus</i> Osm: Lâden Ar.: 1. çaysüś 2. Lahyetü't-tiş 3. tarâşîş	Cistaceae	<i>Cisti cretici folia</i> Laden yaprağı	<u>Balgam söktürücü, nezle, soğuk algınlığı</u> • Müfid • Musa bin Hamon <u>Boşaltım Sistemi</u> (İdrar söktürücü) • Tercüme-i Müfredat	İdrar yolu enfeksiyonları ve romatizmal hastalıklarında kullanılır.	Solunum yolları hastalıklarında, antiviral etkinliği ile kullanılmaktadır.
15	MERCANKÖŞK Lat: <i>Origanum majorana</i> Osm: Sa'ter Ar.: 'aynü'l-hüdhüd âzântü'l-fâr	Lamiaceae	<i>Origanum majoranae herba</i> Mercanköşk herbası	<u>Sindirim Sistemi Tedavisi</u> (Mide fesadı, mide ağrısı vb) • Derviş Mehmed'in risalesi <u>Balgam söktürücü</u> • Musa bin Hamon	Sindirimi kolaylaştırıcı Mide ağrıları Solunum yolu hastalıkları	Şişkinlik ve şişkinlik dahil hafif hazımsızlık semptomlarının tedavisi Soğuk algınlığı
16	MERSİN Lat: <i>Myrtus communis</i> Osm: Mersin Ar.: habbu'l-es âs	Myrtaceae	<i>Myrti folia</i>	<u>Sindirim Sistemi Tedavisi</u> (Midevi, mide ağrısı, hazımsızlık, ishal vb) • De Materia Medica • Yedigâr • Alâim-i Cerrâhin • Derviş Mehmed'in risalesi • Terceme-i Cedide Fi'l-Havass'l-Müfrede • Müfid (Nazmü't-Teshil) <u>Solunum sistemi</u> (Öksürük, balgam, soğuk algınlığı vb.) • De Materia Medica • Kemâliyye • Tercüme-i Müfredât • Neşati Yağı • Terceme-i Cedide Fi'l-Havass'l-Müfrede	Yapraklarından hazırlanan infüzyon dahilen karın ağrısının giderilmesinde kullanılır. Çıban ve egzama hastalıkları tedavisinde Yaprakları kurulduktan sonra toz edilip haricen pişik, yara ve yanık tedavisinde kullanılır.	Karın ağrısı ve ishal Yara Böbrek taşlarını düşürmek amacıyla, idrar yolu enfeksiyonlarında, diyarede, kalp rahatsızlıklarında, hipertansiyonda, bronşit, verem gibi göğüs hastalıklarında ve bel soğukluğunda
17	MEYANKÖKÜ Lat: <i>Glycyrrhiza glabra</i> Osm: İrku's-süs, Ark-ı sus Ar.: buyan	Fabaceae	<i>Liquiritiae radix</i> Meyan kökü	<u>Sindirim Sistemi Tedavisi</u> (Ülser, ishal vb.) • Materia Medica • El- Kanun Fi't Tıbb • Physica • Merkez Efendi • Nüzhetü'l-Ezhân fi Islâhi'l-Ebdân <u>Solunum sistemi:</u> Ses kısıklığı, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, öksürük, nefes darlığı vb. - Materia Medica - El- Kanun Fi't Tıbb - Physica - Merkez Efendi - Lehçetü'l Lügat	Mide ağrısı, mide ülseri bağırsak hastalıkları, sindirim kolaylaştırıcı, ishal ve bağırsak kurtları tedavisinde kullanılır.	Klinik çalışmalarda peptik ülser tedavisinde başarıyla kullanılmıştır. Öksürük, bronşit, soğuk algınlığı

				- Alaim-i Cerrahin - Mücerrebname		
18	KARA MÜRVER Lat: <i>Sambucus nigra</i> Osm: Ar.: belhiyye	Adoxaceae	<i>Sambuci flos cum fructus</i> Mürver çiçeği ve meyvesi	<u>Solunum Sistemi Tedavisi</u> (Balgam söktürücü) - Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede	Çiçeklerinden hazırlanan balgam söktürücü, infüzyon dahilen soğuk algınlığı, öksürük ve grip tedavisinde kullanılır.	Soğuk algınlığının erken belirtilerinin giderilmesi için kullanılan tıbbi bir ürtün. Antienflamatuvar,antiflojist ik, antiromatizmal, diüretik, laksatif
19	OĞULOTU Lat: <i>Melissa officinalis</i> Osm: Badrençbüye Ar.: bázrençüye, kezwân baklatü'l-türücüyye müferrihü'l-kalb	Lamiaceae	<i>Melissae folia</i> Oğulotu yaprağı	<u>Sindirim Sistemi Tedavisi</u> (Ülser, mide ağrısı vb.) • Materia Medica • Tercüme-i Müfredât <u>Sinir Sistemi Tedavisi</u> (Kalp çarpıntısı, yatıştırıcı vb.) • El-Kanun fi't Tıbb • Lehcetü'l-Lügat • Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rühâni Ve'l-Cismâni <u>Bevindeki tıkanıklık</u> • <u>El Kanun fi'tTıbb</u>	Yapraklarından hazırlanan dekoksion dahilen karın ağrısının giderilmesinde kullanılır. Yapraklı dallarından hazırlanan dekoksion dahilen sakinleştirici ve unutkanlığa karşı kullanılır.	Gerginlik, huzursuzluk ve sinirlilik ve minör spazmlar gibi sindirim rahatsızlıklarının semptomatik tedavisi Demans, Alzheimerda bilişsel performansı artırıcı
20	ÖKSEOTU Lat: <i>Viscum album</i> Osm: Dıbk Ar.: Burç	Santalaceae	<i>Visci albi herba</i> Ökseotu herbasi	<u>Dolaşım Sistemi Tedavisi</u> (Safra,ödem, tansiyon vb.) • Müntahab-ı Fit't-Tıbb • Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede	Damar sertliği, kalp rahatsızlıkları, şeker hastalığı ve tansiyon düşürücü hastalıkların tedavisinde kullanılır. Kanser tedavisinde kullanılır.	Kardiyovasküler bozukluklar için tedavi alanı ve onkoloji
21	SAKIZ AĞACI Lat: <i>Pistacia lentiscus</i> Osm: Mastaki Ar.: şeceratü'l-muştaķi	Anacardiaceae	<i>Gummi mastix</i> Sakız	<u>Sindirim Sistemi Tedavisi</u> (Ülser, midevi, bağırsak hastalıkları) • Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân • Derviş Mehmed'in risalesi • Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede • Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rühâni Ve'l-Cismâni • Mücerrebname • Müfid (Nazmü't-Teshil)	İdrar söktürücü, ülser, mide hastalıkları	Cildin küçük iltihaplarının tedavisi ve yaralar. Dispeptik bozukluklarda tıbbi ürtün
22	SARI KANTARON Lat: <i>Hypericum perforatum</i> Osm: Heyüfârikun Ar.: Kanfuriyün	Hypericaceae	<i>Hyperici herba</i> Sarı kantaron herbasi	<u>Yara, Romatizma, Çeşitli Ağrıların Tedavisinde</u> • Physica • Lehcetü'l-Lügat • Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân • Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede • Mücerrebname • Materia Medica	Depresyon, sakinleştirici ve uykusuzluk tedavisinde kullanılır. Mide ağrıları, yara, yanık tedavisi Romatizma Hemoroit Çeşitli ağrılar	Geçici zihinsel yorgunluk Hafif ile orta dereceli depresif durumlar, psiko vejetatif bozukluklar (gerginlik, anksiyete, farklı kaynaklı ruh hali değişiklikleri, sindirim bozuklukları, iklimsel bozukluklar) Sinirsel huzursuzluk ve uyku bozukluklarının destekleyici tedavisi için Romatizma, mide vb ağrılar
23	SİNİRLİOT Lat: <i>Plantago lanceolata</i> Osm: Lisânü'l-hame Ar.: Hayyü'l-alem	Plantaginaceae	<i>Plantaginis lanceolatae folium</i> Sinirliot	<u>Solunum Sistemi Tedavisi</u> Akciğer ağrısı, balgam, verem vb. • Physica • Yadiğâr	Öksürük, balgam söktürücü, nefes darlığı, bronşit, boğaz hastalıkları, solunum sistemi	Oral veya faringeal tahrişlerin semptomatik tedavisi ve ilişkili kuru öksürük. Soğuk algınlığı

	Lisânü'l-hamel		yaprağı		hastalıkları, verem ve akciğer hastalıkları tedavisinde kullanılır.	Üst solunum yolları enfeksiyonu
24	TIBBİ PAPATYA Lat: <i>Matricaria recutita</i> Osm: Bâbüneç	Asteraceae	<i>Matricariae flos</i>	Solunum Sistemi Tedavisi (Öksürük, iltihap, astım, nezle) • Musa Bin Hamon • El- Kanun Fi't Tıbb Baş ağrısı • Kemaliyye	Gaz giderici Karın, baş ağrısı Soğuk algınlığı Öksürük Yara Bronşit Uykusuzluk Ateşdüşürücü Nefes darlığı	Şişkinlik ve minör spazmlar gibi minör gastrointestinal şikayetlerin semptomatik tedavisi için kullanılır. Soğuk algınlığı semptomlarının giderilmesi. Gaz söktürücü Ağrı giderici Ateş düşürücü Antieflamatuar
25	YILAN YASTIĞI Lat: <i>Dracunculus vulgaris</i> / <i>Arum sp.</i> Osm: Yılan başı boncuğı Ar.: lüf ázânü'l-fil	Araceae	<i>Ari dracunculi rhizome</i> Yılanıyastığı rizomu ²	Yara, Hemoroit, Balgam Söktürücü • Yedigâr • Physica • Materia Medica	Egzama Kanser Yara Hemoroit	Böcek, yılan sokmaları, kaşıntılar Hemoroit Balgam söktürücü Romatizma

² Kökyumru

Tablo 6.4' e göre *Artemisia absinthium* (acıpelin)'in sindirim sistemi (bağırsak kurtları, mide ağrısı, iştahsızlık vb) tedavisinde mide üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; *Yadigâr*, *Tercüme-i Müfredât-ı*, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede*, *Tahzibul Mathün El Kanun*, *Kâmilü's Sınâ ati't-Tıbbiyye* şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı bitkinin iştahsızlık amacıyla kullanıldığı bilgisinin, *Lehçetü'l-Lügatta* yer alması da halk tıbbı ve bitkinin günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğünü gösteren bir başka unsurdur.

Rosmarinus officinalis (biberiye) bitkisinin sindirim sistemi (hazımsızlık, gaz söktürücü) tedavisine yönelik olduğunu belirten kadim kitabı *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede*'dir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Bitkinin dolaşım bozukluklarında da kullanıldığı *Kemâliyye* adlı tıp eserinde geçmektedir, bu kullanım da bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Achillea millefolium (civanperçemi) bitkisinin yaraların tedavisinde kullanıldığı; *Materia Medica*, *Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân*, *Alâim-i Cerrâhîn* kitaplarında belirtilmektedir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Nigella sativa (çörekotu)'ın sindirim sistemi (bağırsak parazitleri, ağız kokusu, ağrı giderici) tedavisinde mide üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; *Materia Medica*, *Merkez Efendi*, *Yadigâr*, *Lehçetü'l-Lügat* şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı tıbbi bitkinin boşaltım sistemi (Cinsel gücü arttırıcı, böbrek taşı ve mesane taşı düşürücü, ishal tedavisi, süt arttırıcı) tedavisinde kullanıldığı belirten kitaplar *Materia Medica*, *El- Kanun fi't Tıbb*, *Yadigâr*, *Lehçetü'l-Lügat*, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, *Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni*'dir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı bitkinin ağrı giderici, felç tedavisine yönelik bilgilerin yer aldığı kitaplar *Tercüme-i Müfredât*, *Yadigâr*, *El- Kanun Fi't Tıbb* şeklindedir, bu kullanım da bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Laurus nobilis (defne) bitkisinin sindirim sistemi (iştahsızlık, mide ağrısı vb) tedavisinde kullanıldığı bilgisi *Materia Medica*, *Musa Bin Hamon*'ın kitabında belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Malva sylvestris (ebegümece) bitkisinin, solunum sistemi (öksürük, bronşit, ses kısıklığı, zature, nezle vb) tedavisinde etkili olduğunu belirten kitaplar; *Yadigâr*, *Lehçetü'l-Lügat*, *Tercüme-i Müfredât-ı*, *Alâim-i Cerrâhîn*, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb*, *Tahzibul Mathün El Kanun* şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Sindirim Sistemi hastalıkları (Kabızlık, bağırsak yumuşatma, hemoroit vb.) tedavisinde kullanımından *Müfid*, *Materia Medica*, *Musa bin Hamon*, *Mücerrebname* adlı eserler bahsetmiştir. Bu kullanımlar da günümüz halk tıbbı ve bilimsel araştırmalarla uyumludur.

Althaea officinalis (hatmi)'ın solunum sistemi hastalıkları (nefes darlığı, öksürük, göğüs yumuşatıcı, kanlı öksürük) tedavisine yönelik olarak kullanıldığını

belirten kitaplar Musa Bin Hamon, Yadigâr, Hulâsatu't Tıbb, Müfid (Nazmü't-Teshîl)'dir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Vitex agnus-castus (hayıt) bitkisinin kadın hastalıklarının (adet söktürücü, süt arttırıcı) tedavisinde kullanıldığı bilgisi *Materia Medica*, *Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân*, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede* de belirtilmektedir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Cichorium intybus, *Taraxacum officinale* (hindiba) karaciğer hastalıkları, sindirim rahatsızlıklarında (Karaciğer hastalıkları, sarılık, kabızlık) kullanımı konusunda *Physica*, *El Kanun Fi'tıbb*, *Müntahab-ı Fit't-Tıbb* eserlerinde bilgi verilmiştir. Bu kullanımlarla günümüzdeki kullanım bilgisi de uyumludur.

Tilia plathyphyllos (ıhlamur) bitkisinin solunum sistemi hastalıkları (grip, nezle, soğuk algınlığı) ve sakinleştirici, rahatlatıcı etkili olduğu bilgisi *Lehçetü'l-Lügatta* belirtilmiştir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Urtica dioica (ısırgan)'ın böbrek taşı, erkek üreme organları sağlığı üzerinde etkili olduğunu belirten kadim kitaplar; *Lehçetü'l-Lügat*, *Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân*, *Tercüme-i Müfredât-ı*, *Tahzibul Mathün El Kanun*, *El- Kanun Fi't Tıbb* şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Kansızlık, saç dökülmesi tedavisinde kullanımından *Lehçetü'l Lügat*'ta bahsedilmiş, günümüzde de kansızlık tedavisinde ve saç dökülmesi ürünlerinde kullanımı devam ettiğinden bilgilerin örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Valeriana officinalis (kediotu) bitkisinin uykusuzluk tedavisinde kullandığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta bahsedilmemektedir fakat bitkinin uykusuzlukta kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Böbrek hastalıkları, ağrılı idrara çıkma gibi rahatsızlıklarda kullanımından *Materia Medica*'da bahsedilmiştir. Bu kullanım bilgisi de halk tıbbı ve günümüz bilimsel literatürü ile uyumludur.

Rosa canina (kuşburnu)'nın sindirim sistemi tedavisinde etkili olduğu Tercüme-i Müfredât-ı adlı eserde belirtilmiştir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Ayrıca solunum sistemi tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta geçmemesine rağmen fakat bitkinin solunum sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Cistus creticus (laden) bitkisinin balgam söktürücü, nezle, soğuk algınlığı tedavisinde kullanıldığı Müfid ve Musa bin Hamon'da belirtilmiştir. İdrar söktürücü özelliği de Tercüme-i Müfredât adlı eserde belirtilmiştir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında kullanımı ve günümüzdeki kullanımlarıyla örtüşmektedir.

Origanum majorana (mercanköşk)'nin mide fesadı, mide ağrısı vb tedavisinde kullanıldığı bilgisi Derviş Mehmed, Neşati Yağı risalesinde belirtilmiştir. Balgam söktürücü özelliği de Musa bin Hamon'da belirtilmiştir. Bu kullanım bilgisi hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Myrtus communis (mersin) bitkisinin midevi, mide ağrısı, hazımsızlık, ishal vb tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri Materia Medica, Yadigâr, Alâim-i Cerrâhîn, Derviş Mehmed'in risalesi, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Müfid şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı bitkinin Öksürük, balgam, soğuk algınlığı vb tedavisine yönelik kullanıldığı Materia Medica, Neşati Yağı, Tercüme-i Müfredât, Kemaliyye, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede de belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Glycyrrhiza glabra (meyan kökü)'nin ülser, ishal vb etkili olduğunu belirten kitaplar; Materia Medica, El- Kanun Fi't Tıbb, Physica, Merkez Efendi, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân olarak belirlenmiştir. Solum sistemi üzerinde ses kısıklığı, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, öksürük, nefes darlığı vb hastalıkların tedavisinde kullanıldığını Materia Medica, El- Kanun Fi't Tıbb, Physica, Merkez Efendi, Lehçetü'l Lügat, Alaim-i Cerrahin, Mücerrebnâme adlı eserler bildirmiştir.

Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Sambucus nigra (mürver) bitkisinin solunum sistemi hastalıkları (Balgam söktürücü) tedavisine yönelik olarak kullanıldığını Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Melissa officinalis (oğul otu)'ın sindirim sistemi hastalıkları (ülser, mide ağrısı vb) tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri Materia Medica, Tercüme-i Müfredât-ı'dır. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca sinir sistemi tedavisinde (kalp çarpıntısı, yatıştırıcı vb) de kullanıldığı El- Kanun fi't Tıbb, Lehcetü'l-Lügat, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni adlı eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanımın da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Viscum album (ökseotu) bitkisinin dolaşım sistemi hastalıkları (Safra,ödem, tansiyon vb) tedavisinde kullanıldığı Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Pistacia lentiscus (sakız ağacı) bitkisi sindirim sistemi (ülser, midevi, bağırsak hastalıkları) hastalıkları tedavisinde etkili olduğu Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Derviş Mehmed'in risalesi, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni, Mücerrebnâme, Müfid (Nazmü't-Teshîl) eserlerinde belirtilmiştir, bitkinin bu kullanımı da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Hypericum perforatum (sarı kantaron) bitkisinin depresyon tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta bahsedilmemektedir fakat bitkinin sinir sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Bitkinin yara, romatizma, çeşitli ağrıların tedavisinde kullanıldığı Phsyica, Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Terceme-i Cedide Fi'l-

Havassî'l-Müfrede, Mücerrebname, Materia Medica adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanım bilgisi günümüzle uyumludur.

Plantago lanceolata (sinirli ot)'nın solunum sistemi hastalıkları (akciğer ağrısı, balgam, verem vb.) tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri Physica (28) ve Yadigâr'dır, bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Matricaria recutita (tıbbi papatya) bitkisinin baş ağrısına yönelik kullanımı Kemaliyye adlı eserde belirtilmekte bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca bu bitki solunum sistemi hastalıkları (öksürük, iltihap, astım, nezle) tedavisine yönelik olarak da kullanıldığı Musa Bin Hamon'un eserinde ve El- Kanun Fi't Tıbb'da belirtmektedir, bitkinin bu kullanımı da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Arum maculatum (yılanyastığı) bitkisi yara, hemoroit, balgam söktürücü etkili olduğu Yadigâr, Materia Medica ve Physica (28) adlı eserlerde belirtilmektedir. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

6.2.2 Farklı Kullanım Tablosu

Tespit edilen 25 tıbbi bitki türünün Latince, Osmanlıca ve Arapça adı, familyası, Drog adı, kullanılan kısmı, kadim tıpta kullanımı ve yer aldığı kitapların ismi, halk tıbbında kullanımı ve günümüzdeki bilimsel kullanımlarının farklılıkları Tablo 6.5’de belirtilmiştir. Çalışmada geçmişten günümüze kullanım farklılıkları bulunmayan bitkiler ‘farklılık bulunmamaktadır’ ile ifade edilirken; kullanımı tespit edilemeyen alanlar ‘-’ ile gösterilmiştir.

Tablo 6.5. Farklı Kullanım Tablosu

NO	BİTKİ	FAMİLYASI	DROG ADI / KULLANILAN KISMI	KADİM TIPTA KULLANIMI	HALK TIBBINDA KULLANIMI	GÜNÜMÜZDEKİ BİLİMSEL KULLANIMI
1	ACİPELİN Lat.: <i>Artemisia absinthium</i> Osm: Afsentîn Ar.: efsantîn	Asteraceae	<i>Artemisiae herba</i> Acipelin herbas ¹	<u>Boşaltım Sistemi Tedavisi/</u> De Materia Medica Yadıgâr Lehçetü'l-Lügat Nüzhetu'l-Ezhân fî İslâhi'l-Ebdân Müntahab-ı Fit't-Tıbb Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede Mücerrebnâme Müfid (Nazmü't-Teshîl)	Bağırsak kurtlarını dökme	-
2	BİBERİYE Lat: <i>Rosmarinus officinalis</i> Osm: Lisânü'l-asâfir Ar.: 1. ekli'lü'l-cebel 2. hubzü'l-meryem	Lamiaceae	<i>Rosmarini folia</i> Biberiye yaprağı	<u>Boşaltım Sistemi Tedavisi</u> Kemâliyye Terceme-i Cedide Fi'l-Havassî'l-Müfrede Tercüme-i Müfredât-ı	-	-
3	CIVANPERÇEMİ Lat: <i>Achillea millefolium</i> Osm.: Kaysüm Ar.: kaysüm	Asteraceae	<i>Achilleae flos</i> Beyaz civanperçemi çiçeği	<u>Sinir Sistemi Tedavisi/Göz</u> Tercüme-i Müfredât-ı Physica	-	-
4	ÇÖREKOTU Lat: <i>Nigella sativa</i> Osm: Çörek otl Ar.: 1. şevnîz 2. hâbbetü'ssevdâ	Ranunculaceae	<i>Nigellae semen</i> <u>Çörekotu tohumu</u>	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
5	DEFNE Lat: <i>Laurus nobilis</i> Osm: Habbü'l-gâr Ar.: defn	Lauraceae	<i>Lauri folia</i> Defne yaprağı	<u>İntegumenter Sistem Tedavisi</u> Alâim-i Cerrâhîn Müntahab-ı Fit't-Tıbb	Cilt hastalıkları	-
6	EBEGÜMECİ Lat: <i>Malva sylvestris</i> Osm: Ebegömeçi Hubâzî Mülühiyâ Ar.: hayâzî	Malvaceae	<i>Malvae flos cum folia</i> Ebegümeçi çiçek ve yaprağı	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır

7	HATMİ Lat: <i>Althae officinalis</i> Osm: Hatmî Ar.: hatmî	Malvaceae	<i>Althaeae radix cum folia</i> Hatmi kökü ve yaprakları	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
8	HAYIT Lat: <i>Vitex agnus-castus</i> Osm: Ayıt Ar.: hayyüt	Lamiaceae	<i>Vitex agni-casti fructus</i> Hayıt meyveleri (hayıt tohumu)	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
9	HİNDİBA Lat: <i>Cichorium intybus</i> Osm: Tarhaşk, Kasini Ar.: hindübâ	Asteraceae	<i>Cichorii intybi radi x</i> Hindiba kökü	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
10	IHLAMUR Lat: <i>Tilia platyphyllos</i> Osm: iflamur Ar.:	Tiliaceae	<i>Tiliae flos</i> Ihlamur çiçeği	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
11	ISIRGAN Lat: <i>Urtica dioica</i> Osm: Ancura Ar.: encere, ısırğan	Urticaceae	<i>Urticae herba cum radix</i> Isırgan herbasi ve kökü	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
12	KEDİOTU Lat: <i>Valeriana officinalis</i> Osm: Fû Ar.: haşîsetü's- sinnevr	Valerianaceae	<i>Valerianae radix</i> Kediotu kökü	-	Sedatif etki	Sedatif etki
13	KUŞBURNU Lat: <i>Rosa canina</i> Osm: İt burnı Ar.: it burnı	Rosaceae	<i>Cynobasti fructus</i> Kuşburnu meyvesi	-	-	Antioksidan
14	LADEN Lat: <i>Cistus creticus</i> Osm: Lâden Ar.: 1. kıysûs 2. lahiyetü't-tîş 3. tarâşîş	Cistaceae	<i>Cisti cretici folia</i> Laden yaprağı	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
15	MERCANKÖŞK Lat: <i>Origanum majorana</i> Osm: Sa'ter Ar.: 'aynü'l-hüdhüd	Lamiaceae	<i>Origani majoranae herba</i> Mercanköşk herbasi	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
16	MERSİN Lat: <i>Myrtus communis</i> Osm: Mersin Ar.: hâbbu'l-es âs	Myrtaceae	<i>Myrti folia</i>	<u>Sinir Sistemi Tedavisi/Diş ağrısı</u> Alâim-i Cerrâhin Hulâsatu't Trbb Müfid (Nazmü't-Teshil)	-	-
17	MEYANKÖKÜ Lat: <i>Glycyrrhiza glabra</i> Osm: İrku's-sûs, Ark-ı sus Ar.: buyan	Fabaceae	<i>Liquiritiae radix</i> Meyan kökü	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
18	KARA MÜRVER Lat: <i>Sambucus nigra</i> Osm: Ar.: belhiyye	Adoxaceae	<i>Sambuci flos cum fructus</i> Mürver çiçeği ve meyvesi	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
19	OĞULOTU Lat: <i>Melissa officinalis</i> Osm: Badrençbüye Ar.: bâzrençüye, kezvân	Lamiaceae	<i>Melissae folia</i> Oğulotu yaprağı	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır

20	ÖKSEOTU Lat: <i>Viscum album</i> Osm: Dıbk Ar.: Burç	Santalaceae	<i>Visci albi herba</i> Ökseotu herbası	<u>İntegümenter Sistem Tedavisi</u> Yara tedavisi Kırpık batması	-	-
				-	onkoloji	onkoloji
21	SAKIZ AĞACI Lat: <i>Pistacia lentiscus</i> Osm: Mastaki Ar.: şeceratü'l-mustakî	Anacardiaceae	<i>Gummi mastix</i> Sakız	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
22	SARI KANTARON Lat: <i>Hypericum perforatum</i> Osm: Heyûfârikun Ar.: kaçtûriyûn	Hypericaceae	<i>Hyperici herba</i> Sarı kantaron herbası	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
23	SİNİRLİOT Lat: <i>Plantago lanceolata</i> Osm: lisânü'l-hame Ar.: hayyü'l-alem	Plantaginaceae	<i>Plantaginis lanceolatae folium</i> Sinirliot yaprağı	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
24	TIBBİ PAPTAYA Lat: <i>Matricaria recutita</i> Osm: Ar.:	Asteraceae	<i>Matricariae flos</i>	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır	Farklılık bulunmamaktadır
25	YILAN YASTIĞI Lat: <i>Dracunculus vulgaris / Arum sp.</i> Osm: Yılan başı boncuğı Ar.: lûf	Araceae	<i>Ari dracunculi rhizome</i> Yılan yastığı rizomu ²	<u>İskelet ve Kas Sistemi Tedavisi</u> Gut hastalığı	Eklem iltihabı ve romatizma	-

Tablo 6.5' e göre *Artemisia absinthium* (acı pelin) 'in boşaltım sistemi tedavisinde bağırsak parazitlerini düşürme üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; Materia Medica, Yadiğâr, Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Mücerrebnâme, Müfid (Nazmü't-Teshîl) olup, bu bitkinin kullanımı halk tıbbında kullanımı ile örtüşmekteyken, günümüzdeki bilimsel kullanımı ile de uyumludur.

Rosmarinus officinalis (biberiye) bitkisinin boşaltım sistemi tedavisinde kullanıldığı Kemâliyye, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Tercüme-i Müfredât-ı kitaplarında belirtilmektedir fakat bitkinin bu kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmemektedir.

Achillea millefolium (civanperçemi) bitkisinin sinir sistemi tedavisinde gözler üzerindeki etkisi Tercüme-i Müfredât-ı ve Physica (28) adlı eserlerde belirtilmektedir fakat bitkinin aynı kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmemektedir.

Nigella sativa (çörek otu) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Laurus nobilis (defne) 'in integumenter sistem tedavisinde kullanıldığı Alâim-i Cerrâhîn ve Müntahab-ı Fit't-Tıbb adlı tıp eserlerinde kullanıldığı belirtilmektedir, bitkinin bu kullanımı halk tıbbı ile örtüşürken, günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmemektedir.

Malva sylvestris (ebegümeci) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Althae officinalis (hatmi) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Vitex agnus-castus (hayıt) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Cichorium intybus (hindiba) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Tilia plathyphyllos (ıhlamur) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Urtica dioica (ısırgan) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Valeriana officinalis (kediotu) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitapla, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımına dayalı üçlü bir farklılık bulunamamıştır, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında olan sedatif etki, araştırılan kadim kitaplarda rastlanmamıştır.

Rosa canina (kuşburnu)'nın günümüzdeki bilimsel kullanımında olan antioksidan etkisi, araştırılan kadim kitaplar ve halk tıbbında rastlanmamıştır.

Cistus creticus (laden) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Origanum majorana (mercanköşk) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Myrtus communis (mersin)'in sinir sistemi tedavisinde diş ağrısı üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; Alâim-i Cerrâhîn, Hulâsatu't Tıbb, Müfid (Nazmü't-Teshîl) olup, bitkinin bu kullanımının halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımında rastlanmamıştır.

Glycyrrhiza glabra (meyankökü) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Sambucus nigra (mürver) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Melissa officinalis (oğulotu) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Viscum album (ökseotu)'un integumenter sistem tedavisinde yara tedavisi ve kirpik batmasında etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları Müntahab-ı Fit't-Tıbb ve Hulâsatu't Tıbb'dır. Bitkinin bu kullanımına halk tıbbında rastlanırken, günümüzdeki bilimsel kullanımında rastlanmamıştır. Günümüzdeki bilimsel kullanımında ve halk tıbbında onkoloji tedavisinde kullanımına etkisi bulunurken, araştırılan kadim kitaplarda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

Pistacia lentiscus (sakız ağacı) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Hypericum perforatum (sarı kantaron) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Plantago lanceolata (sinirli ot) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Matricaria recutita (tıbbi papatya) bitkisinin araştırılan 21 kadim kitap üzerinden, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmeyen bir sonuç çıkmadığı ortaya çıkmıştır. Farklılık bulunmamaktadır.

Arum maculatum (yılan yastığı) bitkisinin iskelet ve kas sistemi tedavisinde etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitabı; Physica (28) olup, bitkinin bu kullanımı halk tıbbında yer alırken ve günümüzdeki bilimsel kullanımında rastlanmamıştır.

7. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmamızda, Ege florasında doğal olarak yetişen 25 tıbbi bitkinin tıbbi kullanımının bilgisinin kadim eserlerde, günümüz halk tıbbında ve bilimsel fitoterapi araştırmalarına dayanan bilgilerle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Böylece “Günümüzde yaşayan bilginin yazılı kaynakları var mıdır? Varsa hangi bilgiler günümüzde de karşılık bulmuş, hangileri araştırılmalıdır?” sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmamızda 21 kadim tıp eseri incelenerek, araştırmanın kapsamında yer alan 25 tıbbi bitkinin bu eserlerdeki kullanım amaçları araştırılmış daha sonra bu bitkilerin halk tıbbındaki kullanımları incelenmiş ve sonrasında da bu tıbbi bitkilerin günümüz araştırmalarındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında bulunan sonuçlara göre Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin kadim kitaplar, halk tıbbı ve günümüz araştırmalarıyla %84 uyumlu olduğu tespit edilmiştir. 25 bitkinin tıbbi kullanım amaçlarına bakıldığında, her türün birden fazla amaçla kullanıldığı araştırma sonucunda bulunmuş buna göre; türlerin %44’ü sindirim sistemi tedavisinde, %20’si solunum sistemi tedavisinde, %8’i boşaltım, sinir sistemi ve integumenter sistem tedavisinde kullanılırken; dolaşım sistemi, yara tedavisi, kadın hastalıkları %4 oranla en düşük kullanım amacını paylaşmıştır. İncelenen 25 tıbbi bitkiyle ilgili sırasıyla şu sonuçlara varılmıştır:

Artemisia absinthium (acıpelin)’in sindirim sistemi tedavisinde mide üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; Yadigâr, Tercüme-i Müfredât-ı, Terceme-i Cedide Fi’l-Havassi’l-Müfrede, Tahzibul Mathün El Kanun, Kâmilü’s Sınâ ati’t-Tıbbiyye şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı tıbbi bitkinin iştahsızlık amacıyla kullanıldığı bilgisi sadece Lehcetü’l-Lügatta yer almaktadır, bu bilgi de halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Bitkinin karşılık bulunamayan araştırmalarına bakıldığında boşaltım sistemi tedavisindeki kullanımı dikkati çekmektedir. Buna göre boşaltım sistemi tedavisinde bağırsak parazitlerini düşürme üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; Materia Medica, Yadigâr, Lehcetü’l-Lügat, Nüzhetü’l-Ezhân fi İslâhi’l-

Ebdân, Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredde, Mücerrebname, Müfid (Nazmü't-Teshîl) iken, bu bitkinin kullanımı halk tıbbında kullanımı ile örtüşmektedir.

Acıpelinin antihelmintik etkisi günümüzde bilimsel anlamda etkileri EMA tarafından rapor edilmiştir (219). Ayrıca modern veteriner hekimlik araştırmalarında da küçükbaş hayvanlar üzerinde etkisi üzerinde klinik çalışmalar bulunmaktadır (220). Hem Lehcetü'l-Lügat hem de Hülâsa-i Tıb eserlerinde yazılı olan sağırılık tedavisinde kullanılmasıyla ilgili günümüzde bir kullanıma ve bilgiye rastlanmamıştır. Sağırılık tedavisinde bitkinin incelenmesi faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

Rosmarinus officinalis (biberiye) bitkisinin sindirim sisteminde mide ağrısı, mide hastalıkları, hazımsızlık, mide gazı ve iştahsızlık tedavisine yönelik olduğunu belirten kadim kitaplar şunlardır: Yedigâr, Tercüme-i Müfredât, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredde, Tahzibul Mathün El Kanun, Kâmilü's Sınâ atit-Tıbbiyye, Lehcetü'l-Lügat. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin dolaşım bozukluklarında da kullanıldığı Kemâliyye adlı tıp eserinde geçmektedir, bu kullanım da bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Bitkinin böbrek taşları, mesane temizliği, tedavisinde kullanıldığı Kemâliyye, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredde, Tercüme-i Müfredât-ı kitaplarında belirtilirken, bu kullanımın halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında yer aldığı görülmektedir.

Biberiye günümüzde hem baharat bitkisi hem tıbbi bitki olarak yaygınlıkla kullanılmaktadır. Çiçeklenme zamanında hasat edilen topraküstü aksamının su buharında damıtılmasıyla elde edilen uçucu yağ, verbanon, 1-8 sineol, kafur ve mirsen tipi olmak üzere dört kemotiple sınıflandırılmaktadır. Bunların içerisinde 1-8 sineol tipi tercih edilen kemotiptir. Ülkemizde Adana ve Mersin bölgesinde doğal yayılışı olan biberiyelerin 1-8 sineol tipi olduğu Doğu Akdeniz Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur.

Biberiye, hem kadim eserlerde hem de günümüz halk tıbbı ve araştırmalarında saç dökülmesi ürünlerinde kullanılabileceği belirtilmiştir. 86 hastanın %15'in kontrol grubu olarak seçildiği çift körlü 7 ay süren bir klinik

çalışmaya göre (220), biberiye uçucu yağının kafa derisine sürülmesi ile hastaların %44'ünde kellik tedavisine yardımcı olabildiği görülmüştür.

Achillea millefolium (civanperçemi) bitkisinin yara tedavisinde kullanıldığı; *Materia Medica*, *Nüzhëtü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân*, *Alâim-i Cerrâhîn* kitaplarında belirtilmektedir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin karşılık bulunamayan araştırmalarına bakıldığında; göz bulanıklı tedavisinde kullanıldığı *Tercüme-i Müfredât-ı ve Physica* adlı eserlerde belirtilmesine rağmen aynı kullanımın halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında yer almadığı görülmektedir.

Civanperçeminin kan durdurucu etkisi *Materia Medica*'da ve halk tıbbında bahsedilmiştir. Fakat günümüzdeki incelediğimiz bilimsel çalışmalarda bu etkinlik üzerinde çalışılmadığı görülmüştür.

Civanperçemi günümüz halk tıbbında yaygınlıkla kadın hastalıklarında da kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde civanperçemi bahsinde böyle bir kullanıma rastlanmamıştır. Bitkinin östrojenik aktivite gösterdiği yapılan bir invitro çalışma ile gösterilmiştir. Buna göre civanperçeminden elde edilen metanollü ekstrenin MCF-7 hücre testinde pozitif östrojenik etki gösterdiği bu etkinin de bitki bileşimindeki apigenin ve luteolin maddelerinden kaynaklandığı gösterilmiştir (221).

Civanperçemi hemoroit ve yara tedavisinde üç dönemde de literatüre bağlı olarak teyit edilmiştir. Hemoroit tedavisinde kullanımıyla ilgili 2017 yılında Fasa Üniversitesi'nden Mohammad Hashem Hashempur ve arkadaşları tarafından Geleneksel İran tıbbını baz alarak yaptıkları çalışmada civanperçemi dahil 105 bitkiyi incelemişler. Civanperçeminin etkinliği de bu çalışmada rapor edilmiştir (222).

Nigella sativa (çörekotu)'ın sindirim sistemi tedavisinde soğuk algınlığı, balgam söktürücü, ağrı kesici etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; *Materia Medica*, Merkez Efendi, *Yadigâr*, *El- Kanun Fi't Tıbb*, *Lehçetü'l-Lügat* şeklindedir, bu bitkinin kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Yine çörekotu bitkisinin süt arttırıcı, adet söktürücü olarak kullanıldığını belirten kitaplar *Materia Medica*, *El- Kanun fi't Tıbb*, *Yadigâr*,

Lehçetü'l-Lügat, Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbi'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni'dir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Çörekotu günümüzde hem baharat hem tıbbi bitki olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Halk tıbbında adet söktürücü, süt arttırıcı, soğuk algınlığı iyileştirici, mide ağrısı vb ağrılarda ağrı kesici etkileri için yaygınlıkla sağıaltında kullanılmaktadır. Bu kullanımların eskiden beri devam ettiğini kadim eserler de bize teyit etmektedir.

Çörekotu tohumlarından günümüzde soğuk pres yöntemiyle sabit yağ elde edilmektedir. Çörekotu yağı da tohumu da "timokinon" maddesi ihtiva etmektedir. Çörekotu bağışıklık sistemini güçlendirerek soğuk algınlığında iyileştirici etkisi bulunmaktadır. Timokinon maddesinin bağışıklık sistemini güçlendirici etkisi günümüz araştırmalarınca da gösterilmiştir (222).

Çörekotu tohumlarının şeker düşürücü etkisi halk tıbbında yaygınlıkla karşımıza çıkmıştır. Bitkinin bu kullanımıyla ilgili bilimsel etkinlik çalışmaları da yapılmıştır. Gönüllülerle yapılan bir klinik çalışmada günde iki kez 1 gr çörekotu alınarak uygulanan tedavi süresi sonunda kan glüköz düzeyinde bir düşme sağladığı gösterilmiştir (223).

Laurus nobilis (defne) bitkisinin mide ağrısı, hazımsızlık, iştahsızlık, sindirim zorluğu tedavisinde kullanıldığı bilgisi *Materia Medica*, Musa Bin Hamon'ın kitabında belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Aynı tıbbi bitkinin saç dökülmesi için kullanıldığı *Alâim-i Cerrâhîn* adlı eserde belirtilmiştir. Romatizma tedavisinde, ağrıların giderilmesinde ve soğuk algınlığında kullanımı *Mücerrebname*, *Yadigar* ve *Alaim-i Cerrahin* adlı tıp eserlerinde belirtilirken, bitkinin bu kullanımının halk tıbbı ile ve bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür.

Defne bitkisinin yapraklarından ve meyvelerinden damıtılmak suretiyle uçucu yağ elde edilmektedir. Tohumlarından da soğuk sıkım veya kaynatma usulüyle sabit yağ elde edilmektedir. Hem uçucu yağ hem de sabit yağ günümüzde saç dökülmesi rahatsızlığı için yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Defne uçucu yağ bileşiminde 1-8 sineol maddesi içerdiği için antiviral aktivite gösterdiği için Loizzo ve arkadaşları tarafından HSV-1 ve SARS-CoV'e karşı etkinliği oldukça yüksek bulunmuştur (224). Bu bilgiler bitkinin kadim tıp eserlerinde ve halk tıbbında kullanım bilgisini desteklemektedir. 2020 itibariyle pandemi ilanına sebep olan covid-19 salgınında da sıkça kullanılan bitkilerden biri olmuştur.

Defne bitkisinin romatizmal hastalıklarda kullanımı da antiinflamatuvar etkinlik çalışmasıyla ortaya konmuştur (225). Bu çalışmaya göre defne tohumlarının etanollü ekstresi hiçbir gastrik hasara yol açmadan 500 mg/kg dozda güçlü antinosiseptif (%34) ve antiinflamatuvar etkinlik göstermiştir.

Malva sylvestris (ebegümeci) bitkisinin, solunum yolu rahatsızlıklarında (Öksürük, zatürre, bronşit, ses kısıklığı, nezle vb) etkili olduğunu belirten kitaplar; Yadigâr, Lehcetü'l-Lügat, Tercüme-i Müfredât-ı, Alâim-i Cerrâhîn, Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Tahzibul Mathûn El Kanun şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

Ebegümeci, ülkemizde hemen her bölgede, her dönemde görülebilmektedir. Bitki halk tıbbında, günümüz bilimsel araştırmalarında ve kadim eserlerde kullanım amacı açısından benzerlik göstermektedir. Halk tıbbında hemen her bölgede ve her hastalıkta kullanımı olan bir bitki olduğu incelediğimiz halk tıbbı kaynaklarına dayalı olarak tespit edilmiştir.

Bitkinin öksürük, bronşit gibi rahatsızlıklarda kullanımını günümüz araştırmaları da onaylamaktadır. Bileşimindeki yüksek oranda bulunan müsilaj maddesi bitkiye yumuşatıcı etkinlik kazandırmaktadır.

Ebegümeci yapraklarında izole edilen bir polisakkarit antikompleman aktivite gösterdiğinden yangı yanıtını modülasyona uğrattığı bildirilmiştir (1). Yine ebegümeci bileşiminde bulunan çinko sağlıklı bağışıklık sisteminin bitkisel kaynaklarından biridir. Bu sebeple de soğuk algınlığında iyileştirici olarak öteden beri kullanıldığına açıklık getirebilir.

Günümüzde gerek ülkemizde gerekse de Avrupa ülkelerinde öksürük şurupları, bitki çayları vb takviye edici ürünler³⁴ içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Ülkemizdeki öksürük şurubu³⁵ olan ürünler “gıda takviyesi” olarak sınıflandırılan ürünler arasındadır.

Althaea officinalis (hatmi)’in öksürük, grip, bronşit, solunum yolları tahrişi, ateş, baş ağrısı, göğüs yumuşatıcı etkileri için kullanıldığını belirten kitaplar Musa Bin Hamon, Physica, Materia Medica, Yadiğâr, Hulâsatu’t Tıbb, Müfid (Nazmü’t-Teshîl)’dir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir.

ESCOP, WHO vb. otoritelerce monografları yayımlanan, farmakopelerde standartları belirlenmiş³⁶ olan hatmi türü *Althaea officinalis* türüdür . Bu türün kökleri, çiçekleri ve yaprakları tedavide kullanılır. Ülkemizde genellikle hatmi olarak “Alcea sp.” Türleri kullanılmaktadır.

Öksürük şuruplarında ebegümece gibi tıbbi hatmi ekstreleri de kullanılmakta; genellikle kekik, ebegümece ile birlikte formüle edilmektedir. Ülkemizde de GBTÜ³⁷ kapsamında hatmi içeren bir ürün³⁸ öksürük ilacı olarak ruhsatlandırılmıştır.

Bitkinin öksürük karşıtı etkinliği için antitüssif aktivite çalışmaları da *in vivo* ve *in vitro* koşullarda yapılmıştır. Çalışmalarda hatmi kökünde bulunan ramnogalaktofuronanın maddesinin bu etkiden sorumlu olduğu belirlenmiştir. Buna göre hatminin ekspektorasyonu arttırdığı, öksürme şiddeti ve atakları azalttığı rapor edilmiştir. Yine aynı çalışmaya göre narkotik etkili öksürük ilaçlarına göre daha zayıf etkili olduğu, narkotik olmayanlara göre de daha güçlü etkili olduğu tespit edilmiştir (226).

Vitex agnus-castus (hayıt) bitkisinin kadın hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı bilgisi Materia Medica, Nüzhetü’l-Ezhân fi İslâhi’l-Ebdân, Terceme-i

---

³⁴ Alkagin, Anifer vd.

³⁵ Karagen plus ve krispus şurupları örnek verilebilir. İki şurup içerisinde de ebegümece yer almaktadır.

³⁶ Türk, ABD, Çin, Alman, İngiliz, Avrupa, Fransız, İtalyan, Macar, Polonya,, Avusturya farmakopesi ile ESCOP, Komisyon E ve WHO monograflarında yer almaktadır.

³⁷ GBTÜ: Geleneksel Bitkisel Tıbbi Ürün

³⁸ İMUPRET

Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfredede belirtilmektedir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür.

Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar bitkinin kadın hastalıklarında etkin olduğunu rapor etmiştir. Kadın hastalıklarında hayıtın kullanımı konusunda klinik çalışmalar da yapılmıştır. Jinekologların yürüttüğü çok merkezli gözlemsel bir çalışmada kontrol grubu olmadan, adet öncesi gerginliği (pms) olan 1634 hastaya, herbiri 1,6-3 mg ekstre içeren (20 mg drog eşdeğeri) hayıt kapsüllerinden günde 2 adet verilmiştir. Üç dönemlik uygulamadan sonra başlıca şikayetlerdeki (depresyon, anksiyete, yeme isteği, aşırı ödem vb.) değişiklikler konusunda anket düzenlenmiştir. Anket sonucuna göre %93 oranında azaltma/bitiş kaydedilmiştir. Doktorların %85'i genel değerlendirmede klinik etkisini iyi/çok iyi bulurken hastaların %81'i tedavi sonrası durumlarını çok iyi olarak değerlendirmiştir. Göğüslerdeki rahatsızlığın şiddeti 3 ay sonra oldukça azalmıştır (227).

Hayıt geçmişten günümüze tedavide kullanılan önemli tıbbi bitkilerden biridir. Geleneksel tıp metinlerinde bahsi geçen kullanım şekilleri ile halk arasındaki kullanım şekilleri ve amacı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Bilimsel çalışmalarda sadece hayıt meyvelerinin kullanımı aktarılmış olmasına rağmen gerek halk arasında gerekse de geleneksel tıp metinlerinde çiçek, yaprak ve meyveleri de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bilimsel çalışmalar genellikle kadın hastalıkları konusunda etkilerine yoğunlaşmış, geleneksel kullanım amaçları konusunda klinik olarak çalışma yapılmadığı görülmüştür.

Hayıt bitkisi ile ilgili kadın hastalıklarındaki etkileri dışındaki etkinliklerin klinik çalışmalarla desteklenmesi faydalı olacaktır.

Ülkemizde hayıt meyve ekstresi içere, kadın hastalıklarında reçete edilen bir ilaç eczanelerde satışa sunulmaktadır.³⁹

Cichorium intybus ve *Taraxacum officinale* (hindiba) bitkisinin incelenen 21 kadim kitapla, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımına dayalı üç dönemi

---

³⁹ Agnucaston

içeren ortak kullanım görülmüş, sindirim sistemine yönelik kullanımı da halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Bitkinin kabızlık, karaciğer hastalıklarındaki kullanımı, sarılıkta, böbrek taşlarının düşürülmesinde, kanserde kullanımı başlıkları da geleneksel tıp metinlerinde, halk tıbbında ve günümüz bilimsel literatüründeki bilgilerle uyumludur.

Cichorium inhybus bileşiminde bulunan polisakkaritlerin⁴⁰ yapılan çalışmalara göre mideyi geçip kalın bağırsakta fermantasyona uğraması sebebiyle bağırsaktaki bifidobakteri popülasyonunu uyardığından kolon hastalıkları ve diyabet gelişiminde azalma gözlemlenmekte olduğu rapor edilmiştir. Yine hindiba yiyen yaşlı bireylerin karaciğer işlevlerinde düzelme görüldüğü bildirilmiştir (1).

Taraxacum officinale'nin karaciğerden safra salgılanmasını arttırıcı etkinliği ile ilgili çalışmalar 1960 öncesi çalışmalara dayalıdır. Buna göre tüm bitkinin alkolik ekstresinin sıçanlarda intraduodenal uygulaması sonrasında safra salgısında %40 artış olduğu, benzer bir çalışmada %12 artış gösterdiği vurgulanmıştır (135).

Taraxacum officinale'nin antikanser etkinliği konusunda, bitkinin sulu ekstresi ile sitotoksisite ve hep G2 üretimi incelenmiş, zamana ve doza bağlı olarak hücrelerin ömrünü %26 azaldığı görülmüştür (228). Yine bir başka çalışmaya göre de yaprak ekstresi kök ekstresine göre meme kanserinde daha etkin bulunurken, kök ekstresinin meme kanserinin yayılımına engel olduğu tespit edilmiştir. Yaprak ekstresinin de prostat kanserinin yayılımını durdurduğu tespit edilmiştir.

Tilia plathyphyllos (ıhlamur) bitkisinin soğuk algınlığı, nezle, öksürük tedavisinde etkili olduğu bilgisi Lehcetü'l-Lügatta belirtilmiştir. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür.

Günümüzde bitkinin diüritik, ateş düşürücü, soğuk algınlığında iyileştirici etkileri için halk arasında yaygınlıkla kullanıldığı görülmektedir.

ıhlamur, Türk, Alman, Avrupa, İngiliz, İsviçre, Macar Farmakopelerine ve Alman E Komisyonu monograflarına kayıtlı drog olarak bilimsel literatürde de yer

---

⁴⁰ Oligofruktan, inulin

almaktadır. Günümüzde Avrupa'da eczanelerde satışı yapılan ilaç⁴¹ formu da bulunmaktadır.

Yapılmış bir biyolojik aktivite bir çalışmasına göre ıhlamurun antimikrobiyal ve antioksidan aktivitesinin olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, çalışma sonucuna ve etnobotanik bulgulara dayanarak, boğaz enfeksiyonlarında bitkinin ekstresinin yardımcı olacak bir ekstre olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (2019).

Urtica dioica (ısırgan)'ın böbrek taşı, romatizmal ağrılar, erkek üreme organları sağlığı tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim kitaplar; Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Tercüme-i Müfredât-ı, Tahzibul Mathün El Kanun, El- Kanun Fi't Tıbb şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Bazı klinisyenler ısırgan yaprağı ekstresini klasik steroid olmayan yangı giderici ilaçlar (NSAEI 'ler) ve diğer analjeziklerle kullanmaktadır. Eldeki kanıtlar, tedaviye ısırgan eklenmesinin, analjeziklerin dozunu azaltabilmekte olduğunu göstermektedir (230).

Isırgan hem geleneksel tıp metinlerinde hem de halk tıbbında romatizmal ağrılar, eklem ağrıları vb. durumlarda etkin olduğuna değinilmiştir. Günümüzde yapılan klinik çalışmalar da bu kullanımı doğrulamaktadır. Bir çalışmada 27 hasta üzerinde randomize çift körlü çalışmaya göre bilek ve baş parmaklarında osteoartriti olan hastalara bir hafta süreyle ağrı olan bölgeye ısırgan uygulanmış, plasebo olarak da *Lamium album* yaprakları kullanılmıştır. Sonuçlar anketle belirlenmiş, plaseboya göre belirgin farkta ısırgan etkin bulunmuştur (231).

Urtica dioica bitkisinin idrar yollarına iyileştirici etkisi kadim kitaplarda ve halk tıbbında geçmektedir. Bitki günümüzde de prostat rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. İyi huylu prostathipertrofisinde etkinliğini incelemek amacıyla 6 ay süreli 620 hasta üzerinde yürütülen, randomize çift körlü ve plasebo kontrollü bir

---

⁴¹ Vibtil

linik çalışma yapılmıştır (232). 6 aylık süre sonunda ısırgan kullanan hastaların %81'inde idrar yolları problemlerinde azalma gerçekleşmiştir.

Isırgan içeren prostat için hazırlanmış olan ürünler bugün eczanelerde satılmaktadır.⁴²

Valeriana officinalis (kediotu) bitkisinin sinir sistemi tedavisinde kullandığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta bahsedilmemektedir. Bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımında olan sedatif etki, araştırılan kadim kitaplarda rastlanmamıştır. *Valeriana officinalis* türü kediotu yerine Anadolu'da daha yaygın olarak yetişmekte olduğundan *Valeriana dioscoridis* türü kullanılmaktadır. GBTÜ kapsamında 2021 kapsamında *Valeriana officinalis* ekstresi üç ürün⁴³ bulunmaktadır. *Valeriana officinalis*'in sinirsel gerginlik ve uyku bozukluklarında kullanımı EMA, WHO, ESCOP ve Komisyon E monograflarında onaylanmıştır.

Çift körlü bir çalışmada, *Valeriana officinalis* ekstresinin (450 mg-900 mg) plaseboya oranla uykuya geçiş süresini kısalttığı görülmüştür. Aynı çalışmada uyku şikayeti ve düzensiz uykusu olanlarda, uyku kalitesini arttırdığı görülmüştür (135).

Rosa canina (kuşburnu)'nın sindirim tedavisinde etkili olduğu Tercüme-i Müfredât adlı eserde belirtilmiştir. *Materia Medica*'da dizanteri, sindirim bozukluğu ve boğaz tahrişi için kayıtlıdır. Bu kullanımın bitkinin halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmekte olup, ayrıca solunum sistemi tedavisinde kullanıldığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta geçmemesine rağmen fakat bitkinin solunum sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir. Hemoroit, balgam söktürücü, nezle, grip, böbrek iltihabı, romatizma gibi rahatsızlıklar için halk tıbbında yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Kuşburnu halk tıbbında yaygınlıkla hemoroit tedavisinde kullanılmaktadır. Bu konuda içerisinde kuşburnu da olan bir preparatın etkinliği, in vivo olarak 96 hastada çift körlü ve plasebo kontrollü klinik çalışma yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre semptomların giderilmesinde etkin bulunmuştur (233).

---

⁴² Prostaforon, prostagood vb

⁴³ Circulin, Valeriana kapsül, Strath damla

Yine bitkinin eklem ağrıları ve romatizmada kullanımı halk tıbbında kaydedilen kullanım şekilleridir. Bu yönde Warholm ve arkadaşları (234) tarafından kalça ve diz eklemlerinde osteoartrit şikayeti olan 100 hasta üzerinde bir klinik çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre standardize kuşburnu tozu ile tedavi edilen hastaların %64,6'sında şikayetlerde azalma görülmüştür.

Cistus creticus (laden) bitkisinin solunum rahatsızlıkları ve soğuk algınlığı tedavisinde kullanıldığı Musa bin Hamon ve Müfid adlı eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanım bitkinin halk tıbbında kullanımı ile günümüzdeki bilimsel kullanımı ile de örtüşmektedir.

Yüksek oranda içerdiği fenolik bileşenler ve flavonoidler sebebiyle antibakteriyel, antioksidan ve DNA koruyucu etkileri ortaya konmuştur. İçerdiği yüksek orandaki epigallokateşin gallat maddesi sebebiyle antioksidan kapasitesi yeşilçaydan yüksek bulunmuştur. Bu polifenoller sayesinde antibakteriyel, antifungal ve antiinflamatuvar etkileri rapor edilmiştir. Bitkinin üst solunum yollarında etkinliği ile ilgili de klinik çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizde yetişen *Cistus* türlerinin kurutulmuş örneklerinden hazırlanan ekstraktların *Streptococcus faecalis*, *Staphylococcus aureus*, *Bacillus cereus*, *Escherichia coli* mikroorganizmalarına karşı etkinlikleri de saptanmıştır (139).

Günümüzde *Cistus* özleri içeren pastil⁴⁴, şurup vb ilaç formu eczanelerde soğuk algınlığı rahatsızlıklarına karşı satışa sunulmaktadır.

Origanum majorana (mercanköşk)'nin sindirim sistemi (mide fesadı, mide ağrıları) tedavisinde kullanıldığı bilgisi Derviş Mehmed, Neşati Yağı risalesinde belirtilmiştir. Bu kullanımın hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Yeni yapılan bir çalışma *Origanum majorana*'nın, ileri glikasyon ürünlerin (AGE) üretilmesini inhibe etmede etkili olduğu gösterilmiştir. Diyabetli hastalarda

---

⁴⁴ *Cistus* antiviral pastil

lipid peroksidasyonu⁴⁵ inhibe ederek, oksidatif stresi hafifletip böbrek hasarını önlediği veya ertelediği belirlenmiştir. Ayrıca ileri glikasyon son ürünleri denilen AGE ile ilgili kronik tabloları önleyebileceği veya düzeltebileceğini ortaya koymuştur (1).

Myrtus communis (mersin) bitkisinin sindirim sistemi tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri *Materia Medica*, *Yadigâr*, *Alâim-i Cerrâhîn*, *Derviş Mehmed'in risalesi*, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede*, *Müfid* (*Nazmü't-Teshî*) şeklindedir, bu bitkinin kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmekte, aynı tıbbi bitkinin integumenter sistem tedavisine yönelik kullanıldığı bilgisi ise *Materia Medica*, *Kemâliyye*, *Tercüme-i Müfredât-1*, *Derviş Mehmed'in risalesi*, *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede* de belirtilmekte, bu kullanımın da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmüştür. Bitkinin diş ağrısı üzerindeki etkisi olduğunu belirten kadim tıp kitapları; *Alâim-i Cerrâhîn*, *Hulâsatu't Tıbb*, *Müfid* (*Nazmü't-Teshîl*) olup, bitkinin bu kullanımının halk tıbbında ve günümüzdeki bilimsel kullanımında karşılık bulduğu görülmektedir.

Tüm dünyada yaygınlıkla kullanılan *Melaleuca alternifolia* (tea tree, çay ağacı) bitkisinin ait olduğu mersingiller familyasına adını veren bitki mersindir. Covid önlemleri sebebiyle çok sık tavsiye edilen çay ağacı gibi *Myrtus communis* bitkisinin de araştırılması gerekmektedir. Maryam Azimi, Fatemeh Sadat Hasheminasab isimli iki bilim insanı (235), geleneksel İran tıbbındaki kaynak eserlerindeki mersin bitkisinin kullanımından hareketle, mevcut covid-19 tedavi protokolüne “mersin” bitkisinin eklenmesiyle ilgili klinik çalışmaları devam ettirmektedir. Yine ayını ekip mersin şurubunu tedavi aracı olarak kullanma konusundaki çalışmalarını da sürdürmektedir.

Günümüzde mersin yapraklı herba aksamından distilasyonla uçucu yağ elde edilmekte, aromaterapi alanında değerlendirilmektedir. Mersin uçucu yağı jel kapsüllerin içerisinde⁴⁶, standardize formda bronşit gibi üst solunum yolu

⁴⁵ Yağların yükseltgenerek bozulmasına verilen bir tanımlamadır.

⁴⁶ Gelomyrtol bronşit, sinüzit için kullanılan mersin uçucu yağı içeren bitkisel ilaçtır.

enfeksiyonlarında Avrupa ülkelerinde kullanılmaktadır. Avrupa ülkelerinde endikasyon belirtilerek satılan başka ilaç formları da bulunmaktadır.

Glycyrrhiza glabra (meyan kökü)'nin Ülser, ishal vb. gibi sindirim sistemi hastalıklarında, *Materia Medica*, *El- Kanun Fi't Tıbb, Physica*, Merkez Efendi, *Nüzhëtü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân* eserlerinde kullanımına değinilmiştir, Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Solunum sistemi üzerinde ses kısıklığı, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, öksürük, nefes darlığı vb. gibi hastalıklarda kullanımı *Materia Medica*, *El- Kanun Fi't Tıbb, Physica*, Merkez Efendi, *Lehçetü'l Lügat*, *Alaim-i Cerrahin* adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitki halk tıbbında da günümüz araştırmalarında da ses kısıklığı, öksür, bronşit, soğuk algınlığı, öksürük şikâyetlerinde kullanılmaktadır.

WHO tıbbi bitkiler monograflarının meyan kökü bahsinde peptik ülserde kullanımı konusunda yapılan bir klinik çalışma sonucuna göre 15 hastada peptik ülser semptomlarının azaldığı görülmüş, iyileşmenin %75 oranında hızlandığı tespit edilmiştir. Yine WHO monograflarına göre antitüssif ve ekspoktoran etkinliği mukus sekresyonunu hızlandıran glisirizin maddesine bağlıdır diyerek öksürük tedavisinde kullanımını onaylamıştır (135).

Meyan kökü günümüzde soğuk algınlığı ve üst solunum yolları için çay, pastil vb. formlarda eczanelerde yer almaktadır. Kozmetik sektöründe de leke açıcı kremlerin içerisinde kullanılmaktadır.

Sambucus nigra (kara mürver) bitkisinin solunum sistemi tedavisine yönelik olarak kullanıldığını *Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede* adlı eserde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili karşılık bulunamayan bir sonucu yoktur.

Kara mürver ülkemiz florasında doğal olarak yetişen, antosiyanince zengin, bağışıklık sistemi için çok kıymetli bir tıbbi bitkidir. Bitkinin gerek halk arasında, gerek günümüz tıbbında ve gerekse de kadim eserlerde solunum rahatsızlıkları için

kullanılıyor olması bitkinin öteden beri bu anlamdaki iyileştirici etkisini onaylar niteliktedir. Bitkiyle ilgili antiviral, antienflamatuvar, antikanser, antidiyabetik, bağışıklık sistemi, antibakteriyel, bronşiyal sekresyonu arttırıcı, antioksidan etki, diüretik etki çalışmaları yapılmıştır.

Yapılan antiviral etki odaklı randomize, plasebo kontrollü, çift-körlü bir klinik çalışmada, meyvelerinden üretilen Sambucol meyve ekstresi, grip başlangıç semptomları yaşayan 60 hastaya, 5 gün süreyle günde 4 defa 15 ml sambucol şurup verilmiştir. Semptomlar 8 gün süreyle izlenmiştir. Tedavi grubunda, ortalama 3-4 gün sonra iyileşme görülürken, plasebo grubunda iyileşme süresi 7-8 güne kadar uzamıştır (236). Yine bitkinin bağışıklık sistemini güçlendirici etkisiyle ilgili bilinen immünstimülan ürünlerle karşılaştırılmış, kontrole göre stokinlerin üretimini daha yüksek oranda arttırdıkları, dolayısı ile immün sistemi aktive edici özelliği saptanmıştır (157).

2020 covid-19 pandemisi sırasında salgını önlemek, bağışıklık sistemini güçlendirmek amacıyla bitkisel olarak en çok tavsiye edilen türlerden biri karamürver denilebilir. Karamürverden sambucol gibi ilaçların yanısıra, farklı isimlerle şurupları, pastilleri eczanelerde günümüzde satışa sunulmaktadır.

Karamürverin sadece meyveleri değil çiçekleri de tedavide kullanılmaktadır. Çiçekleri de ateş düşürücü, terletici, müsilajdan dolayı yumuşatıcı olarak günümüzde kullanılmaktadır.

Melissa officinalis (oğul otu) mide, bağırsak problemleri, ağız kokusu , nefes darlığı tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri El- Kanun fi't Tıbb, Materia Medica, Lehçetü'l Lügat, Tercüme-i Müfredât-ı'dır. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca kalp ağrısı, beyindeki tıkanıklık, uykusuzluk, depresyon, melankoli, huzursuzluk tedavisinde de kullanıldığı Materia Medica, El- Kanun fi't Tıbb, Lehçetü'l-Lügat, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbı'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni adlı eserlerde belirtilmiştir. Bu kullanımın da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken, bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı da uyumludur.

Melisanın günümüz modern literatürdeki sinirsel uyku problemleri, tedirginlik, huzursuzluk, asabiyet, kalp rahatsızlıkları, migren ağrılarının giderilmesinde kullanıldığı kayıtlıdır. Bitki haricen *Herpes labialis*'in sebep olduğu uçuk tedavisinde kullanılmaktadır (43).

Bitkinin günümüzdeki klinik araştırmalarına baktığımızda kadim eserlerdeki zihinsel ve ruhsal marazlarda kullanımı konusunda klinik çalışmalarla doğrulanmış sonuçları görebiliriz. Bir çalışmaya (237) göre ciddi demans problemi olan 72 hasta üzerinde yapılan, çift-körlü, plasebo kontrollü bir çalışmada, *Melisa officinalis* uçucu yağı ile aromaterapi uygulaması yapılmış, 4 hafta sonrasında hastaların plaseboya göre daha az ajite soyal olarak da daha az durgun oldukları, olumlu aktivitelerde daha çok zaman geçirdikleri gözlenmiştir. Yine 65-80 yaşlarındaki hafif ve orta şiddette 6 aylık Alzheimer geçmişi olan hastalara, 4 ay süreyle günde 60 damla melisa ekstesi verilmiştir. Süre sonunda hastaların plaseboya göre bilişsel faaliyetleri anlamlı derece artmıştır. Eksre alan kişilerde daha az ajitasyon görülmüş ve yan etki saptanmamıştır.

Bitkinin geleneksel tıp metinlerinde ve günümüz halk tıbbında yatıştırıcı, huzursuzluk, uykusuzluk vb durumlarda kullanıldığı kaydedilmiştir. Bu konuda da Cases ve arkadaşları (166) tarafından bir klinik çalışma yapılmıştır. Hafif, orta şiddetli anksiyete ve uyku bozukluğu tedavisi için yapılan tek merkezli çalışmada, *Melissa officinalis* standardize yaprak ekstresi, orta ve ileri şiddette anksiyete ve uyku bozukluğu olan 20 kişiye, 15 gün boyunca günde iki kez 600 mg uygulanmıştır. Araştırma sonucuna göre anksiyete oluşumu %18, uykusuzluğu %42 oranında azaltmıştır.

Viscum album (ökseotu) bitkisinin safra, ödem, tansiyon vb. hastalıkların tedavisinde kullanıldığı Müntahab-ı Fit't-Tıbb, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede adlı eserlerde belirtilmiştir. Bitkinin bu kullanımının hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülmekte olup; aynı bitkinin karşılık bulunmayan araştırmalarına baktığımızda "Müntahab-ı Fit't-Tıbb" ve Hulāsatu't Tıbb'da bitkinin yara tedavisi ve kirpik batmasında etkisi olduğunun belirtilmesi halk tıbbında rastlanırken, günümüzdeki bilimsel kullanımında rastlanmamıştır ve ayrıca günümüzdeki bilimsel kullanımında ve halk tıbbında

onkoloji tedavisinde kullanımına etkisi bulunduğu tespit edilirken, araştırmaya dahi olan kadim kitaplarda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ökseotu, Anadolu'da halk tıbbında tanınan ve kullanılan bitkilerden biridir. Bitki halk arasında kabız, idrar söktürücü, kuvvet verici, tansiyon düzenleyici olarak kullanılır. Farklı ağaç türlerinde (ahlat, armut, elma, meşe, söğüt, çam, gürgen vb.) üzerinde parazit olarak yetişen ökseotları ile kanser arasında halk arasında bağlantı kurulmuştur. Ökseotuna “ağaçların derdi” denildiği, dertlenen ağaçlarda ökseotunun yeşerdiğine inanılır. Ökseotu bu sebeple hem kanser tedavisinde de geleneksel olarak kullanılmaktadır. Araştırmamızda incelediğimiz halk tıbbı kaynakları ve modern araştırmalar bitkinin kanserde kullanımını doğrular niteliktedir. Sadece ökseotunun kanserde kullanımı konusunda çalışan ve farklı kanser türlerinden kemoterapide kullanılan ilaç geliştiren Hiscia Enstitüsü halen araştırmalarını sürdürmekte, Iscador⁴⁷ adıyla ürettikleri ilaç kemoterapi ajanı olarak onkolojide kullanılmaktadır.

Sekonder karaciğer kanseri üzerine yürütülen bir klinik çalışmada, primer odağı farklı 188 karaciğer kanserli hastaya Iscador tedavisi uygulanmış. Iscador kullanan hastaların yaşam süresi 9 aya çıkarken, tedavi almamış olan 122 hastada ortalama yaşam süresi 5 ay olarak tespit edilmiştir (238).

Pistacia lentiscus (sakız ağacı) bitkisinin sindirim ülser, mide ve bağırsak hastalıkları tedavisinde etkili olduğu Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Derviş Mehmed'in risalesi, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Mâ-Hazara Fi't-Tıbbı'r-Rûhâni Ve'l-Cismâni, Mücerrebname, Müfid (Nazmü't-Teshîl) eserlerinde belirtilmiştir, bitkinin bu kullanımını da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüştüğü görülürken; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile ilgili uyumlu bir sonuç çıkmıştır.

Sakız ağacının gövdesinden elde edilen “reçine”ye damla sakızı denilmektedir. Bu şekilde bir ağacın verimli olarak sakız verebilmesi için 7-10 yaşlarına gelmesi gerekmektedir. Damla sakızı, gıdadan kozmetiğe çok farklı alanlarda kullanım alanına sahip önemli bir ekonomik bir üründür.

---

⁴⁷ Iscador ar-ge faaliyetleri, antroposofinin kurucusu Dr. Ita Wegman ve Rudolf Steiner tarafından antroposofik kanser tedavisi ile ilgili olarak 1917'de başlatılan ökseotu ilaçları ilgili temel araştırmaya dayanmaktadır.

Günümüzde halk arasında sıklıkla ülser, hazımsızlık vb mide rahatsızlıklarında ve yara tedavisinde kullanılıyor. Bitkinin bu amaçlarla kullanımı tarihten bu güne aktarılagelmiştir. Günümüzde bitkinin midevi etkileri ile ilgili klinik çalışmalar da yapılmıştır. Bir çalışmaya göre (239) dispepsili hastalarda çift körlü randomize plasebo kontrollü bir araştırmada 3 hafta boyunca 350 mg/gün dozda toz halde sakız verilmiştir. Tedavi sonrasında semptomların belirgin şekilde iyileştiği görülmüştür.

Hypericum perforatum (sarı kantaron) bitkisinin günümüzde yaygın şekilde depresyon tedavisinde kullandığı bilgisi araştırılan 21 kadim kitapta bahsedilmemektedir fakat bitkinin sinir sistemine yönelik kullanımı halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmektedir.

Yara, romatizma, soğuk algınlığı, böbrek, mesane taşı, çeşitli ağrıların tedavisinde kullanımı Phsyica, Lehcetü'l-Lügat, Nüzhetü'l-Ezhân fi İslâhi'l-Ebdân, Terceme-i Cedide Fi'l-Havassi'l-Müfrede, Mücerrebname, Materia Medica eserlerinde belirtilmiş, günümüz halk tıbbı ve bilimsel araştırmalarla uyumlu bir kullanım olduğu tespit edilmiştir.

Günümüz araştırmalarında antidepresan, antiromatizmal, antiviral, antibakteriyel, antikanser, hepatoprotektif etkileri monograflarda kayda geçmiştir.

Bitkinin yara tedavisinde kullanımıyla ilgili WHO tıbbi bitkiler monograflarının sarı kantaron bahsinde yer verilen etkinlik testi şöyledir: Sarı kantaronun %20'lik sulu ekstresi kobay ve tavşanda oluşturulan yaralarda iyileşmeye sebep olduğu görülmüştür. Yaprakların %60 ekstresi sıçanlarda (0,1 ml/hayvan) oluşturulan yaralarda epitelizasyon oran ve kuvvetini arttırarak iyileşme sağlamıştır. (135).

Sarı kantarondan günümüzde önemli etken maddesi hyperisinin standardize edilmiş formları olan tabletler, zeytinyağında masere edilen sarı kantaron yağı ürünleri bulunmaktadır. Yine bitkiden reçete edilen Felis, Remote gibi preparatlar eczanelerde satışa sunulmaktadır. Kantaron çayı da demet ve öğütülmüş formlarda aktar ve eczanelerden tedarik edilebilmektedir. Çay mide problemleri, yağı yara ve yanık tedavisinde halk arasında kullanılmaktadır.

Plantago lanceolata (sinirliot)'nın solunum sistemi hastalıkları (Verem, balgam söktürücü, akciğer ağrısı öksürük vb) tedavisinde etkili olduğunu belirten kadim tıp eserleri *Materia Medica*, *Physica* ve *Yadigâr*'dır, bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı, halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı uyumlu olduğu çalışmamızda görülmüştür

Sinirliot türlerinden *Plantago major* de bu tür gibi halk arasında sıklıkla kullanılmaktadır. Halk tıbbında çıban olgunlaştırma, yara tedavisinin yanısıra öksürük, soğuk algınlığı, verem, hemoroit, bronşit gibi rahatsızlıklarda kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Bitki Komisyon E ve ESCOP monograflarında yer almaktadır.

Bitkinin geleneksel tıp metinleri, halk tıbbı ve günümüz bilimsel verilerine dayalı kullanımında solunum rahatsızlıklarında kullanıldığı görülmektedir. Bitkinin solunum yolları rahatsızlıklarında kullanımıyla ilgili klinik çalışmalar da bulunmaktadır. Bir çalışmada akut solunum rahatsızlığı ve öksürü olan 593 hastaya ortalama 10 gün boyunca bitkinin topraküstü kısmını (6,3 gr) içeren 31,3 ml şurup verilmiştir. Süreç sonunda hastalık belirtilerinde anlamlı bir azalma meydana gelmiş, belirtiler %65,5-79.9 oranında azalmıştır. Aynı çalışma bu kez 18 yaş ve altındaki 91 hasta ile yapılmış, 8.8 gün boyunca günlük ortalama 4,5 gr drog içeren 22,4 ml şurup verilmiş ve belirtilerin %58,3 oranında azaldığı bulunmuştur (240).

Sinirliotun da içinde olduğu öksürük şurupları eczanelerde satışa sunulduğu görülmektedir.

Matricaria recutita (tıbbi papatya) bitkisi nezle, yara, soğuk algınlığı tedavisine yönelik olarak da kullanıldığı Musa Bin Hamon'un eserinde ve *El-Kanun Fi't Tıbb*'da belirtmektedir, bitkinin bu kullanımı da hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile örtüşmekte olup; bitkinin halk tıbbı ve günümüzdeki bilimsel kullanımı ile de uyumludur.

Günümüzde halk tıbbında dişeti iltihabı, ağız içi yaralar, yara tedavisi, gaz söktürücü, mide rahatsızlıkları, soğuk algınlığı, bebeklerde gaz sancısı, uykusuzluk vb rahatsızlıklar için yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Tıbbi papatyanın antienflamatuvar, antigribal, antispazmotik, yara iyi edici etkileri klinik düzeyde çalışılmıştır. Rastgelen seçilen çift körlü bir araştırmada (241), komplike olmayan diyaresi bulunan 79 çocuk (6 aylıktan 5 yaşına kadar) denek üzerinde çalışılmıştır. Bu çocuklara rehidrasyon ve diyete ek elma pektini ve papatya ekstresi içeren preparat ile plasebo verilmiştir. Tedavinin üçüncü gününün sonunda diyare, plaseboya kıyasla pektin/papatya grubunda anlamlı bir şekilde iyileşmiştir. Papatya çayı ishal süresini en az 5 saat kısaltmıştır.

Yine papatyanın soğuk algınlığı tedavisinde antigribal odaklı klinik etkinlik çalışması yapılmıştır. Soğuk algınlığı geçiren ve ayakta tedavi edilen 60 hastaya inhalasyon yoluyla verilmiştir. Yapılan çalışma sonunda ekstrenin orta ve üst solunum yolu enfeksiyonuna karşı etkili olduğu, hiçbir yan etki taşımadığı gözlenmiştir. Etki, uygulamadan 15 dakika sonra başlamış ve 0,5-2 saat arasında maksimuma ulaşmıştır (242).

Arum maculatum, *Dracunculus vulgaris* (yılanyastığı)'un yara kapatici, hemoroit iyileştirici, balgam söktürücü etkileri Yedigâr, Physica, Materia Medica eserlerinde belirtilmektedir. Bitkinin bu kullanımı hem halk tıbbında hem de günümüzdeki bilimsel kullanımı ile uyumlu olduğu görülmüştür. Bitkinin kanserde kullanımı da Alâim-i Cerrâhîn adlı eserde bahsedilmiştir.

Bitki halk arasında, bölgelerine göre farklı türlerin kullanıldığı görülmektedir. Genellikle hemoroit ve kanser tedavisinde yaygınlıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hemoroit tedavisinde genellikle bitkinin yumrusu kullanılmaktadır. Kanserde kullanımı konusunda modern anlamda çalışmalar da bulunmaktadır. Ülkemizde Araceae familyasına ait türleri incelemek, araştırmak üzere 2007 yılında Aroid Araştırma Grubu kurulmuştur. Grup 2019 yılında Ulusal Aroid Kongresi düzenlemiştir.

Ekaterina Kozuharova ve arkadaşları (243) tarafından *Arum* türlerinin hemoroit tedavisinde kullanılma potansiyelini araştırmak üzere *Arum* türlerinin geleneksel kullanımını, biyolojik olarak aktif bileşiklerini ve farmakolojik aktivitelerini incelemek üzere bir çalışma yürütülmüştür. *Arum maculatum*, *Arum italicum*, *Arum dioscoridis*, *Arum palaestinum* türlerinin yumru, yaprak kimyasal içerikleri araştırılmış ve biyoaktivite çalışması yapılmıştır. *Arum* türleri bileşiminde

alkaloidler, polifenoller, glikozitler (favonoid, saponin ve syanojenik gruplar), monoterenler, seskuiterpenler, lektinler tespit edilmiştir.

Arum maculatum'un semptomatik hemoroid tedavisindeki etkinliğini değerlendirmek için Yunanistan'da 53 hasta kullanılarak 2 haftalık bir test tedavi periyodu ile randomize kontrollü bir klinik çalışma yürütülmüştür (244). Hastalar rastgele sıvı *Arum maculatum* karışımı veya standart bir antihemoroid özellikli bir krem verilmiştir. Tedavi başlangıcında ve tedaviden iki hafta sonra SF-36 sağlık araştırmasıyla yaşam kalitesi ölçülmüştür. Çalışma sonucuna göre *Arum maculatum* 'un hemoroidli hastaların yaşam kalitesini artırdığını görülmüştür.

Pankreas kanserinde *Arum* kullanımı ile ilgili yapılan bir doktora çalışmasına sonucuna göre *Arum dioscoridis* ekstresinin anti-migratif bir ajan olarak kullanılabileceği belirtilmiştir (245).

Bu araştırma Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitkinin kadim tıpta, günümüz halk tıbbında, modern tıpta kullanımını karşılaştırmalı olarak incelenmesini sağlayarak günümüz araştırmalarına kaynaklık teşkil etmeyi, Türkiye'nin bitkisel geleneksel ilaç potansiyeline yönelik araştırmalarda halk tıbbı ve kadip tıp eserlerinin önemine vurgu yapmayı amaçlamıştır. Araştırma, incelenen 21 kadim ve Ege bölgesinde yetişen 25 tıbbi bitki ile sınırlandırılmıştır. Farklı kadim kitap ve bitkilerle farklı sonuçlar elde edilebilir. Bununla birlikte halk ilaçları, etnobotanik çalışmalarla birlikte ilaç geliştirme süreçlerine kaynak olması amaçlanmaktadır.

Çalışmamızı hazırlarken en çok sözlükler konusunda güçlük çekilmiş, kaynakların sonundaki sözlükler terkiplerde kullanılan bitkiler için yetersiz kalmıştır. Sadece tıp yazmalarındaki bitkileri ve diğer malzemeleri içeren disiplinler arası iş birliği ile hazırlanmış bir sözlük çalışması da araştırmacılara faydalı olacaktır.

Günümüzde kesin tedavisi ve nedeni anlaşılamayan bazı hastalıkların nedenleri ile devaları incelenen eserlerde detaylı olarak anlatılmıştır. Yazma eserlerdeki bitki kullanım bilgisinin günümüzde güncel olarak uyarlanması gerekmektedir. Bu da dil bilimci, eczacı, hekim, kimyager, tıp tarihçileri ve etnofarmakoloji, farmakognozi, farmasötik botanik gibi farklı disiplinlerdeki bilim insanları tarafından incelenmesi, klinik çalışmalarla etkinliklerinin teyit edilmesi,

devasız görülen marazların iyileşmesine vesile olabilecek ilaçların ortaya çıkmasını sağlayabileceği düşünülebilir. Çalışmamızda bahsi geçen 25 bitki ile sınırlandırılan kullanım bilgisi karşılaştırması bilgilerin kayıt altına alınmasının önemini de vurgulamaktadır. Halk hekimliği ilaçlarının kullanım bilgisi yaşlı kuşağın hafızasında saklı olduğu için bu bilgilerin kayıt altına alınması için çalışmalara katkı sunacaktır.

Üniversitelerimizin tıp, eczacılık, botanik, kimya, tıbbi ve aromatik bitkiler gibi alanları ile Sağlık Bakanlığı, TÜBİTAK, yerli ilaç sanayi gibi konunun ilgilisi paydaşlarının da katkı sunduğu, kadim tıp kitapları ve halk tıbbındaki bilgilerin etkinliğini araştıran milli bir kurum tarafından bu bilgiler veritabanında sistematik olarak incelenmeli, raflardan inip insanlığa faydaya dönüştürülmelidir.

Osmanlı dönemi tıp tarihi kaynaklarında ilaç yapımında kullanılan bitkiler incelenmek istendiğinde günümüzdeki karşılıklarını bulmak güçleşmektedir. Bu çalışmalar, araştırmacıların terkiplerdeki bitkilerin tam karşılıklarına ulaşabilmelerini sağlamaları açısından önemli görev üstlenmektedir.

İncelediğimiz yazma eserler genellikle dilbilimciler tarafından hazırlandığından bitkilerin sınıflandırılmasında ve doğru tanımlanmasında bazı hatalar olabilmektedir. Bu çalışmaların dilbilimci, sistematik botanikçi, eczacı, tıp tarihçisi, hekim gibi meslek grupları işbirliği ile daha etraflı incelenip hazırlanması, bu eserlerdeki terkiplere dair çalışma yürüteceklere daha güvenilir kaynak sunacaktır diyebiliriz.

Çalışmamızda bitkilerin tıbbi kullanım bilgileri üç dönemi içerecek şekilde karşılaştırılmıştır. Bitkilerden ilaç hazırlanma yöntemleri, kullanım süreleri, hastalıkların tedavisinin diğer yöntemlerinin incelenmesi günümüz tıbbına ve etnofarmakoloji bilimine katkı sunacaktır.

İncelediğimiz bitkilerin günümüzdeki kullanımlarını araştırırken rastladığımız bazı araştırmacılar günümüzde çaresiz görünen hastalıkların tedavilerini kendi ülkelerinde geleneksel tıp metinlerindeki bilgilerden yola çıkarak araştırmış, sonuçları bilim insanları ile paylaşmıştır. İbn-i Sina, Galenos, Dioscorides gibi Anadolu medeniyetine ilham olmuş tıp büyüklerimizin eserleri çaresiz görünen

hastalıklar için bulunmaz birer hazine olarak sarrafını aramaktadır diyebiliriz. Bilim insanlarımız tarafından bu eserler incelenerek onlarca maraza deva bulunabilir diyerek çalışmamızı araştırmacıların dikkatine sunuyoruz.

